

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav informačních studií a knihovnictví

Informační věda

Disertační práce

PhDr. Eliška Baťová

*Český liturgický zpěv druhé poloviny 15. století:
mezi performancí a materialitou knihy*

**Czech Liturgical Singing in the Second Half of the 15th Century:
Between Performance and the Materiality of the Book**

Vedoucí práce doc. Jindřich Marek, Ph.D.

2025

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Příbrami dne 29. 6. 2025.

PhDr. Eliška Baťová, v. r.

Abstrakt

Disertační práce přináší výsledky výzkumu dosud značně upozaděného a zkresleně interpretovaného tématu české liturgie druhé poloviny 15. století. Vědeckou pozornost poutaly v minulosti pouze obsáhlé, obsahově ucelené rukopisné kodexy nebo rané tisky, které z tohoto období až na výjimky chybí, zatímco samostatné složky rukopisů, marginální přípisy či prameny zaznamenávající vybrané části chorálního repertoáru zůstaly opomenuty. Kromě otázky, zda ve druhé polovině 15. století existoval český liturgický repertoár a jak vypadal, se v předkládané práci zabýváme definicemi českého zpěvu a argumenty, které legitimizovaly zapojování českého jazyka do liturgie. Zajímá nás také vliv materiality a sociálních aspektů knih s tímto repertoárem na utváření podoby českého liturgického zpěvu. Podstatnou otázkou je i fenomén hlasitého a tichého čtení a materiální známky orálního přenosu či performativního provozování textů.

Hlavním přínosem práce je zpracování primárních pramenů s českým kostelním zpěvem druhé poloviny 15. století, jejich časové a materiální zařazení a shrnutí jejich obsahu a funkce. Významnou součástí disertace jsou také její přílohy, obsahující vedle seznamu primárních pramenů přehlednou klasifikaci knih s českým liturgickým zpěvem a jejich materiálně-obsahový typů a soupis českojazyčných strofických skladeb dochovaných v rukopisech a tiscích z let 1450–1515.

Analýza ukázala, že zásadním pojítkem dochovaných repertoárových okruhů české liturgie je jejich praktický dosah pro laickou komunitu. Myšlenka laického porozumění ovlivňovala výběr vernakulárně prováděných textů kněze, překládání a nové skládání textů k liturgické performanci i rozvoj vstupování zpěvu shromáždění do bohoslužby. Rukopisné prameny ukazují českou liturgii jako nestandardizovanou, velmi individualizovanou, postavenou z hlediska své legitimacy na lokální praxi, která znamenala zejména osobní aktivitu kněží a kantorů. Knihtisk urychlil postupné přesouvání těžiště českého liturgického repertoáru od sólových a performativních žánrů ke sborově zpívaným písňovým formám, když přinesl formální zjednodušení zahrnutých zpěvních útvarů. V rámci vyhraňování kancionálového žánru je významný písňový tisk z roku 1501, který představuje novou, od lokálních zvyklostí osvobozenou podobu zpěvníku.

Klíčová slova: knižní kultura, hymnologie, kodikologie, knihtisk, liturgie, utrakvismus, Jednota bratrská, kancionál, duchovní píseň, vernakularita

Abstract

This dissertation presents the results of research on a topic that has been largely neglected and misinterpreted: Czech liturgy in the second half of the 15th century. In the past, scientific attention was focused only on comprehensive, complete manuscript codices or early printed works, which, with a few exceptions, are missing from this period. Separate components of manuscripts, marginal notes, and sources recording selected parts of the chant repertory have been neglected. In addition to the question of whether the Czech liturgical repertory existed in the second half of the 15th century and what it looked like, this work deals with definitions of the Czech singing and arguments that legitimized the inclusion of the Czech language in the liturgy. We are also interested in the influence of the materiality and social aspects of books with this repertory on the formation of Czech liturgical singing. Another important issue is the phenomenon of loud and silent reading and the material signs of oral transmission or performative realization of texts.

The main contribution of this work is the processing of primary sources with Czech church singing from the second half of the 15th century, their chronological and material classification, and a summary of their content and function. An important part of the dissertation are its appendices, which contain, in addition to a list of primary sources, a comprehensive classification of books with Czech liturgical singing and their material and content types, as well as a list of Czech-language strophic compositions preserved in manuscripts and prints from 1450 to 1515.

The analysis showed that the fundamental link between the preserved parts of Czech liturgy is their practical relevance for the lay community. The idea of lay understanding influenced the selection of vernacular texts performed by priests, the translation and new composition of texts for liturgical performance, and the development of congregational singing in worship. Manuscript sources show Czech liturgy to be non-standardized, highly individualized, and based on local practice in terms of its legitimacy, which meant, in particular, the personal activity of priests and cantors. Book printing accelerated the gradual shift in the focus of the Czech liturgical repertory from solo and performative genres to collectively sung song forms by simplifying the formal structure of the compositions. In terms of the development of the cantional genre, a hymnal printed in 1501 is significant, representing a new form of songbook liberated from local customs.

Keywords: book culture, hymnology, codicology, book printing, liturgy, Utraquism, Unity of the Brethren, cantional, hymn, vernacularity

Obsah

Seznam zkratk	6
Úvodem	7
1. Metodologie dosavadního bádání o českém liturgickém zpěvu druhé poloviny 15. století a nové metodologické perspektivy	11
1.1 Dobová terminologie českého liturgického zpěvu	12
1.2 Metody a témata dosavadního hymnologického bádání o českých kancionálech a liturgických knihách druhé poloviny 15. století	15
1.3 Český liturgický zpěv druhé poloviny 15. století ve výzkumu dějin knižní kultury a materialita knihy jako forma utváření obsahu a funkce textu	29
2. Definice českého liturgického zpěvu druhé poloviny 15. století v různých diskurzích	36
2.1 Symbol identity věrných Čechů obhájený soudcem chebským	37
2.2 Aktivita kněží a povolený lokální zvyk	46
2.3 Zpěv jako součást liturgické performance	50
2.4 Český zpěv v kontextu soukromé a laické zbožnosti a jejích pramenů	55
3. Tištěná kniha jako tvárný prvek českého liturgického zpěvu	62
3.1 Vstup knihtisku, traktát Václava Korandy mladšího a oslovení světských elit	63
3.2 Fenomén tisku <i>Piesniček</i> z roku 1501 a jeho katechetické zacílení	73
4. Typologie a žánrové vyhraňování knih s českým liturgickým zpěvem	88
4.1 Rukopisy s dodatečně připsanými českými pasážemi a české zpěvní texty dochované jako součást sborníků nehudebních textů	89
4.2 Latinské liturgické rukopisy a modlitební knihy s českými texty	95
4.3 Samostatné české zpěvní knihy a znaky jejich žánrového vyhraňování	104
Závěrem	114
Seznam pramenů a literatury	118
Příloha č. 1: Knihy s českým liturgickým zpěvem druhé poloviny 15. století a jejich materiálně-obsahové typy	135
Příloha č. 2: Soupis českojazyčných strofických skladeb dochovaných v rukopisech a tiscích z let 1450–1515	140
Příloha č. 3: Seznam primárních pramenů podle místa jejich uložení a soupis zkratk použitých v Příloze č. 2	153

Seznam zkratek

cca	cirka
fol.	folio
ff.	folia
např.	například
obr.	obrázek
p.	pagina
pp.	paginy
pozn.	poznámka
rkp.	rukopis
s.	strana
sign.	signatura
srov.	srovnej
sv.	svazek
tab.	tabulka
tj.	to jest

Zkratky biblických knih uvádím podle Českého ekumenického překladu.

Úvodem

„*Viera zajisté jest z slyšenie a slyšenie skrze Slovo Kristovo.*“¹ Tak překládá Václav Koranda mladší, toho času již bývalý administrátor církve podobojí v Čechách, známý výrok apoštola Pavla z Listu Římanům. V tomto citátu je obsažena celá myšlenková podstata existence českého zpěvu, jenž úzce či vzdáleněji souvisí s liturgickým provozem v českých zemích. Je v něm důraz na performativní akci, edukativní povahu sdělovaného slova i na roli laických recipientů. Pro Korandu je ústředním argumentem rozsáhlé, v roce 1493 tiskem vydané obhajoby posvátně užívaného českého jazyka, která se stává myšlenkovým svorníkem mezi husitskými požadavky na vernakularizaci liturgie a rozvojem této praxe v 16. století.

A právě k tiskem šířeným myšlenkám Václava Korandy mladšího (1425–1519) – mistra svobodných umění, děkana a rektora pražské univerzity a laického správce utrakvistické konzistoře – se budeme v této práci opakovaně vracet. Není ostatně divu, vždyť jeho úctyhodných 93 roků trvající život pokrývá celé námi sledované období let 1450–1515. Z politického hlediska sahá tato etapa od volby Jiřího z Poděbrad za zemského správce (1452) až po smrt krále Vladislava Jagellonského (1516). V této době se český zpěv zásadně rozvíjí, takže se od středověkého modelu zapojování vernakulárních prvků do obřadů přerodí v česko-latinskou liturgii s výrazným zapojením laiků, která předznamenává bohoslužbu evropské reformace.² Teprve kolem roku 1500 se ovšem zúročují a díky knihtisku výrazněji rozšiřují některé z trendů, které se utvářely v předchozích desetiletích, proto budeme český zpěv sledovat ještě i v prvních patnácti letech 16. století.

Časové vymezení i samotnou volbu tématu práce, kterou držíte v rukou, zásadně ovlivnil přístup hudebních a knižních historiků k pramenům husitské a utrakvistické liturgie. Dosavadní odborná literatura totiž českému zpěvu poděbradské a jagellonské doby žádný významný rozvoj nepřiznává. Přehlédneme-li výzkum knih zaznamenávajících český kostelní zpěv druhé poloviny 15. století, musíme se ptát: O jakém repertoáru to Koranda a jeho současníci – ať už příznivci či oponenti českého zpívání – mluví? Vždyť badatelé o vernakulárních pramenech

¹ Ř 10,17; Václav KORANDA ml., *Tractat o velebné a božské svátosti oltární, kterak má přijímána býti od věrných křesťanuov. O rozdávanie dietkám. O zpívaní českém. O lichvě*, Praha 1493, fol. 154^r, viz KPS – Databáze Knihopis, https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS (vyhledáno 10. 6. 2025), č. INC032.

² Srovnání s evropskou reformací shrnuje např. David R. HOLETON, *The Evolution of Utraquist Liturgy: a Precursor of Western Liturgical Reform*, Religio 1, 1993, s. 155–164.

tohoto období většinou mlčí, upozorňují na „*nedostatek přímých dokladů*“,“³ nebo vybrané rukopisy citují pouze jako zdroje konkordancí k repertoáru staršímu. Tuto skutečnost zásadním způsobem formovaly monografie o dějinách husitského zpěvu Zdeňka Nejedlého,⁴ který svůj výklad postavil na *Jistebnickém kancionálu*⁵ jako klíčovém zdroji poznání liturgického zpěvu doby husitské. Monumentalita a literární sugesce Nejedlého díla i autorita jeho tvůrce způsobily, že výklad o husitské písni i samotném rukopisu byl považován za vyčerpávající a po zbytek 20. století se badatelé neodvážili jej znovu komplexně pojednat.⁶ Po dlouhá desetiletí proto také zastíral pohled na prameny druhé poloviny 15. století. Přestože najdeme autory snažící se zkoumat a sepisovat rukopisně dochované texty této doby,⁷ v posledních syntetických pracích ustupují plody jejich výzkumu většinou do pozadí.⁸ V nedávné době se sice podařilo navrhnout nové pohledy na provenienci⁹ i tradování repertoáru¹⁰ *Jistebnického kancionálu*, stále je to však tento rukopis, který určuje pohled na mladší prameny českého zpěvu a nastavuje hodnotící měřítko. Badatelé jako by stále čekali na nález pramene podobného *Jistebnickému kancionálu* a hledali jeho obdobu v celém následujícím století až do plodů překladatelské a editorské aktivity českých bratří (dochovány poprvé z roku 1541)¹¹ či utrakvisty Jana Táborského (dochovány poprvé z let 1542–1544)¹². Vědeckou pozornost měly dosud tendenci poutat zejména obsáhlé, obsahově ucelené rukopisné kodexy nebo rané tisky s významným zastoupením žánru duchovní písně, zatímco samostatné složky rukopisů, marginální přípisy či prameny zaznamenávající vybrané části chorálního repertoáru zůstaly opomenuty. A právě z období mezi lety 1450–1515 se nedochoval žádný rozsáhlý rukopis, který by v souvislosti s českým zpěvem badatele významněji upoutal.

V této práci se proto pokusíme podívat na český liturgický zpěv druhé poloviny 15. století z jiné perspektivy: Zabývat se budeme argumenty, které legitimizovaly zapojování českého

³ Jan KOUBA, *Od husitství do Bílé hory (1420–1620)*, in: Vladimír Lébl (vyd.), *Hudba v českých dějinách*, Praha 1983, s. 96.

⁴ Zdeněk NEJEDLÝ, *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907; TÝŽ, *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*, Praha 1913.

⁵ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7.

⁶ Srov. David R. HOLETON – Hana VLHOVÁ-WÖRNER (vyd.), *Jistebnický kancionál*, sv. 1: Graduale, Brno 2005, s. 24.

⁷ Adolf ŠPALDÁK, *O překládání liturgických textů do češtiny za starších dob*, Časopis Národního muzea (oddíl duchovědný) 114, 1940, s. 154–180; Josef TRÍŠKA, *Anonymní česká literatura předhusitské reformace*, Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 12, 1972, s. 155–207.

⁸ Martin HORYNA, *Česká reformace a hudba. Studie o bohoslužebném zpěvu českých nekatolických církví v období 1420–1620*, Hudební věda 48, 2011, s. 5–40; Lenka HLÁVKOVÁ – Hana VLHOVÁ-WÖRNER, *Hudba*, in: Pavlína Cermanová, Robert Novotný, Pavel Soukup (vyd.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 474–489.

⁹ HOLETON – VLHOVÁ-WÖRNER (vyd.), *Jistebnický kancionál*, s. X.

¹⁰ Jiří ŽŮREK, *The Analogies between the Chants of the Jistebnický Kancionál and the Repertory of the Oldest Czech Graduals in the 16th Century*, Hudební věda 48, 2011, s. 41–78.

¹¹ *Piesně chval božských*, Praha 1541, viz *Knihopis*, č. K12856.

¹² Srov. Jiří ŽŮREK (vyd.), *Graduale Bohemorum. Proprium Sanctorum*, Praha 2011, s. 21.

jazyka do liturgie, a významně tak ovlivňovaly podobu a šíření vernakulárního (v našem kontextu vždy specificky českojazyčného) repertoáru. Zajímat nás bude vliv materiality a sociálních aspektů knih s tímto repertoárem na utváření podoby českého liturgického zpěvu. Podstatnou otázkou bude také fenomén hlasitého a tichého čtení a materiální známky orálního přenosu či performativního provozování textů. Ve středověkém myšlení má hlasitě pronášené slovo doprovázené zřetelnými i dalšími vjemy zásadní význam, neboť předpokládá zpřítomnění, dokonce přímo ztělesnění slyšeného („*verbum caro factum est*“).¹³ Každá studie o středověké hudebně-literární a potažmo i knižní kultuře se proto musí vyrovnat s napětím mezi zapsaným slovem, jehož význam je v podstatné míře utvářen materiální formou jeho zaznamenání a zveřejnění,¹⁴ a performancí, uchopitelnou daleko obtížněji.¹⁵ V případě českého kostelního zpěvu je zmíněné napětí o to významnější, že se jedná o repertoár, jenž stojí stranou jak hlavního liturgického korpusu, tak i literatury v pravém slova smyslu,¹⁶ a který se teprve utváří a hledá své místo v církevní praxi. Už samotným názvem předkládané práce chceme toto napětí tematizovat a naznačit, že výzkum českého liturgického zpěvu musí brát v úvahu vzájemný vztah a provázanost performativního a materiálního aspektu. Proto je zapotřebí hledat také novou definici českého liturgického zpěvu této doby, jak se o to pokusíme ve druhé kapitole. V dalších kapitolách se pak hlouběji zamyslíme nad tím, jak mohla materialita textů ovlivňovat performativní žánry kostelního zpěvu nebo vernakulární liturgii jako takovou. I po pečlivém novém prozkoumání pramenné základny – na němž předkládaná práce stojí především – však zůstane nejistota, jak velká část zápisů české liturgie byla ztracena nebo záměrně likvidována. O ničení starých liturgických knih mluví ostatně již roku 1537 utrakvistický kněz Bohuslav Bílejovský, když svědčí o tom, že viděl zlomky českých chorálních rukopisů použité pro knižní vazby.¹⁷

Již nyní je vhodné předeslat, které části vernakulárního repertoáru jako součást liturgického zpěvu nevnímáme, a nebudeme se proto jejich zápisům v této práci věnovat. Jde o české písňové nebo modlitební texty, o jejichž souvislosti s liturgickým provozem nemáme doklady ani indicie. Mimo naši pozornost proto zůstanou světské písně, přestože se v nich

¹³ Eliška POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est. Performativita bohemikální literatury 14. století pohledem divadelní vědy*, Praha 2019, s. 47.

¹⁴ Základním dílem pro takové chápání materiality textu je úvodní kapitola v knize Donald Francis McKENZIE, *Bibliography and the Sociology of Texts*, London 1986.

¹⁵ Srov. David McKITTERICK, *Print, Manuscript and the Search for Order: 1450–1830*, Cambridge 2003, s. 222.

¹⁶ Srov. Roger CHARTIER, *The Author's Hand and the Printer's Mind: Transformations of the Written Word in Early Modern Europe*, Cambridge 2014, s. 14.

¹⁷ Bohuslav BÍLEJOVSKÝ, *Kronika česká*, Norimberk 1537, fol. d4^r, viz *Knihopis*, č. K01132. Srov. Ota HALAMA (vyd.), *Bohuslava Bílejovského Kronika česká*, Acta Reformationem Bohemicam Illustrantia VII, Praha 2011, s. 43.

někdy objevuje církevní tematika, tedy lyrické písně především milostného charakteru, časové písně zachycující aktuální události, politické satiry i žákovské satirické a kritické písně a nekostelní žebrové koledy.¹⁸ Nebudeme zkoumat ani modlitby a veršované meditace, dochované v rukopisech zřetelně privátního charakteru. Budeme však vycházet z přesvědčení, že striktní dělení na modlitby liturgické a soukromé neodpovídá dobovému myšlení ani praxi, a proto se v následujícím textu zamyslíme nad okruhem laických modliteb, který lze k českému bohoslužebnému repertoáru řadit a který měl dokonce pro vývoj české liturgie značný význam. Specializovanému výzkumu pak ponecháme překlady celé Bible i vybraných liturgických perikop, v úvahu však budeme brát notované části lekcionáře.

Tato práce by nevznikla bez pomoci řady mých kolegů a bez inspirace, kterou smím po celou dobu svého vědeckého působení čerpat z práce dosud žijících legend české hymnologie. Chci proto na prvním místě poděkovat Janu Koubovi a Stanislavu Tesařovi za jejich celoživotní, stále platné dílo, bez něž by výzkum českého liturgického zpěvu nebyl dnes možný. Za cenné rady a pomoc děkuji svému školiteli Jindřichu Markovi a dalším kolegům, badatelům a přátelům, zejména Otovi Halamovi, Petru Voitovi, Vladimíru Maňasovi, Janu Ciglbauerovi, Tomáši Slavickému, Haně Vlhové-Wörner, Veronice Sladké a Pavlu Žůrkovi. In memoriam posílám své díky Davidu R. Holetonovi a Lence Hlávkové. Zvláštní dík patří mému manželovi Janovi za nedocenitelnou odbornou, osobní i rodinnou pomoc a podporu.

¹⁸ KOUBA, *Od husitství do Bílé hory*, s. 125. Typ kostelní koledy druhově splývá s duchovní písní, a bude proto v naší práci reflektován jako její součást, srov. typologii a historii bohemikálního koledního repertoáru, viz Jan KOUBA – Marie SKALICKÁ, *Koledy v předbělohorských písňových pramenech*, *Miscellanea musicologica* 30, 1983, s. 9–16.

1. Metodologie dosavadního bádání o českém liturgickém zpěvu druhé poloviny 15. století a nové metodologické perspektivy

Vladimír Mañas označil nedávno v metodologické glose k otázce současného pojetí dějin velkých měst syntézu a interdisciplinaritu za výzvu, která teprve čeká na své vyslyšení.¹⁹ Uchopení složitého organismu města, kde se vzájemně prolínají kulturní, materiální, technologické a sociální otázky, má k problémům pojednání o historické knižní kultuře blíže, než se může na první pohled zdát. I tady vstupujeme do prostoru se sítěmi materiálních i sociálních determinací, a i zde je proto nezbytný kontextuální výklad založený na široké škále mezioborových pohledů. Také knižní kultura proto stojí před imperativem koncepčnosti, komplexnosti a interdisciplinarit, aby vůbec bylo možné „celou knižní materii spolu s předivem sociálních vztahů uchopit,“ jak již v roce 2014 zdůraznil Petr Voit.²⁰ Podle něj představuje knižní kultura

sociálně, mentálně a politicky determinovaný souhrn uměleckých procesů a řemeslných postupů zpřístupňujících textové a obrazové informace, které jsou v podobě rukopisných či tištěných médií a prostřednictvím distribučních kanálů vnímány poslechem nebo četbou a uchovávány v knihovnách.²¹

Paralela knihovědného bádání s výzkumem historie měst chce hned v úvodu naznačit, že knižní kulturu budeme v této práci vnímat jako kulturně, materiálně i sociálně determinovaný komplex vztahů, jehož jednotlivé části na sebe stále vzájemně působí. Proto je to právě interdisciplinární přístup, vedoucí ke kontextuálnímu syntetickému pohledu na zkoumanou látku, který považujeme za základní předpoklad výzkumu. Interdisciplinarita se ovšem pojí s výzkumem knižní kultury již od jejích počátků a – jak uvidíme – o to více byla potřeba její zapojení při výzkumu českého pozdně středověkého liturgického zpěvu. Oblast knižní kultury, kterou zde sledujeme, se totiž významně překrývá nejen s obecnou historií, literární kulturou a bibliografií,²² ale i s hudební kulturou a s liturgickou praxí ovlivněnou probíhající českou reformací. V následujících poznámkách se proto zaměříme na skutečnosti, z nichž interdisciplinární zkoumání českého kostelního zpěvu druhé poloviny 15. století vychází

¹⁹ Vladimír MAŇAS, *Syntéza jako výzva: interdisciplinarita při konstrukci městských dějin středověku a raného novověku*, in: Radana Červená, Tomáš Dvořák, Aleš Vyskočil (vyd.), *Jak psát dějiny velkých měst?*, Brno – Ústí nad Labem – Praha 2016, s. 187–190.

²⁰ Petr VOIT, *Osobní apel ke koncepci, komplexnosti a interdisciplinárnímu charakteru knižní kultury*, *Knihy a dějiny* 21, 2014, s. 96–98.

²¹ Tamtéž, s. 95.

²² Tyto tři oblasti považuje při interdisciplinárním výzkumu knihy za klíčové Leslie HOWSAM, *Old Books and New Histories: An Orientation to Studies in Book and Print Culture*, Toronto 2006, s. 4.

(včetně samotné původní terminologie) a na postupné formování mezioborové metodologie hymnologického výzkumu. Soustředíme se také na změny v předmětu bádání a vývoj myšlení o české pozdně středověké knižní kultuře spojené s liturgickým provozem.

Oproti tradičnímu zaměření na literární či hudební dílo (tedy Voitem zmíněnou „textovou informaci“), které knihy v roli hlavních paměťových médií zprostředkovávají, se však výzkum i v této specifické části knižní kultury nyní obrací k nejrůznějším aspektům materiality knihy (tzv. archeologie knihy) a jejího vlivu na obsah i recepci zaznamenaného textu a na formování diskursů (tzv. mediální archeologie).²³ Závěrem kapitoly se proto budeme věnovat dosud nevyužitým metodologickým možnostem studia vernakulárního repertoáru, které nám skýtá pohled na materialitu knihy jako na formu utváření obsahu a funkce textu.

1.1 Dobová terminologie českého liturgického zpěvu

Mezioborový pohled na výzkum českého liturgického zpěvu v sobě skrývá už samotné původní pojmosloví. Od slovesa „zpievati“ odvozené podstatné jméno „zpievanie“ znamenalo „obřadné pronášení zpěvavým hlasem“ (tj. zpěvní recitaci) při liturgii nebo modlitbě, v širším významu obecně píseň nebo hudební dílo. S různými přívlasky pak zahrnovalo všechny další dobové projevy zpěvu a jejich zpěvní formy.²⁴ Jde o český ekvivalent latinského slova „cantus“, které si užší význam liturgického zpěvu (liturgické melodie) udrželo – na rozdíl od slova českého – i v dnešní muzikologické terminologii, přestože také tento výraz fungoval jako obecné označení vokální kompozice.²⁵ Již v jediném slově se tedy stýkají předměty zájmu hudební a literární historie a liturgiky a odvozeně i otázky nad materiální podobou záznamu přednášeného textu a osobami spjatými s jeho recepcí, které si klade výzkum knižní kultury.

Zakořenění v těchto disciplínách – a také samu podstatu našeho tématu – ještě zřetelněji ukazuje dobové vyjadřování o zpěvu ve vernakulárním jazyce. Latinské texty, které v průběhu celého 15. století požadují, obhajují či naopak kritizují češtinu v liturgii, používají shodně a ustáleně termínů „cantus in vulgari“,²⁶ „cantus vulgaris“,²⁷ „cantare vulgari“²⁸ nebo jen

²³ Srov. Jiřina ŠMEJKALOVÁ, *Úvodem. Jak psát dějiny dějin knihy?*, in: Lenka Pořízková, Jiřina Šmejkalová (vyd.), *Co jsou dějiny knihy? Antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*, Praha 2021, s. 9; Erik BORN, *Media Archaeology, Cultural Techniques, and the Middle Ages: An Approach to the Study of Media before The Media*, *Seminar: A Journal of Germanic Studies* 52, 2016, s. 116.

²⁴ *Elektronický slovník staré češtiny*, <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (vyhledáno 9. 3. 2023).

²⁵ Owen JANDER, *Cantus*, in: Grove Music Online, <https://www.oxfordmusiconline.com> (vyhledáno 11. 8. 2023).

²⁶ Srov. na různých místech Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, ff. 35^r–37^r.

²⁷ Srov. na různých místech tamtéž; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4333, ff. 111^r–112^v; Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Ottob. lat. 348, ff. 290^r–300^r.

²⁸ Srov. zmínky v pramenech, které cituje Adam PÁLKA, *Přijímání maličkových jako třetí plocha mezi utrakvisty a katolíky po roce 1436*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 23, 2020, s. 79, 86.

zkráceně „*in vulgari*“²⁹ či „*vulgariter*“.³⁰ Výjimečně však najdeme také vyjádření „*cantus Boemicus*“, „*cantare in Boemico*“, „*in vulgari eorum Boemicali*“,³¹ „*in proprio ydiomate*“, „*in ydiomate, in quo intelligere*“, „*in proprio linguagio*“, „*in linguagio, in quo populus intelligit*“ a „*intelligibili*“.³² Čeština, která byla v této souvislosti používána mnohem méně a prosadila se až s tištěným traktátem Václava Korandy mladšího z roku 1493,³³ užívá překladů stejných termínů v poněkud omezenějším množství variant: „*zpievanie v řeči obecné*“, „*zpievanie obecnú řečt*“, „*zpievanie v svém jazyku*“, „*zpievati obecným jazykem*“³⁴ a „*české zpievanie*“.³⁵

Pozoruhodná je však souvislost, do níž jsou tyto termíny kladeny. Tato souvislost se stabilně objevuje jak v textech latinských, tak českých. V naprosté většině případů je totiž označení pro český zpěv rozvíto termínem značícím text Bible (např. „*cantare epistolam et evangelium in Boemico*“,³⁶ „*Cantus vulgaris ex lege Dei*“,³⁷ „*zpievanie obecnú řečt z Písem zákona Božieho*“, „*Písma svatá obecným jazykem čtú neb zpievajt*“),³⁸ nejčastěji přímo požadavkem provozování liturgických lekcí. Václav Koranda mladší, u něhož je obhajoba češtiny i s ní spjatá terminologie nejpropracovanější, rozšiřuje však tuto skupinu na všechny liturgické zpěvy s biblickými texty (nezahrnuje tedy jen lekce, ale také cantica a žalmy v rámci všech liturgických žánrů) a řadí do ní i zpěvy s patristickými texty („*zpievajt před lidem Písma zákona Božieho i doctoróv svatých*“).³⁹ V tomto širším smyslu (tj. pro poetické části Bible) užívá také slovo „*píseň*“.⁴⁰ Ve svém traktátu pak v souvislosti s českým zpěvem jmenuje i další nebiblické, většinou starocírkevní texty a logiku svého požadavku zdůvodňuje: „*Toto poněvadž [...] příslušie zpievati, kto pochybuje, že i jiné řečt z zákona Božieho [...] mají slyšány i zpievány býti.*“⁴¹

Z metodologického hlediska je však podstatná ještě jiná skutečnost. V citovaných pramenech se vždy termíny označující český zpěv objevují v souvislosti se čtením liturgických textů. Čtení a zpěv jsou někdy kladeny souřadně vedle sebe („*vulgaliter cantantes divina et*

²⁹ Srov. na různých místech Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, ff. 35^r–37^r; František PALACKÝ – Ernestus BIRK (vyd.), *Monumenta Conciliorum Generalium*, sv. 1. Wien 1857, s. 745.

³⁰ Srov. pozn. 27.

³¹ PÁLKA, *Přijímání maličkých*, s. 65, 69, 75.

³² Srov. na různých místech Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, ff. 35^r–37^r.

³³ KORANDA ml., *Tractat*.

³⁴ Srov. na různých místech tamtéž, ff. 147^r–160^r.

³⁵ PÁLKA, *Přijímání maličkých*, s. 86. Srov. také podkapitolu 2.1.

³⁶ Tamtéž, s. 65.

³⁷ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, ff. 35^v.

³⁸ KORANDA ml., *Tractat*, ff. 147^v, 158^r.

³⁹ Tamtéž, fol. 159^v.

⁴⁰ KORANDA ml., *Tractat*, ff. 148^r–149^v.

⁴¹ Tamtéž, fol. 156^v.

legentes“,⁴² „*Heretici lecturam, cantum vulgarem prohibent*“,⁴³ „*řeči neb zpievanie zákona Božieho i prorokuov*“⁴⁴), často však jeden výraz zastupuje druhý. V latinském teologickém slovníku, který byl jedním z pramenů pro český tisk Václava Korandy mladšího, je soubor argumentů k podpoře české liturgie zařazen pod heslo „*Cantus*“,⁴⁵ i když je často řeč o čtení a nikoli explicitně o zpěvu. Samotný titul tištěného Korandova traktátu pak ukazuje na souřadné chápání čtení a zpěvu: „*O zpievání, o čtení českém tractat*“.⁴⁶

Latinský termín pro čtení (*legere*) zahrnoval ve středověkém chápání také slyšení (*audire*).⁴⁷ Přesto je „*slyšenie*“⁴⁸ v tištěné verzi Korandovy příručky v některých případech vedle souřadného použití výrazů pro čtení a zpěv výslovně zmíněno: „*v svém jazyku slyšeti, čísti aneb zpievati Písem svatých*“, „*Zákon Boží [...] čten byl i posluchán, a jakž příhodno, zpieván byl v řeči obecní*“, „*věrní křesťané když by čtli, slyšeli, zpievali z Písem Zákona nového*“.⁴⁹ S poslechem a hlasitým mluvním projevem souviselo nejen veřejné předčítání (*lectio clara*) splývající při liturgii se zpěvem nebo zpěvní recitací, ale tradičně i meditativní čtení (*legere in silentio*),⁵⁰ které proto – jak ještě uvidíme v dalších kapitolách – nelze od liturgického zpěvu ostře oddělovat. O tom, že při hlasitém přednášení textu „*jasným hlasem*“ (*voce clara*) byly čtení a zpěv vnímány synonymně, svědčí také Korandova citace koncilních dokumentů. Obrat „*voce clara predicetur*“⁵¹ uvádí v latinském slovníku jako „*voce clara decantetur*“⁵² a v tisku překládá „*Viera [...] hlasem jasným bud' zpievána*“.⁵³

Otázka českého zpěvu se tedy ve druhé polovině 15. století týkala především liturgického zpěvního přednášení biblických textů, později se však – také pod vlivem působení Václava Korandy mladšího – porozumění výrazům *cantus in vulgari* / *zpievanie v řeči obecné* rozšířilo na další liturgické žánry. Literárně-historický výzkum vstupování českého jazyka do bohoslužby se zde proto úzce dotýká zkoumání hudební stránky liturgických útvarů ve

⁴² PÁLKA, *Přijímání maličkých*, s. 86

⁴³ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, fol. 35^v.

⁴⁴ KORANDA ml., *Tractat*, fol. 147^r.

⁴⁵ Srov. opakovaně citovaný rukopis Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, ff. 35^r–37^r.

⁴⁶ Srov. opakovaně citovaný tisk KORANDA ml., *Tractat*, fol. 147^r. V literatuře se však tento titul dosud převáděl na „*O zpívání a čtení českém*“, jak jej uvádí ve své edici i autorka této práce; Eliška BAŤOVÁ, *Václav Koranda ml.: O zpievání a čtení českém tractat. Příspěvek k dějinám užívání českého jazyka v liturgii*, Hudební věda 46, 2009, s. 31–57.

⁴⁷ František ŠMAHEL, *Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů*, Praha 2017, s. 13 (k původnímu vydání studie srov. pozn. 185).

⁴⁸ Srov. úvodní citát této práce z Ř 10,17.

⁴⁹ KORANDA ml., *Tractat*, ff. 149^v, 151^v, 154^r.

⁵⁰ ŠMAHEL, *Nahlédnutí do středověku*, s. 14.

⁵¹ Hermann Theodor BRUNS (vyd.), *Canones apostolorum et conciliorum saeculorum IV., V., VI., VII.*, sv. 1, Berolini 1839, s. 213.

⁵² Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, fol. 35^v.

⁵³ KORANDA ml., *Tractat*, fol. 156^r.

středoevropském prostoru a také dějin čtení i jeho performativních a recepčních aspektů. Vzhledem k významovým překryvům mezi výrazy *legere – cantare – audire* musíme však vnímat zkoumaný repertoár nikoli jako předmět zájmu několika různých disciplín, ale jako celistvou látku, která nutí tyto obory svůj pohled sjednotit. Pro dějiny bádání o českém liturgickém zpěvu této doby, jak se je pokusíme nastínit v následující podkapitole, je typické, že hlavním předmětem zájmu byla duchovní píseň, na kterou byl přitom termín *zpievanie v řeči obecné* přenesen až na konci 15. století. I proto je cílem této práce překonávat nejen metodologická, ale i tematická omezení dosavadního výzkumu a všímat si nových cest k pochopení dobového kostelního zpěvu i způsobů jeho zápisu a šíření.

1.2 Metody a témata dosavadního hymnologického bádání o českých kancionálech a liturgických knihách druhé poloviny 15. století

Výzkum rukopisů, inkunábulí a starých tisků, které obsahují námi zkoumaný český liturgický zpěv, byl od počátku spojený s dějinami jejich evidencí. Vzhledem k naprosté torzovitosti dochovaných soupisů českých historických knihovních celků,⁵⁴ ztrátám nebo rozptýlení původních souborů a častému setření provenienčních znaků jednotlivých svazků po zařazení do nových fondů⁵⁵ však lze vývoj evidence zkoumaných knih sledovat jen ve výjimečných případech. Přesto můžeme konstatovat, že námi vybrané prameny byly původně chovány ve všech typech dobových knihoven, a to institucionálních i soukromých. Kodexy, u nichž se dochovaly vlastnické záznamy, byly často pořízeny pro konkrétní kostel a zařazeny v jeho farní knihovně (např. kostel sv. Klimenta v Práchni, sv. Ducha v Hradci Králové, sv. Bartoloměje v Kolíně a sv. Haštala na Starém Městě pražském),⁵⁶ nebo byly pro nám známé kostelní užití pořízeny druhotně (např. kostel sv. Jakuba Většího v Tachlovicích).⁵⁷ Prameny s českým zpěvem však pocházejí také z řeholních knihoven, i když v některých případech šlo opět o pozdější dar nebo koupi (např. klášter kartuziánů v Dolanech u Olomouce, klášter benediktinů v Rajhradě, klášter augustiniánů kanovníků v Třeboni).⁵⁸ Mladší záznamy řadí další rukopisy do jezuitských knihoven (do knihovny klementinské a českokrumlovské koleje

⁵⁴ Ivan HLAVÁČEK, *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*, Praha 1966, s. 7.

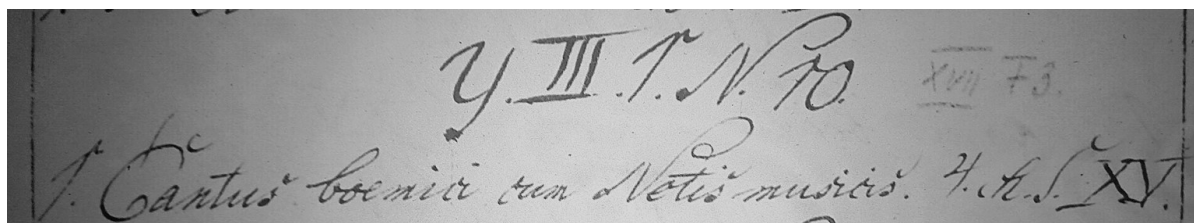
⁵⁵ Jiří CEJPEK a kol., *Dějiny knihoven a knihovnictví*, 2. vyd., Praha 2002, s. 101–108.

⁵⁶ Horažďovice, Městské muzeum, sign. Sg 487; Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6; Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII A 2; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI B 24.

⁵⁷ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5133.

⁵⁸ Olomouc, Státní vědecká knihovna, sign. M I 406a; Brno, Moravský zemský archiv, fond E 6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370; Národní knihovna České republiky, sign. I F 37 (a rukopisy z knihovny Kříže z Telče viz níže).

a do jezuitského profesního domu na Malé Straně⁵⁹ nebo do knihovny kolegiální kapituly v Mikulově.⁶⁰ Ze soukromých knihoven je pro náš výzkum nejdůležitější osobní knihovna Kříže z Telče (1434–1504)⁶¹ a dále knihovny pozdějších držitelů kodexů kněze Václava Rosy (cca 1495–1560)⁶² a mistra Jiřího Polenty ze Sudet (cca 1528–1597).⁶³

Obr. Záznam v katalogu klementinské knihovny z roku 1781 o uložení rukopisu se současnou sign. XVII F 3; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. IX A 18, fol. 108^v.

Vedle torzovitě dochované původní evidence⁶⁴ známe již z 16. století první komentáře k autorství tiskem šířené písňové produkce, které nacházíme v bratrských historiografických pramenech, zejména ve spisech biskupa Jana Blahoslava (1523–1571),⁶⁵ a v předmluvě k posmrtnému vydání písní kněze Václava Miřinského (†1492) z pera utrakvistického písaře a editora Jana Táborského z Klokotské Hory (1500–1572).⁶⁶ Tato pojednání jsou velmi důležitá, protože díky nim se informacím o autorech nejstarší bratrské písňové tvorby a o textech Václava Miřinského dostává stále pozornosti již od první poloviny 18. století. Roku 1727 je zmiňuje exulantský vydavatel česky psané literatury Václav Kleych (1678–1737) v tzv. *Historii o vydání kancionálů v národu českém*, zařazené jako druhá předmluva *Evangelického kancionálu*⁶⁷ a v roce 1765 vychází v redakci Jana Theofila Elsnera (1717–1782) Kleychův *Rejstřík starých písní bratrských*.⁶⁸ Posmrtné vydání Miřinského textů uvádí

⁵⁹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, X E 2, X F 9 a X G 23 (záznamy v katalogu knihovny z roku 1781 srov. v pozn. 64); Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 7; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 12.

⁶⁰ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57).

⁶¹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I E 37, I F 18, XI C 8; Třeboň, Státní oblastní archiv, sign. A 4, A 16.

⁶² Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4312, 4550.

⁶³ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4557, 5293.

⁶⁴ Srov. např. katalog klementinské knihovny z roku 1781 zaznamenávající stav fondu po reorganizaci Christophora Miklise, Praha, Národní knihovna České republiky, sign. IX A 18, fol. 108^v (záznam o dnešním sign. XVII F 3), fol. 109^v (X E 2), fol. 123^r (X F 9) a fol. 126^v (X G 23).

⁶⁵ Srov. zejména předmluvu tisku *Piesně chval božských*, Šamotuly 1561, viz *Knihopis*, č. K12860, a rejstřík autorů písňových textů v rukopise Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratrské, sv. IX, ff. 318^r–341^r.

⁶⁶ Srov. předmluvu tisku *Pisně staré gruntovní a velmi utěšené*, Praha 1567, viz *Knihopis*, č. K05619.

⁶⁷ *Evangelický kancionál obsahující v sobě písně duchovní staré i nové*, [Žitava] 1727; s. 34, 40, viz *Knihopis*, č. K03974.

⁶⁸ *Urozeného pána Jana Lasitského šlechtice aneb zemana polského Historie o původu a činech bratří Českých, kniha osmá [...]. Rejstřík starých písní bratrských [...]. Útočiště v soužení i nebezpečnosti nejjistší, aneb Boj s Bohem modlitbami [...]. Poslední Jana Amosa Komenského vůle aneb kšaft [...]. Paměti Jana Amosa*

v letech 1729 a 1749 Koniášův *Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající*⁶⁹ a rovněž jeho *Index Bohemicorum librorum prohibitorum* z roku 1770.⁷⁰

Nejstarší metodologické přístupy, tedy evidenci pramenů (bibliografii) a autorskou atribuci textů (počátky literární historie), kombinuje ve své *Historii literatury české* roku 1825 Josef Jungmann (1773–1847).⁷¹ Zároveň však díky analýze obsahu (především tištěných) knih přináší jako první v dějinách pokus o definování okruhu českých textů souvisejících s liturgií z období mezi lety 1410–1525. Zaznamenává však pouze texty literární povahy, kterými jsou pro něj v rámci námi sledovaného repertoáru „básně duchovní“ (9 bibliografických položek) a „částky biblí“, tedy zejména žaltáře (15 bibliografických položek). Jako první eviduje v této souvislosti také inkunábule a tisky do roku 1510, včetně *Piesniček* z roku 1501.⁷² Ve druhém vydání *Historie literatury české* jsou roku 1849 oba seznamy podstatně rozšířeny, a to zejména o rukopisné prameny.⁷³ Jungmannův pohled na českojazyčný liturgický repertoár 15. století je zajímavý také tím, že se zde ještě nepromítá nález *Jistebnického kancionálu*,⁷⁴ k němuž došlo až roku 1872 a který zájem o knihy z druhé poloviny 15. století výrazně zastínil.⁷⁵

Roku 1861 vychází v Praze na svou dobu unikátní samostatně vydaná ruskojazyčná studie *O rukopisnom molitvennikě staročesškom s XIV–XV věka, chranjaščemsja v universitetskoj bibliotekě vo L'vově*, kterou napsal ukrajinský literární historik a etnograf Jakiv Holovac'kyj (1814–1888).⁷⁶ Věnuje se nejen obsahovým, ale ve stručnosti i materiálním a vlastnickým aspektům rukopisné modlitební knihy z druhé poloviny 15. století, jež obsahuje také několik zpěvních textů. Okruh identifikovaných pramenů s českým zpěvem druhé poloviny 15. století dále rozšířil roku 1862 literární historik Julius Feifalik (1833–1862) ve svém článku

Komenskýho [...]. *Rejstřík seniorů, jichž Jednota u vyhnání svého v Polště od léta 1557–1765 měla*, Halle 1767, viz *Knihopis*, č. K04684.

⁶⁹ Antonín KONIÁŠ, *Clavis Haeresim claudens et aperiens*, Hradec Králové 1729, p. 159, viz *Knihopis*, č. K04286. Antonín KONIÁŠ, *Clavis Haeresim claudens et aperiens*, Hradec Králové 1749, pp. 143, 147; viz *Knihopis*, č. K04287.

⁷⁰ *Index Bohemicorum librorum prohibitorum, et corrigendorum ordine alphabeti digestus*, Praha, 1770, p. 162, viz *Knihopis*, č. K04298.

⁷¹ Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české: aneb soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*, Praha 1825, s. 85, 126–127.

⁷² [*Piesničky*], Praha 1501, viz *Knihopis*, č. K12853.

⁷³ Josef JUNGSMANN, *Historie literatury české. Aneb: Soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*, 2. vyd., Praha 1849, s. 61–62, 93–94.

⁷⁴ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7.

⁷⁵ Kritická edice repertoáru pramene a komentáře k nálezům a obsahu rukopisu viz HOLETON – VLHOVÁ-WÖRNER (vyd.), *Jistebnický kancionál*, sv. 1; Hana VLHOVÁ-WÖRNER (vyd.), *Jistebnický kancionál*, sv. 2: Cationale, Chomutov 2019.

⁷⁶ Jakiv HOLOVAC'KYJ, *O rukopisnom molitvennikě staročesškom s XIV–XV věka, chranjaščemsja v universitetskoj bibliotekě vo L'vově*, Praha 1861.

Altdeutsche Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts,⁷⁷ v němž se sice zaměřuje na světskou poezii, v jejích pramenech si však všimá i duchovních písní.

Autorem první rozsáhlé interpretace dějin české duchovní písně je etnograf a literární historik Josef Jireček (1825–1888), který navazuje na výše zmíněné pojednání Kleychovo. Při svém výkladu užívá konfesní dějinný koncept a vývoj českojazyčné duchovní písně proto chápe jako několik na sobě do značné míry nezávislých procesů odehrávajících se v rámci jednotlivých konfesních skupin.⁷⁸ Již roku 1862 vychází v *Časopise Musea Království českého* Jirečkova studie podrobně pojednávající o bratrském zpěvu.⁷⁹ Vedle dalších studií upozorňujících na jednotlivé dosud neznámé prameny⁸⁰ je významná především monografie *Hymnologia Bohemica. Dějiny církevního básnictví českého* z roku 1878.⁸¹ Více než na evidenci pramenů se v ní Josef Jireček zaměřuje na autorské atribuce písňových textů, které čerpá pro období druhé poloviny 15. století ze zmíněných textů Jana Blahoslava. Zůstává stále pouze v rovině literárně historické. Snaží se vypořádat s některými údaji Jungmannovými, zároveň však již reflektuje šest let starý nález *Jistebnického kancionálu*, který pokrývá větší část podkapitoly o husitství, přičemž žádný další rukopis do roku 1500 zmíněn není. Podrobně si všimá autorského přínosu Václava Miřinského, avšak mylně spojuje s Miřinským celé kancionálové tisky z let 1522 a 1531. Na rozdíl od své předchozí práce o kancionálech Jednoty bratrské zde Jireček poprvé uvádí do souvislosti s bratrským zpěvem tisk *Piesniček* z roku 1501. Toto hodnocení přejímá a na dlouho kodifikuje roku 1916 Joseph Theodor Müller (1854–1946) ve svém soupisovém díle *Hymnologisches Handbuch zum Gesangbuch der Brüdergemeine*⁸² a následně i ve své syntéze bratrských dějin z roku 1922.⁸³ Stejnou tezi uvádí později i Bohuš Hrejša, který přináší také soupis repertoáru nejstaršího písňového tisku.⁸⁴

Josef Jireček se již v samotném názvu své práce *Hymnologia Bohemica* hlásí k předmětu a metodologii hymnologie jako vědní disciplíny, která se zabývá duchovními písněmi a kostelním zpěvem různých křesťanských proudů, včetně otázek jejich historie, účelu, tvůrců a recipientů, zpěvní praxe, teologického obsahu a významu liturgické hudby. Dějiny této

⁷⁷ Julius FEIFALIK, *Altdeutsche Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts*, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse 39, 1862, s. 627–745.

⁷⁸ K hodnocení českých hymnologů srov. Stanislav TESAŘ, *Hymnologia Bohemica – minulost, současnost a dluhy jedné muzikologické disciplíny*, Clavibus unitis 6, 2017, s. 1–8.

⁷⁹ Josef JIREČEK, *Kancionál bratrský*, Časopis Musea Království českého 36, 1862, s. 24–51, 95–96.

⁸⁰ Josef JIREČEK, *Klasobraní z rukopisův staročeských, na Moravě chovaných*, Časopis Matice moravské 5, 1873, s. 1–8.

⁸¹ Josef JIREČEK, *Hymnologia Bohemica. Dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. století*, Praha 1878.

⁸² Joseph Theodor MÜLLER, *Hymnologisches Handbuch zum Gesangbuch der Brüdergemeine*, Herrnhut 1916, s. 3–4.

⁸³ Joseph Theodor MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder*, sv. 1, Herrnhut 1922, s. 295–296.

⁸⁴ Bohuš HREJŠA, *Kancionály v Jednotě bratrské*, Reformační sborník 4, 1931, s. 11–47.

disciplíny začínají pětisvazkovou kritickou edicí *Thesaurus hymnologicus* německého filologa Hermanna Adalberta Daniela (1812–1871) z let 1841–1856.⁸⁵ Rozvoj hymnologického bádání lze v 19. století sledovat hlavně v protestantském Německu, i zde však mělo svoji předchozí fázi orientovanou čistě na autorské atribuce a biografická pojednání (*Hymnopöographie*).⁸⁶ Pro dobové české prostředí byla inspirující snaha německých hymnologů chápat repertoár kostelního zpěvu jako součást národní literatury⁸⁷ a vnímat jeho nápěvy v širším kontextu lidové písně.⁸⁸ Oproti situaci v českých zemích však zde stále existovalo spojení s praktickým využitím v církevním zpěvu,⁸⁹ které mělo u nás obdobu snad jen v díle Dobroslava Orla (viz níže). Již ze široce definovaného předmětu hymnologie je patrné, že si vynucuje výrazně interdisciplinárně založený výzkum sahající od historických věd přes filologii, teologii, až po otázky sociologické a muzikologické. V průběhu 19. století však byli autory hymnologických pojednání převážně filologové a teologové, případně folkloristé, což ovlivňovalo jejich metodologický přístup.

Katolický kněz a katecheta Karel Konrád (1842–1894) navázal na Jirečkův hymnologický koncept ve svém spise *Dějiny posvátného zpěvu staročeského* z roku 1893.⁹⁰ Za klíčové pojítko vývoje kostelního zpěvu v českých zemích od 15. do 18. století však nově považuje literátská bratrstva, díky čemuž se domácí hymnologický výzkum poprvé otevřel sociologickému pohledu. Významná a výrazně inovativní je Konrádova práce také po stránce heuristické (a to včetně evidence rukopisů z druhé poloviny 15. století), přestože rezignace na třídění informací s ohledem na dataci pramenů způsobuje často ve výkladu chaos. Na Konrádovo pojetí výrazně zareagoval historik a muzikolog Zdeněk Nejedlý (1878–1962). Jeho první monografií, zmiňující liturgický zpěv druhé poloviny 15. století, jsou *Dějiny české hudby* vydané kolem roku 1903,⁹¹ v nichž je Konrádovo pojetí korigováno zejména umístěním „doby literátských bratrstev“ až do 16. století, označením předchozího století za „dobu české reformace“ a doceněním škol jako hlavní instituce podílející se na hudebním chrámovém provozu. Z autorů písní vyzdvihuje pouze Jana Rokycanu a Václava Miřinského,

⁸⁵ Hermann Adalbert DANIEL, *Thesaurus hymnologicus sive Hymnorum canticorum, sequentiarum circa annum MD usitatarum collectio amplissima*, Halle – Leipzig, 5 sv., 1841–1856.

⁸⁶ Markus JENNY – Walther LIPPARDT, *Hymnologie*, in: MGG Online: Die Musik in Geschichte und Gegenwart, <https://www.mgg-online.com/> (vyhledáno 12. 8. 2023).

⁸⁷ August Heinrich HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit: ein literarhistorischer Versuch*, Breslau 1832; Karl Eduard Philipp WACKERNAGEL, *Das deutsche Kirchenlied von Martin Luther bis auf Nicolaus Herman und Ambrosius Blaurer*, Stuttgart 1841.

⁸⁸ Ludwig ERK – Franz Magnus BÖHME (vyd.), *Deutscher Liederhort*, 3 sv., Leipzig 1893–1894.

⁸⁹ JENNY – LIPPARDT, *Hymnologie*.

⁹⁰ Karel KONRÁD, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského*, Praha 1881.

⁹¹ Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny české hudby*, Praha [1903].

zmiňuje však také význam anonymní (v jeho pohledu „národní“) písně.⁹² Výraznější odpoutání se od Konrádova konceptu prezentuje Nejedlý na úvod své trilogie monografií o předhusitském a husitském zpěvu z let 1904, 1907 a 1913,⁹³ kde se distancuje jak od dosavadního praktického pojetí hymnologických prací, tak od zúžení pohledu na pouhé literární texty⁹⁴ a zejména od Konrádova způsobu práce s prameny. Veškerý hymnologický repertoár naopak považuje za historickou a hudební látku, na jejímž zkoumání chce (nově) vystavět celé dějiny nejstarší české hudby. Ve snaze o co nejužší propojení s obecnými dějinami se zároveň programově dostává do oblasti sociologické interpretace materiálu, což předem vyhláší slovy: „*Jsou dějiny jen jedny, jako život člověka jest jeden. I zpěv jest součástíou života a dějin.*“⁹⁵ Nejedlý objevuje pro výzkum českého liturgického zpěvu druhé poloviny 15. století další rukopisy (např. *Vyšehradský sborník*),⁹⁶ pracuje s obrovskou pramennou základnou a přináší velké množství jednotlivých postřehů k repertoáru zpěvních knih. K vlastnímu pojednání o zpěvu druhé poloviny 15. století se však již nedostává, když pod vlivem Palackého vyzdvižení husitství stáčí výklad své trilogie stále více k apoteóze husitského zpěvu jako vrcholného projevu lidové revoluce.⁹⁷ K tomu mu slouží také extenzivní využití obsahu do té doby podrobně nezpracovaného *Jistebnického kancionálu*, který tak stojí na vrcholu (a zároveň na konci) Nejedlého nedokončených dějin české předbělohorské hudby.

Velmi odlišný metodologický přístup přináší ve svém výzkumu českého liturgického zpěvu – časově takřka shodném se třetím Nejedlého svazkem – katolický kněz a muzikolog Dobroslav Orel (1870–1942). Po absolvování bohosloví a soukromých lekcí hudby a estetiky studoval ve Vídni u zakladatele moderní muzikologie Quido Adlera (1855–1941) a osvojil si metodologii, kterou Adler v roce 1885 shrnul v článku *Umfang, Methode und Ziel der Musikwissenschaft*,⁹⁸ ustavujícím muzikologii jako vědní disciplínu. Pozoruhodná je šíře zde popsaných pomocných věd, které činí z Adlerova konceptu hudební vědy interdisciplinární výzkum v mnohém se překrývající se studiem knižní kultury: Adler konkrétně zmiňuje (kromě jiného) všeobecné dějiny s paleografií, chronologií, diplomatikou, bibliografií, knihovnickou

⁹² NEJEDLÝ, *Dějiny české hudby*, s. 22–30.

⁹³ NEJEDLÝ, *Dějiny předhusitského zpěvu*; TÝŽ, *Počátky husitského zpěvu*; TÝŽ, *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*.

⁹⁴ NEJEDLÝ, *Dějiny předhusitského zpěvu*, s. 3–4.

⁹⁵ NEJEDLÝ, *Dějiny předhusitského zpěvu*, s. 5.

⁹⁶ Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376.

⁹⁷ Srov. TESAŘ, *Hymnologia Bohemica*, s. 2–3.

⁹⁸ Quido ADLER, *Umfang, Methode und Ziel der Musikwissenschaft*, *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* 1, 1885, s. 5–20.

a archivní vědou, historií literatury, jazykovědou a dějinami liturgie.⁹⁹ Dobroslav Orel obhájil u Adlera v roce 1914 disertační práci s názvem *Der Mensuralkodex „Speziálník“*. *Ein Beitrag zur Geschichte der Mensuralmusik und Notenschrift in Böhmen bis 1540*,¹⁰⁰ která se navzdory v titulu mylně uváděné dataci pramene zabývá významným rukopisem z druhé poloviny 15. století, obsahujícím kromě množství vícehlasých skladeb i několik zpěvů českých.¹⁰¹ Využití kodikologických metod se projevilo například v zájmu o provenienční i materiální znaky knihy včetně studia filigránů, jejichž význam pro datování papíru začal být vědecky reflektován až po vydání čtyřsvazkové příručky Charlese-Moïse Briqueta v roce 1907.¹⁰² Podobným způsobem zkoumal Dobroslav Orel také další liturgický rukopis královéhradeckého muzea, tzv. *Kodex Franus* z roku 1505,¹⁰³ který rovněž obsahuje řadu českých písní. Práce vyšla nejprve v časopise *Cybil* v letech 1915–1921¹⁰⁴ a poté znovu jako monografie pod názvem *Kancionál Franusův* v roce 1922.¹⁰⁵ Vedle zmínky o materiálních znacích knihy se zde autor mimořádně podrobně věnuje otázkám použité hudební notace i vlastnímu repertoáru pramene, zkoumá jeho liturgickou funkci, přináší kritickou analýzu a edici obsažených písňových skladeb a eviduje dříve neznámé prameny konkordancí. Při analýze konkrétních zpěvů spolupracoval s badateli napříč obory, konkrétně s lingvistou Romanem Jakobsonem (1896–1982), filologem Milošem Weingartem (1890–1939) a historikem Václavem Chaloupeckým (1882–1951).¹⁰⁶ Svou znalost pramenů využil Orel také jako editor *Českého kancionálu*, vydaného roku 1921,¹⁰⁷ v němž je pro praktické liturgické užití uveřejněna řada písní a zpěvů pocházejících z 15. a 16. století.

Roku 1940 vyšla studie kněze a filozofa Adolfa Špaldáka SJ (1877–1955) *O překládání liturgických textů do češtiny za starších dob*.¹⁰⁸ V kontextu dosavadního bádání o českém liturgickém zpěvu je unikátní koncentrací na široké spektrum bohoslužebných textů, nezůstává tedy jen v oblasti duchovní písně. Z metodologického hlediska je zaměřena bibliograficky a analyticky, když se snaží ke každému liturgickému druhu přinést vyčerpávající množství

⁹⁹ ADLER, *Umfang, Methode und Ziel*, s. 16.

¹⁰⁰ Dobroslav OREL, *Der Mensuralkodex „Speziálník“*. *Ein Beitrag zur Geschichte der Mensuralmusik und Notenschrift in Böhmen bis 1540*, disertační práce, Wien 1914.

¹⁰¹ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 7.

¹⁰² Charles-Moïse BRIQUET, *Les filigranes, dictionnaire historique des marques de papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, 4 sv., Genève 1907.

¹⁰³ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6.

¹⁰⁴ Dobroslav OREL, *Kancionál Franusův*, *Cybil* 41–47, 1915–1921.

¹⁰⁵ Dobroslav OREL, *Kancionál Franusův*, Praha 1922.

¹⁰⁶ Veronika MRÁČKOVÁ, *Dobroslav Orel a jeho práce s hudebními rukopisy 14.–16. století*, *Musicalia* 7, 2015, s. 11.

¹⁰⁷ *Český kancionál*, Praha 1921.

¹⁰⁸ ŠPALDÁK, *O překládání liturgických textů*, s. 154–180.

pramenných dokladů. Pro tento účel excerptuje Špaldák údaje z celé řady katalogů rukopisných a tištěných fondů knihoven, mezi nimiž jsou nejdůležitější Truhlářův *Katalog českých rukopisů C. k. veřejné a universitní knihovny pražské* z roku 1906¹⁰⁹ a Bartošův dvousvazkový *Soupis rukopisů Národního musea v Praze* z let 1926–1927,¹¹⁰ s nimiž ještě nemohli pracovat předchozí zmínění badatelé. Slabinou Špaldákovy přístupu je směšování rukopisů a tisků různého původu a období vzniku a zavádějící podoba některých bibliografických citací. Přesto je však základní koncept studie důležitým pokusem o mapování nepřerušené kontinuity českého liturgického zpěvu od 14. století, který zůstal bez badatelské odpovědi.

Ve třicátých letech 20. století začíná své studie publikovat literární historik Antonín Škarka (1906–1972). V názvech svých prací se hlásí k hymnologii jako ke svébytné vědecké disciplíně, kterou pojímá jako součást literární historie. K její metodologii přináší nové teoretické poznatky, zároveň jí však přiznává velmi osobní rozměr („*má totiž hymnologie také tak trochu uhrančivé oči!*“),¹¹¹ který souvisí s jeho vztahem k biografické a implicitně sociologické problematice duchovní písně.¹¹² Ve své programové a metodologické stati *Hymnorum thesaurus Bohemicus, jeho plán a realizace* z roku 1948¹¹³ zdůrazňuje nutnost rozšířit heuristickou základnu výzkumu duchovní písně na méně reprezentativní svazky i na drobné tisky a prameny nehudební povahy a nevylučovat z bádání žádnou jazykovou ani konfesní oblast knižní kultury.¹¹⁴ Ambiciózní hudebně-literární ediční a slovníkový projekt *Hymnorum thesaurus Bohemicus* měl být společným dílem Antonína Škarky a o generaci staršího muzikologa Vladimíra Helferta (1886–1945). Přes torzovitost svých výsledků přinesl řadu edic, katalogizačních soupisů repertoáru a tematicky zaměřených diplomových prací, pro námi vymezené časové období je však zajímavá jen nepublikovaná edice tisku *Piesničky* z roku 1501 a bibliografické zaznamenání utrakvistického kancionálu ze stejné doby, uloženého v Moravském zemském archivu.¹¹⁵ Svůj pohled na vývoj kostelního zpěvu vyjadřuje Škarka nejpodrobněji ve svých přednáškách o *Dějínách české duchovní písně* z roku 1946, které byly v roce 1986 posmrtně publikovány pod názvem *Kapitoly z české hymnologie*.¹¹⁶ Přestože si

¹⁰⁹ Josef TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů C. k. veřejné a universitní knihovny pražské*, Praha 1906.

¹¹⁰ František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze. Catalogus codicum manu scriptorum Musaei nationalis Pragensis*, 2 sv., Praha 1926–1927.

¹¹¹ Antonín ŠKARKA, *Hymnorum thesaurus Bohemicus, jeho plán a realizace*, Cyril 73, 1948, s. 87. Stať vyšla posmrtně znovu v rámci výboru z díla, viz Antonín ŠKARKA, *Půl tisíciletí českého písemnictví*, Praha 1986, s. 164–189.

¹¹² Srov.: „*i kdyby byla duchovní píseň opravdu tak literárně a umělecky bezcenná, museli bychom se jí zabývatí zcela vážně jako zjevem sociologickým*“, viz ŠKARKA, *Půl tisíciletí českého písemnictví*, s. 190.

¹¹³ ŠKARKA, *Hymnorum thesaurus Bohemicus*, s. 73–89.

¹¹⁴ ŠKARKA, *Hymnorum thesaurus Bohemicus*, s. 170–171.

¹¹⁵ Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509.

¹¹⁶ ŠKARKA, *Půl tisíciletí českého písemnictví*, s. 190–302.

kladl za cíl zpracovat i široké spektrum drobných tisků a rukopisných přípisů, ve svých přednáškách se v souvislosti s 15. stoletím omezuje na *Jistebnický kancionál*, osobnosti zaznamenané Blahoslavem v jeho rejstříku autorů a Václava Miřinského, v rámci bratrské zpěvníkové tvorby pak zdůrazňuje význam *Piesniček* z roku 1501.

Roku 1959 publikoval archivář a historik Bořivoj Lůžek (1921–1987) studii *Po stopách husitství na Ústecku*,¹¹⁷ v níž pro hymnologický výzkum objevil tzv. *Roudnický kodex* zapsaný kolem roku 1472,¹¹⁸ s jedním z nejstarších českojazyčných kancionálových oddílů. Autor popisuje materiální znaky rukopisu a přináší edici vybraných písňových textů. Od druhé poloviny padesátých let 20. století vznikaly studie brněnského kněze, hudebního historika a odborníka na historickou liturgiku Františka Pokorného (1909–1987). Upozorňuje v nich na nové prameny a přináší řadu diskusních podnětů zejména v konfrontaci se Zdeňkem Nejedlým. Za života autora nepublikované texty *Moravský překlad breviáře podle latinské předlohy původu předhusitského z padesátých let*, *Čím je kodex Vědecké knihovny Olomouc M I 406a* z roku 1971 a *Cesty a způsoby dobového šíření staré hudby, středověká monodie* z roku 1984 byly otištěny až posmrtně v roce 2018.¹¹⁹ Pokorný vnáší do metodologie výzkumu českého kostelního zpěvu liturgické hledisko, vycházející z detailní znalosti lokálních variant bohoslužebných textů. Přínosem je rozšíření úvah o funkci českého liturgického překladu i na katolické prostředí a pokládání otázek ohledně soukromého nebo naopak veřejného užívání liturgických knih.¹²⁰

Nových podnětů se výzkumu českého liturgického zpěvu dostalo díky působení Katedry dějin hudby na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kterou od roku 1952 řídil Mirko Očadlík (1904–1964) s asistenty Františkem Mužíkem a jeho pozdější manželkou Růženou. Právě od tohoto roku byla ve studijním plánu nově zařazena archivní praxe a od roku 1955 také historický proseminář, díky čemuž se ve výzkumu staré české hudby ustálily metody pomocných disciplín požadovaných kdysi Adlerem.¹²¹ Roku 1959 převzal vedení katedry František Mužík (1922–1998), který se vědecky profiloval jako hudební medievista, paleograf a hymnolog a k výzkumu starší české hudby postupně orientoval i celou tehdejší katedru včetně redakčního plánu

¹¹⁷ Bořivoj LŮŽEK, *Po stopách husitství na Ústecku*, Ústí nad Labem 1959.

¹¹⁸ Litoměřice, Státní oblastní archiv, sbírka rukopisů, inv. č. 1.

¹¹⁹ František POKORNÝ – Stanislav ČERVENKA (vyd.), *Nepublikované studie Františka Pokorného*, Brno 2018, s. 47–66, 67–95, 142–161.

¹²⁰ Tamtéž, s. 53–54.

¹²¹ Srov. *Universitas Carolina Pragensis. Seznam přednášek na Filozofické fakultě ve studijním roce 1951–52*, Praha 1951, s. 42; *Universitas Carolina Pragensis. Seznam přednášek na Filozoficko-historické fakultě ve studijním roce 1955–56*, Praha 1955, s. 59.

sborníku *Miscellanea musicologica* založeného roku 1956.¹²² Většina jeho vlastního vědeckého díla vznikla v průběhu šedesátých let. Je autorem podrobných studií o nejstarších českojazyčných písních,¹²³ metodologicky významné jsou práce *Úvod do kritiky hudebního zápisu* a *Systém rytmiky české písně 14. století*, které úzce souvisejí také s repertoárem druhé poloviny 15. století.¹²⁴ Díky zájmu o hudební paleografii, jenž Mužík převzal od svého učitele Josefa Huttera (1894–1959), byl schopen překonat řadu starších interpretací českého zpěvu založených na ideologických základech a obrátit pozornost k samotnému hudebnímu textu. V hudebně-paleografických otázkách čerpá z dobové zahraniční literatury a – v rámci českého výzkumu inovativně – se zabývá také způsoby šíření nápěvů a písarskými zvyklostmi při vzniku rukopisů.

Zároveň s Františkem Mužíkem působil na pražské Katedře dějin hudby, od roku 1965 pak v Ústavu pro hudební vědu Československé akademie věd, hymnolog Jan Kouba (nar. 1931), který výrazně posunul výzkum hudební kultury 15. a 16. století a zvláště jednohlasého zpěvu směrem k německým standardům práce s písňovými prameny a jejich repertoárem. Hymnologii se věnuje z hlediska historického, metodologického,¹²⁵ bibliografického¹²⁶ i biografického,¹²⁷ inovativní jsou jeho práce rekonstruující obsah nedochovaných knih nebo nepřítomnou melodickou složku písní. Zcela zásadní je Koubův přínos v oblasti soupisu pramenů, který vyvrcholil spoluautorstvím svazku *Hymnologia Slavica* zařazeného do mezinárodního bibliografického projektu *Répertoire International des Sources Musicales*.¹²⁸ Ve specializovaných studiích rozvíjí postupně témata spojená zejména s tištěnou českou kancionálovou produkcí od jejího počátku až do Bílé hory. Své závěry nezdědka v průběhu let koriguje a znovu promýšlí, přesto jsou faktograficky přínosné i nejstarší práce, jako například (pro období druhé poloviny 15. století důležitá) studie *Kancionály Václava*

¹²² Srov. Jan BAŤA, *Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, in: Český hudební slovník osob a institucí, <https://slovník.ceskyhudebnislovník.cz/> (vyhledáno 12. 8. 2023).

¹²³ František MUŽÍK, *Hospodine pomiluj ny. K dějinám forem nejstarších českých písní*, *Miscellanea musicologica* 18, 1965, s. 7–30; TÝŽ, *Christ ist erstanden – Buoh všemohúci*, *Miscellanea musicologica* 21–23, 1970, s. 7–45; TÝŽ, *Nejstarší nápěv písně Jezu Kriste štědrý kněže a jeho vztah k Husově variantě*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 1, 1958, s. 31–53.

¹²⁴ František MUŽÍK, *Úvod do kritiky hudebního zápisu*, Praha 1962; TÝŽ, *Systém rytmiky české písně 14. století*, *Miscellanea musicologica* 20, 1967, s. 7–48.

¹²⁵ Jan KOUBA, *Hudebně vědecká dokumentace*, in: Vladimír Lébl (vyd.), *Hudební věda*, sv. 3, Praha 1988, s. 891–988. TÝŽ, *Marginálie ke Slovníku staročeských hymnografů*, *Hudební věda* 55, 2028, s. 223–232; TÝŽ, *Dodatky ke Slovníku hymnografů*, *Hudební věda* 57, 2020, s. 363–376.

¹²⁶ Jan KOUBA a kol. (vyd.), *Průvodce po pramenech k dějinám hudby: fondy a sbírky uložené v Čechách*, Praha 1969; další takto zaměřené práce viz níže.

¹²⁷ Jan KOUBA, *Slovník staročeských hymnografů (13. –18. století)*, Praha 2017.

¹²⁸ Jan KOUBA – Marie SKALICKÁ – Gerhard SCHUHMACHER – Karol HŁAWICZKA – Leon WITKOWSKI – Teresa KRUKOWSKI – Jan RAUPP, *Hymnologia Slavica. Notendrucke des 16. bis 18. Jahrhunderts*, in: *Répertoire International des Sources Musicales B/XIII/1*, München 2012.

Miřinského z roku 1959.¹²⁹ Od doby Josefa Jirečka mylně tradovanou atribuci celých kancionálů z let 1522 a 1531 Václavu Miřinskému však vyvrací teprve roku 1988 v bibliograficky zaměřeném textu *Nejstarší české písňové tisky do roku 1550*.¹³⁰ Pro výzkum raných fází zpěvu Jednoty bratrské je významná jeho disertační práce *Nejstarší český tištěný kancionál z roku 1501 jako hudební pramen*, kterou obhájil roku 1969 a jež byla publikována již dříve v češtině¹³¹ i němčině.¹³² Jan Kouba zde na základě mladších konkordancí rekonstruuje melodie nenotovaného písňového tisku a uvažuje o jeho konfesním původu, přičemž na základě analýzy konkordancí s mladšími prameny zpochybňuje jeho bratrský původ. Podobně uvažoval již v roce 1952 teolog Amedeo Molnár (1923–1990) při svém rozboru teologických rysů řazení obsahu tisku.¹³³ Posledním Koubovým příspěvkem k dějinám liturgického zpěvu druhé poloviny 15. století je jeho heslo o Janu Rokycanovi ve *Slovníku staročeských hymnografů (13.–18. století)* z roku 2017,¹³⁴ které reflektuje všechny dosavadní výsledky bádání a přináší nové postřehy. Metodologie Jana Kouby odráží v souhrnu snahu o analytický přístup a zohlednění široké škály pomocných hudebně-vědných disciplín, což přináší výrazné zpřehlednění a roztřídění českého hymnologického materiálu a dosud nepřekonané syntetické pohledy¹³⁵ na český kostelní zpěv.

Mužikův vliv hrál rozhodující roli ve směřování mezinárodně uznávaného muzikologa Jaromíra Černého (1939–2012). Roku 1966 vypracoval *Soupis hudebních rukopisů muzea v Hradci Králové*¹³⁶ a dále publikoval objevné studie a kritické edice k dějinám středověkého vícehlasu v českých zemích, v nichž na základě detailního analytického studia překreslil dosavadní obraz pozdně středověké hudební kultury v českých zemích a zasadil vývoj vícehlasu na našem území do širšího střeoevropského kontextu. Díky tomu, že řada jím popisovaných pramenů obsahuje také jednohlasé české zpěvy, přesáhl jeho význam i do oblasti hymnologie.¹³⁷ V rámci své pedagogické činnosti v letech 1964–2008 vchoval několik

¹²⁹ Jan KOUBA, *Kancionály Václava Miřinského*, *Miscellanea musicologica* 8, 1959, s. 5–147.

¹³⁰ Jan KOUBA, *Nejstarší české písňové tisky do roku 1550*, *Miscellanea musicologica* 32, 1988, s. 21–90.

¹³¹ Jan KOUBA, *Nejstarší český tištěný kancionál z roku 1501 jako hudební pramen*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* II, 1965, s. 89–138.

¹³² Jan KOUBA, *Der älteste Gesangbuchdruck von 1501 aus Böhmen*, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 13, 1968, s. 78–112.

¹³³ Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, Praha 1952, s. 50.

¹³⁴ KOUBA, *Slovník staročeských hymnografů*, s. 340–343.

¹³⁵ Např. KOUBA, *Od husitství do Bílé hory*, s. 80–141.

¹³⁶ Jaromír ČERNÝ, *Soupis hudebních rukopisů muzea v Hradci Králové*, *Miscellanea musicologica* XIX, 1966, s. 9–240.

¹³⁷ Srov. např. Jaromír ČERNÝ, *Vícehlasý repertoár v graduálu z Českého muzea stříbra v Kutné Hoře*, *Hudební věda* 43, 2006, s. 165–184. Ediční přínos k hymnologickému výzkumu českého zpěvu 15. století viz Jaromír ČERNÝ a kol., *Historická antologie hudby v českých zemích (do cca 1530)*, Praha 2005.

výrazných badatelů, kteří navázali na jeho práci v oblasti vícehlasé i jednohlasé hudby.¹³⁸ Český zpěv druhé poloviny 15. století stál však většinou v pozadí jejich zájmu. Výjimkou jsou některé práce muzikoložky Hany Vlhové-Wörner (nar. 1966), která je rovněž editorkou postupně vycházející edice *Jistebnického kancionálu*.¹³⁹ Ve studii *Der Codex 4557 der Österreichischen Nationalbibliothek*¹⁴⁰ z roku 1999 si všímá dosud neznámého pramene českých prefací a další opomíjené knihy zmiňuje ve své disertaci *Středověké rukopisy z katedrály sv. Víta na Pražském hradě* z roku 2000.¹⁴¹

Přestože většina badatelů této generace se na období před rokem 1500 dívá prizmatem vícehlasé nebo latinskojazyčné hudby,¹⁴² metodologicky dochází k výraznému posunu, který umožňuje i nový pohled na český zpěv. Vlivem rozšiřování a pozdější elektronizace obsahu katalogů s vodoznaky se zjednodušila možnost datace rukopisů, díky čemuž byly přesněji určeny některé dříve jen přibližně zařazené prameny¹⁴³ a došlo k obnovení úvah o kontinuitě českého liturgického zpěvu v období mezi *Jistebnickým kancionálem* a nejstaršími dochovanými českojazyčnými graduály z první poloviny 16. století.¹⁴⁴ Několik rukopisů se také dočkalo detailního paleografického rozboru.¹⁴⁵ Hlubší analýza repertoáru pramenů přinesla přesnější pohledy na uživatele vybraných knih, tedy především na rozložení liturgických povinností mezi školy a nově zakládaná literátská bratrstva.¹⁴⁶ Metody výzkumu materiality knihy se stávají mezi muzikology stále běžnější, a to i zásluhou řady interdisciplinárních kontaktů, z nich můžeme jmenovat filosofa a odborníka na historickou knižní vazbu Bohumila Nusku (nar. 1932) nebo kodikologa Michala Dragouna (nar. 1974). Nejmladší generace badatelů vzešlých z prostředí pražské hudební vědy pak v tomto směru pokračuje již systematicky a nevyhýbá se ani českým hymnologickým tématům druhé poloviny 15. století.

¹³⁸ Nejvýznamnějších výsledků dosáhli Martin Horyna, Petr Daněk, Dagmar Štefancová, David Eben, Jitka Petrusová (Slavická), Hana Vlhová-Wörner, Jan Frei a Lenka Mráčková (Hlávková); Jaromír Černý ovlivnil také polského muzikologa Pawła Gancarczyka.

¹³⁹ Srov. pozn. 75.

¹⁴⁰ Karel HRUZA – Hana VLHOVÁ, *Der Codex 4557 der Österreichischen Nationalbibliothek: Herausragendes Beispiel einer hussitischen Sammelhandschrift*, *Codices manuscripti. Zeitschrift für Handschriftenkunde* 26, 1999, s. 3–31.

¹⁴¹ Hana VLHOVÁ, *Středověké rukopisy z katedrály sv. Víta na Pražském hradě*, disertační práce, FF UK, Praha 2000.

¹⁴² Srov. HORYNA, *Česká reformace a hudba*, s. 5–40; HLÁVKOVÁ – VLHOVÁ-WÖRNER, *Hudba*, s. 474–489.

¹⁴³ Srov. např. Lenka MRÁČKOVÁ, *Kodex Speciálník. Eine Kleine Folio-Handschrift böhmischer Provenienz*, *Hudební věda* 39, 2002, s. 163–184; Paweł GANCARCZYK, *Changing Identities of Songs by Petrus Wilhelmi de Grudencz*, *Hudební věda* 54, 2017, s. 5–24; Lenka HLÁVKOVÁ, *An Inconspicuous Relative of the Speciálník Codex. On Dating and Structure of the Manuscript CZ-Pu VI C 20a*, *Hudební věda* 57, 2020, s. 436–453.

¹⁴⁴ ŽŮREK, *The Analogies*, s. 41–78.

¹⁴⁵ Srov. pozn. 143.

¹⁴⁶ Martin HORYNA, *Vícehlasá hudba v Čechách v 15. a 16. století a její interpreti*, *Hudební věda* 43, 2006, s. 117–134.

Kromě publikovaných statí autorky této práce¹⁴⁷ je to především Jan Ciglbauer (nar. 1984), jenž se (v rámci námi sledovaného tématu) zasloužil vedle výzkumu notovaných rukopisů Kříže z Telče¹⁴⁸ zejména o založení databáze písňových skladeb ve středoevropských pramenech, která přináší řadu inovativních zjištění o proveniencích a dataci zahrnutých zpěvních knih.¹⁴⁹

Jazykovědná větev českého hymnologického výzkumu se v návaznosti na Jana Vilikovského (1904–1946)¹⁵⁰ a zmiňovaného Antonína Škarku zabývá zejména texty české středověké lyriky (tj. světskými písňemi)¹⁵¹ a barokními kancionály.¹⁵² Prameny s liturgickým zpěvem druhé poloviny 15. století jsou literárními historiky v poslední době reflektovány díky mezioborovým projektům, které obracejí pozornost ke středověkým modlitebním knihám i samostatně dochovaným modlitebním textům. Příkladem je kolektivní monografie *Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor*, v níž je autorkou stati *Staročeské pašijové hodinky* lingvistka Kateřina Voleková (nar. 1983).¹⁵³ Zabývá se zde historií českých pašijí a dalších skladeb zpracovávajících téma umučení Páně a přináší také edici pašijového hodinkového officia. Předpokládá jak liturgickou, tak i soukromou povahu těchto textů. Právě zaměření na skladby na pomezí liturgického a mimoliturgického užití je posledním tematickým trendem české hymnologie, který opět provází výrazně interdisciplinární přístup. Ten je patrný již ze skutečnosti, že ohlasy na práci jedné z klíčových zahraničních osobností takto zaměřeného výzkumu, americké muzikoložky Susan Boynton (nar. 1966; např. studie *Prayer as Liturgical Performance in Eleventh- and Twelfth-Century Monastic Psalters*)¹⁵⁴ vidíme v českém prostředí spíše u literárních historiků a historiků knižní kultury. Pro druhou polovinu 15. století je v této souvislosti podstatný projekt Národní knihovny *Nebeský žebřík. Pozdně*

¹⁴⁷ Eliška BAŤOVÁ, *Liturgická specifika a řazení obsahu českých kancionálů 15. a 16. století*, Hudební věda 48, 2011, s. 133–142; TÁŽ, *Kolínský kancionál a bratrský zpěv na počátku 16. století*, Praha 2011; TÁŽ, *Opomíjený pramen husitského zpěvu doby poděbradské a repertoár cantiones hebdomadae sanctae*, Hudební věda 51, 2014, s. 229–276; Eliška BAŤOVÁ – David R. HOLETON – Pavel KOLÁŘ, *Liturgy, Sacramental Theology, and Music*, in: Michael Van Dussen, Pavel Soukup (vyd.), *A Companion to the Hussites*, Brill's Companions to the Christian Tradition, Leiden 2020, s. 331–368.

¹⁴⁸ Jan CIGLBAUER, *Notované rukopisy z třeboňské knihovny s důrazem na písařskou a sběratelskou činnost Kříže z Telče*, in: Lucie Doležalová, Michal Dragoun, Adéla Eberssonová (vyd.), *Středověké knihovny augustiniánských kanonií v Třeboni a Borovanech*, sv. 1: Rukopisy a inkunábule, Dolní Břežany 2021, s. 145–154.

¹⁴⁹ *Cantio.cz: Songs in Central European sources*, <https://www.cantio.cz/index.php> (vyhledáno 14. 8. 2023)

¹⁵⁰ Jan VILIKOVSKÝ (vyd.), *Staročeská lyrika*, Praha 1940.

¹⁵¹ Jan LEHÁR, *Česká středověká lyrika*, Praha 1990.

¹⁵² Srov. rozsáhlé bibliografie literárních historiků Marie Škarpové (nar. 1977) a Jana Malury (nar. 1971).

¹⁵³ Kateřina VOLEKOVÁ, *Staročeské pašijové hodinky*, in: Lucie Doležalová, Michal Dragoun (vyd.), *Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor*, Dolní Břežany 2020, s. 327–381; srov. také TÁŽ, *Mariánské hodinky v kontextu staročeského překladu žaltáře*, in: Kateřina Kubínová (vyd.), *Karel IV. a Emauz: liturgie, text, obraz*, Praha 2017, s. 221–230.

¹⁵⁴ Susan BOYNTON, *Prayer as Liturgical Performance in Eleventh- and Twelfth-Century Monastic Psalters*, *Speculum* 82, 2007, s. 896–931.

středověké modlitební knihy ze sbírek Národní knihovny ČR, jehož tištěným výstupem je katalog výstavy z roku 2019 editovaný Jindřichem Markem (nar. 1978).¹⁵⁵

Hymnologického výzkumu se dotýkají také některé práce z oblasti církevních dějin a teatrologie. Liturgickým změnám, které přinesla česká reformace – včetně vstupování vernakulárního jazyka do bohoslužby – se dlouhodobě zabýval kněz, teolog a církevní historik David R. Holeton (1948–2023).¹⁵⁶ Jeho hermeneutický přístup vnáší do bádání o utrakvistické liturgii nadhled a koncentraci na zásadní formotvorné prvky. Významné je jeho uvažování nad kontinuitou a diskontinuitou utrakvistické liturgie se středověkou církví v rámci vizuálních a auditivních aspektů bohoslužby. David R. Holeton byl také jedním ze zakladatelů pravidelného pražského mezinárodního symposia *Bohemian Reformation and Religious Practice*, jehož cílem bylo deklarovat utrakvistickou bohoslužebnou praxi jako důležitou součást studia české reformace a otevřít prostor k interdisciplinární diskusi o tomto tématu. Repertoár staročeských dialogických skladeb souvisejících s bohoslužbou popisuje teatroložka Eliška Kubartová (nar. 1986) v monografii *Verbum caro factum est. Performativita bohemikální literatury 14. století pohledem divadelní vědy*.¹⁵⁷ Zpěvy druhé poloviny 15. století sice neviduje, přesto je její práce metodologicky významná díky detailnímu rozboru performativních aspektů českého liturgického zpěvu, který lze dobře aplikovat také na repertoár před rokem 1500.

V souhrnu lze říci, že si český hymnologický výzkum v průběhu svých dějin osvojil analytické i syntetické metody historických věd i specifické metody kodikologické, kdy byla věnována pozornost především výzkumu papíru a dalších materiálních znaků napomáhajících určení datace a provenience knihy, včetně využití metod paleografických a výzkumu knižní vazby. Při analýze obsahu knih byly využívány textově i hudebně kritické metody, které směřovaly k uchopení repertoáru jako literárního, hudebního i liturgicky podmíněného díla. Autoři se v poslední době zabývali rovněž sociologií knihy, zejména jejími tvůrci a uživateli.¹⁵⁸ Přesto však otázky šíření repertoáru a další sociologické a kulturní aspekty vzniku a užívání

¹⁵⁵ Jindřich MAREK (vyd.), *Nebeský žebřík. Pozdně středověké modlitební knihy ze sbírek Národní knihovny ČR*, Dolní Břežany 2019.

¹⁵⁶ K našemu tématu srov. pozn. 75, 147 a studie David R. HOLETON, *The Role of Jakoubek of Stříbro in the Creation of a Czech Liturgy: Some Further Reflections*, in: Ota Halama (vyd.), *Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení*, Praha 2006, s. 49–86; TÝŽ, *Liturgický život české reformace*, in: Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (vyd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, s. 219–233.

¹⁵⁷ POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*.

¹⁵⁸ Ke zmíněným metodám srov. Orietta DA ROLD – Marilena MANIACI, *Medieval Manuscript Studies: A European Perspective*, in: Aidan Conti, Orietta Da Rold, Philip A. Shaw, *Writing Europe, 500–1450. Texts and Contexts*, Cambridge 2015, s. 1–24.

zpěvních knih nebyly dosud dostatečně zkoumány (viz níže) a zaslouží si v této práci zvláštní pozornost.

1.3 Český liturgický zpěv druhé poloviny 15. století ve výzkumu dějin knižní kultury a materialita knih jako forma utváření obsahu a funkce textu

Knihověda se jako samostatná disciplína podílela na výzkumu českého liturgického zpěvu druhé poloviny 15. století zprvu zejména soupisy inkunábulí a starých tisků. Spisovatel, slavista a knihovník Václav Hanka (1791–1861) bere ve své stati *České prvotisky* z roku 1852¹⁵⁹ v úvahu českou tištěnou produkci až do roku 1526.¹⁶⁰ Z námi sledovaných pramenů eviduje proto kromě žaltářových inkunábulí z let 1487 a 1499 také tisk *Piesniček* z roku 1501 a žaltář z roku 1508, přičemž je třídí podle původu v plzeňské a pražské dílně. Ve stejném konceptu pokračuje filolog a pedagog Julius Koráb (1844–1890) v publikaci *Vývoj knihtiskařství a české prvotisky* z roku 1880.¹⁶¹ Kromě Hankou zmíněných tisků zde uvádí – zřejmě mylně – také dnes nezvěstné *Písňe chval Božích* [!] z roku 1505 jako unikátně dochované v Národním muzeu.

Nejstarší domácí prací, která přijala mezinárodní úzus považovat za inkunábule pouze tisky vzniklé do 31. prosince 1500,¹⁶² se roku 1910 stal *Český slovník bibliografický* zakladatele české knihovědy Zdeňka Václava Tobolky (1874–1951).¹⁶³ Oproti předešlým soupisům jsou zde proto ve svazku věnovaném prvotiskům uvedeny jen oba nejstarší žaltáře, bibliografický soupis je však obohacen o hypotetické ztotožnění tiskařů a o přetisk vodoznaků. Právě snaha o identifikaci osob spojených s nejstaršími tiskařskými dílnami a zasazení jejich činnosti do širšího kontextu dějin knižní kultury byla hlavním cílem většiny následujících knihovědných prací souvisejících s naším tématem, které tak metodologicky propojovala s obecnou historií. Jejich autoři se většinou podíleli na velkých bibliografických projektech. Zdeněk Václav Tobolka je zakladatelem a redaktorem národní retrospektivní bibliografie jazykově českých prvotisků a starých tisků s názvem *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, jejíž první díl věnovaný prvotiskům vyšel roku 1925,¹⁶⁴ soupis starých tisků vycházel pak v abecedním řazení v letech 1939–1967 (po smrti Tobolkově pod vedením

¹⁵⁹ Václav HANKA, *České prvotisky*, Časopis českého Museum 26, 1852, s. 109–126 (č. 3), 62–111 (č. 4).

¹⁶⁰ Srov. Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 411.

¹⁶¹ Julius KORÁB, *Vývoj knihtiskařství a české prvotisky: ku čtyřsetletému jubileu české typografie*, Plzeň 1880.

¹⁶² VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 411.

¹⁶³ Zdeněk Václav TOBOLKA, *Český slovník bibliografický*, díl 1: *České prvotisky (až do r. 1500)*, Praha 1910.

¹⁶⁴ Zdeněk Václav TOBOLKA (vyd.), *Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl 1: *Prvotisky (do r. 1500)*, Praha 1925.

Františka Horáka).¹⁶⁵ Knihopisné dodatky vycházely péčí Bedřišky Wižd'álkové a dalších až do roku 2010.¹⁶⁶ Dnes je elektronická verze *Knihopisu* spravována Oddělením rukopisů a starých tisků Národní knihovny a je základní, stále aktualizovanou bibliografickou pomůckou.

V doprovodné brožuře k faksimilovému vydání *Písní chval božských* z roku 1541 nazvané *Pavel Severýn z Kapí Hory a jeho tisk* spojuje Tobolka *Piesničky* z roku 1501 nově s tiskařem Janem Severinem, zatímco dříve uváděl Jana Kampa.¹⁶⁷ Roku 1986 vyšel *Soupis prvotisků českého původu* doplněný o cizojazyčnou produkci z Čech, který vytvořila knižní historička Emma Urbánková (1909–1992). Nepracuje zde s Tobolkovými hypotetickými tiskařskými atribucemi, ale – podobně jako Konrad Haebler již v roce 1905¹⁶⁸ a Čeněk Zíbrt v roce 1939¹⁶⁹ – považuje původce pražských prvotisků za anonymní („tiskař Žaltáře“).¹⁷⁰ Zpracovala také opravenou verzi prvního dílu *Knihopisu*.¹⁷¹ Roku 1986 publikovala historička knižní kultury Mirjam Bohatcová (1919–2007) *Otázky nad publikační činností pražských Severinů*,¹⁷² kde ohlásila nález další dvojice starých tisků, které souvisejí s českým liturgickým zpěvem druhé poloviny 15. století, a to *Sedmi žalmuov kajících s jinými modlitbami* a *Modliteb při mši* z roku 1503.¹⁷³ Jak vyplývá z názvu studie, oba tyto tisky situuje do tiskárny rodiny Severinů.

Do svého výzkumu české tištěné knižní kultury zařadil všechny námi sledované inkunábule a tisky literární a knižní historik Petr Voit (nar. 1956). Plody jeho bádání byly

¹⁶⁵ Zdeněk Václav TOBOLKA – František HORÁK (vyd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl 2: Tisky z let 1501–1800, 9 sv., Praha 1939–1967.

¹⁶⁶ Bedřiška WIŽD'ÁLKOVÁ (vyd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky*, 9 sv. Praha, 1994–2010.

¹⁶⁷ Zdeněk Václav TOBOLKA, *Pavel Severýn z Kapí Hory a jeho tisk: Písně chval božských z roku 1541*, doprovodná brožura k faksimilovému vydání, Praha 1927.

¹⁶⁸ Konrad HAEBLER, *Typenrepertorium der Wiegendrucke*, Leipzig 1905.

¹⁶⁹ Čeněk ZÍBRT – Antonín DOLENSKÝ, *Z dějin českého knihtiskařství*, Mladá Boleslav 1939.

¹⁷⁰ Emma URBÁNKOVÁ (vyd.), *Soupis prvotisků českého původu*, Praha 1986, s. 31–35.

¹⁷¹ Emma URBÁNKOVÁ (vyd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky*, díl I: Prvotisky (do r. 1500), Praha 1994.

¹⁷² Mirjam BOHATCOVÁ, *Otázky nad publikační činností pražských Severinů*, Listy filologické 109, 1986, s. 97–115.

¹⁷³ [*Sedm žalmů kajících*], Praha 1503, viz *Knihopis*, č. K19383; [*Modlitby při mši*], Praha 1503, viz *Knihopis*, č. K19182.

publikovány – kromě dílčích studií¹⁷⁴ – v roce 2006 v *Encyklopedii knihy*¹⁷⁵ a v letech 2013 a 2017 ve dvojdílné monografii *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*.¹⁷⁶ Autor v nich vychází z detailní typografické analýzy dochovaných exemplářů, reflektuje starší literaturu a upřesňuje řadu dosavadních znalostí o celé dobové bohemikální tištěné knižní kultuře. Jeho přínos je jak v oblasti bibliografie, tak zejména ve schopnosti inovativně synteticky uchopit knihovědnou problematiku s jejími kulturními i sociologickými aspekty. V jeho vědeckém myšlení lze spatřovat rovněž metodologické přístupy považované v poslední době za tzv. mediální archeologii, která díky důrazu na materiální stránku médií a pozorování nejrůznějších zdánlivě anachronních vlastností historicky zkoumané látky může otevírat nové interpretace, záměrně odlišné od textové tradice narativních dějin.¹⁷⁷ U Petra Voita můžeme tento trend vidět v důrazu na materiální a ekonomickou podstatu edičních programů jednotlivých tiskáren a ve výrazném odklonu od konfesního dějinného konceptu (a to i v případě tištěných kancionálů a textů Bible), jenž v hymnologickém výzkumu od doby Josefa Jirečka stále v určité formě přetrvává. Práce Petra Voita tak zároveň vnášejí do výzkumu české knižní kultury metodologii a témata mediálních studií.

První snahy o hledání souvislostí mediálních studií se středověkými formami komunikace a předávání informací se v Německu datují již do 70. let 20. století.¹⁷⁸ Zde se také etablojí a významně rozvíjejí vlastní mediální studia. Český výzkum knižní kultury středověku zatím na poslední trendy v této oblasti (tzv. historická mediologie) výrazněji nenavázal.¹⁷⁹ Můžeme však najít ohlasy prvních syntetických prací týkajících se mediální stránky středověkého světa, jako je roku 1996 vydaný svazek *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter* ze systematicky a historicky pojaté monografické řady *Die Geschichte der Medien* německého kulturologa

¹⁷⁴ Např. Petr VOIT, *Limity knihtisku v Čechách a na Moravě 15. a 16. století*, Bibliotheca Strahoviensis 8–9, 2007, s. 113–140; TÝŽ, *Úvahy nad pohybem a periodizací českého předbělohorského knihtisku*, *Knihy a dějiny* 18–19, 2013, s. 55–67; TÝŽ, *Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století*, in: Alena Císařová Smítková, Andrea Jelínková a Milada Svobodová (vyd.), *Libri magistri muti sunt*, Praha 2013, s. 35–41; TÝŽ, *Konfesionální flexibilita a česká knižní kultura první poloviny 16. století*, in: *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*, Praha 2014, s. 611–622; TÝŽ, *Confessionality and Mentality between the End of the 15th and the Second Half of the 16th Century from the Perspective of Czech Book Culture*, *Knihy a dějiny* 27, 2020, s. 8–84.

¹⁷⁵ VOIT, *Encyklopedie knihy*.

¹⁷⁶ Petr VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, sv. 1: Severinsko-kosořska dynastie 1488–1557, Praha 2013; TÝŽ, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, sv. 2: Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498–1547, Praha 2017.

¹⁷⁷ Srov. Wolfgang ERNST, *Let There Be Irony: Cultural History and Media Archaeology in Parallel Lines*, in: Jussi Parikka (vyd.), *Digital Memory and the Archive*, Minneapolis – London 2013, s. 37–54; BORN, *Media Archaeology*, s. 115.

¹⁷⁸ Josef BENZIGER, *Zum Wesen und zu den Formen von Kommunikation und Publizistik im Mittelalter: eine bibliographische und methodologische Studie*, *Publizistik* 15, 1970, s. 295–318.

¹⁷⁹ Srov. např. Christian KIENING, *Medialität in mediävistischer Perspektive*, *Poetica* 39, 2007, s. 285–352.

a teoretika médií Wenera Faulstiche (nar. 1946).¹⁸⁰ Fungování středověké společnosti vnímá z pohledu mediálních studií jako systém dílčích komunikačních prostorů. Zdůrazňuje význam „lidských médií“ (*Menschmedien*) a rukopisnou knižní kulturu označuje za nejdůležitější paměťové (tj. tradici uchováající) a vzdělávací médium omezené však především na klášter, univerzitu a v jisté míře na šlechtická sídla. Na změnách funkce knihy jako středověkého média zároveň pozoruje zásadní kulturní pohyb: Od zaznamenávání orální tradice přenášené lidskými médii se přes funkci reprezentační a paměťovou kniha vyvíjela do podoby tištěných médií, spojených již s kulturou gramotnosti.¹⁸¹

Roku 1998 se pokusil obdobný metodologický přístup aplikovat na českou kancionálovou produkci 15. a 16. století muzikolog Stanislav Tesař (nar. 1940).¹⁸² Jeho vědecké myšlení se i díky studiu sociologie vymyká tradici muzikologické větve hymnologie a ukazuje možnosti propojení hymnologických a mediálních studií, na něž zatím nikdo další nenavázal. V článku *Das Kirchenlied – Bemerkungen zur Problematik der Migration und Massmedialen Dimension seines Repertoires* přináší analyticky zakotvený, ale ve svém výsledku syntetický pohled na šíření repertoáru bohemikálních kancionálů, u něž tematizuje zejména jeho funkci a sociologický kontext. Podobně jako Faulstich vidí zásadní změnu v šíření i sociální funkci knihy pod vlivem rozvoje knihtisku a liturgických požadavků reformačních proudů, tj. zejména Jednoty bratrské, zwingliánů a z Německa se šířícího luterství. Na rozdíl od rukopisné fáze šíření repertoáru, která byla spojena se vzdělanou vrstvou společnosti, rozšiřují podle Tesaře tištěné zpěvníky významně svůj okruh uživatelů a stávají se médii s hromadným dosahem (*Massenmedien*).¹⁸³ Tesařův text volá po následování a rozvinutí dílčích otázek i proto, že jeho autor v následujících letech podpořil svůj výzkum vybudováním unikátní digitální bibliografické databáze k dějinám české duchovní písně. Na projektu *Melodiarium hymnologicum Bohemiae*, který vychází z jeho diplomové práce *České kancionály reformační doby. Metody klasifikace a systematizace jejich písňového repertoáru*,¹⁸⁴ pracuje od roku 1999 a kromě samotného databázového výstupu je výsledkem řada digitálních faksimilií a studentských prací, zabývajících se repertoárem jednotlivých zde zařazených pramenů.

¹⁸⁰ Werner FAULSTICH, *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800–1400*, Göttingen [1996].

¹⁸¹ FAULSTICH, *Medien und Öffentlichkeiten*, s. 127.

¹⁸² Stanislav TESAŘ, *Das Kirchenlied – Bemerkungen zur Problematik der Migration und der massenmedialen Dimension seines Repertoires*, *Musicologica Olomucensia* 4, 1998, s. 101–107.

¹⁸³ TESAŘ, *Das Kirchenlied*, s. 103.

¹⁸⁴ Stanislav TESAŘ, *České kancionály reformační doby. Metody klasifikace a systematizace jejich písňového repertoáru*, diplomová práce, FF UJEP, Brno 1974; k databázovému projektu viz TÝŽ, *Melodiarium hymnologicum Bohemiae - charakteristika projektu a současný stav příprav*, in: *Kritické edice hudebních památek* 4, Olomouc 2001, s. 145–154.

Kromě metodologických trendů sociologie knihy, historické mediologie a mediální archeologie, které k nám v souvislosti s kancionály vnesli Stanislav Tesař a Petr Voit, se nabízí ještě několik okruhů zájmu výzkumu knižní kultury, které byly dosud v souvislosti s naším tématem opomíjeny. V dalším textu práce – která má ambici kombinovat tradiční hymnologické metody se zmíněnými novými přístupy – se je proto pokusíme uvést do bádání o českém liturgickém zpěvu druhé poloviny 15. století. Jde jednak o dějiny čtenářství, přesněji o problematiku hlasitého a tichého čtení, která je pro výzkum našeho okruhu pramenů zcela zásadní. V roce 1984 napsal medievista František Šmahel (1934–2025) v českém kontextu přelomovou studii o středověké orality a vizualitě *Modi legendi et videndi: Od středověku k novověku*,¹⁸⁵ v níž tematizuje přechod od orální a sluchové povahy čtení i psaní¹⁸⁶ rukopisů k vizuálnímu vnímání tištěné produkce. Specifickým otázkám způsobu čtení liturgických a modlitebních textů se však věnuje jen velmi okrajově. Přes značný rozvoj bádání o dějinách čtenářství v zahraničí se ve vztahu k českým pramenům pohled na toto téma – s výjimkou citovaných prací Petra Voita – příliš neposunul. V roce 1989 vyšla ve sborníku *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe* metodologicky i argumentačně brilantní studie knihovědce a bibliografa Paula Saengera (nar. 1945) *Books of Hours and the Reading Habits of the Later Middle Ages*,¹⁸⁷ která se zabývá pro nás stěžejním tématem způsobu čtení modlitebních knih 15. století a dobové soukromé modlitební praxe obecně. Vychází z úctyhodného množství dobových (zejména francouzských) traktátů o modlitbě a podrobně analyzuje rubriky konkrétních modlitebních knih, jejich iluminace a další materiální znaky. Autor rozlišuje tzv. fonetickou gramotnost, která představuje schopnost hlasitě reprodukovat psaný text bez nutnosti jej chápat, a čtení s porozuměním (buď v latině, nebo ve vernakulárním jazyce), které spojuje s tichou četbou. Jelikož je podle něj středověký způsob modlitby zcela svázaný s aktem čtení, odpovídá toto dělení také dvěma typům modlitební praxe.¹⁸⁸ Zároveň však ukazuje, že tichá četba znamenala původně spíše polohlasnou recitaci v kontrastu s hlasitým přednesem slyšitelným pro celé shromáždění, od níž se postupně odlišuje „modlitba srdcem“, která se stává intimním prožitkem. V průběhu středověku se podle něj výrazně rozvíjí tato intimní tichá četba, což přináší své liturgické důsledky.¹⁸⁹ Paul Saenger zde zcela opomíjí

¹⁸⁵ František ŠMAHEL, *Modi legendi et videndi: Od středověku k novověku*, Umění 32, 1984, s. 318–330.

¹⁸⁶ Srov. rovněž Elizabeth L. EISENSTEINOVÁ, *Nepovšimnutá revoluce*, in: Lenka Pořízková, Jiřina Šmejkalová (vyd.), *Co jsou dějiny knihy?* Antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury, Praha 2021, s. 67; v originále jde o kapitolu z monografie Elizabeth L. EISENSTEIN, *The Printing Press as an Agent of Change*, Cambridge 1979, s. 3–42.

¹⁸⁷ Paul SAENGER, *Books of Hours and the Reading Habits of the Later Middle Ages*, in: Roger Chartier (vyd.), *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*, Oxford 1989, s. 141–173.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 142–143.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 143–155.

možnost zpěvu a nezabývá se ani středoevropskými prameny, přesto je však jeho popis modlitební praxe v západoevropském katolicismu 15. století stěžejní pro srovnání se situací v českých zemích, ovlivněnou utrakvismem.

V souvislosti české knižní produkce 17. a 18. století se podobnou problematikou zabývala hymnoložka, historička a bohemistka Marie-Elizabeth Ducreux (nar. 1950). Již její disertace s výmluvným názvem *Hymnologia Bohemica 1588-1674. Cationnaires tchèques de la Contre-Réforme* z roku 1982¹⁹⁰ přispívá k rozšíření metodologických i tematických přístupů ke zpracování dějin českých barokních kancionálů, samostatné studie na téma čtenářství pak publikovala v 90. letech 20. století. Ve stejném sborníku jako práce Saegerova vyšla její studie *Reading unto Death: Books and Readers in Eighteenth-Century Bohemia*,¹⁹¹ další text z roku 1994¹⁹² byl vydán v českém překladu *Knihy určené ženám, knihy určené mužům. Úvahy o modlitebních knihách v Čechách v 18. století*.¹⁹³ Zde upozorňuje na skutečnost, že ještě v 18. století se musí v českém kontextu počítat s hlasitým čtením z modlitebních knih, o tiché četbě nenachází ve svém okruhu pramenů doklady.

Jak už jsme zmínili, mediální archeologie obrací svou pozornost k významotvorným aspektům materiální podoby textu.¹⁹⁴ Tohoto konceptu však (na rozdíl od zmiňovaného Voitova typografického výzkumu) nebylo dosud u nás využito při studiu rukopisných zpěvních knih nebo repertoáru tištěných kancionálů. Způsob takového nazírání knižní kultury – *The Book as an Expressive Form* – shrnul v názvu jedné z kapitol své monografie již v roce 1986 knižní historik Donald Francis McKenzie (1931–1999).¹⁹⁵ Ukazuje zde, jak typografické znaky ovlivňují čtení textu, přičemž pochopení a zaznamenání (vydavatelova) čtení považuje za jeden z hlavních úkolů nově pojatého bibliografického výzkumu. Přestože výzkum rukopisné knižní kultury je v tomto směru teprve na začátku – a to i ve světovém měřítku, jak v roce 2017 shrnuli

¹⁹⁰ Marie-Elizabeth DUCREUX, *Hymnologia Bohemica 1588-1674. Cationnaires tchèques de la Contre-Réforme*, disertační práce, Paris 1982.

¹⁹¹ Marie-Elizabeth DUCREUX, *Reading unto Death: Books and Readers in Eighteenth-Century Bohemia*, in: Roger Chartier (vyd.), *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*, Oxford 1989, s. 191–230.

¹⁹² Marie-Elizabeth DUCREUX, *Livres d'hommes et de femmes, livres pour les hommes et pour les femmes. Réflexions sur la littérature de dévotion en Bohême au XVIIIe siècle*, in: Jaroslav Pánek, Miloslav Polívka, Noemi Rejchrtová (vyd.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, Praha 1994, s. 915–945.

¹⁹³ Marie-Elizabeth DUCREUX, *Knihy určené ženám, knihy určené mužům. Úvahy o modlitebních knihách v Čechách v 18. století*, in: Lenka Pořízková, Jiřina Šmejkalová (vyd.), *Co jsou dějiny knihy? Antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*, Praha 2021, s. 118–141.

¹⁹⁴ Srov. ŠMEJKALOVÁ, *Úvodem*, s. 22.

¹⁹⁵ MCKENZIE, *Bibliography and the Sociology of Texts*; česky vyšla zmíněná kapitola jako Donald Francis MCKENZIE, *Knihy jako výrazová forma*, in: Lenka Pořízková, Jiřina Šmejkalová (vyd.), *Co jsou dějiny knihy? Antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*, Praha 2021, s. 43–60.

Michael Robert Johnston a Michael Van Dussen (oba nar. 1977)¹⁹⁶ – pokusíme se v následujících kapitolách tyto významotvorné znaky grafické podoby zápisu v knihách s českým zpěvem hledat, a to například v záznamech skladeb vycházejících z liturgických lamentací.

Otázky vlivu vizuálních znaků textu na způsob jeho čtení obrací zájem badatelů znovu ke komplexnímu interdisciplinárnímu pohledu, analyzujícímu podrobně také obsah knih. Dobře to vyjadřuje ve svém komentáři *Recent Directions in Medieval Manuscript Study* publikovaném roku 2000 paleograf a knižní historik Anthony Ian Doyle (1925–2018), když tvrdí, že spíše než všechny vlastnické záznamy je to slovní a grafický obsah rukopisu spolu s jeho materiálními vlastnostmi, co ukazuje na provenienci, dataci i typ jeho tvůrců a uživatelů.¹⁹⁷ Ve stejné studii upozorňuje rovněž na stále aktuální otázky obousměrných vývojových výměn mezi rukopisy druhé poloviny 15. století a ranou tištěnou produkcí.¹⁹⁸ Ty jsou také posledním tématem, které chceme zmínit v souvislosti s chybějícími aspekty výzkumu českého liturgického zpěvu druhé poloviny 15. století. Inkunábulím a starým žaltářovým a kancionálovým tiskům byla totiž sice věnována pozornost po stránce lingvistické, ediční¹⁹⁹ i muzikologické,²⁰⁰ načasování skutečných, tiskem zapříčiněných změn v recepci českého písňového a liturgického repertoáru však musí být ještě prozkoumáno.

¹⁹⁶ Michael JOHNSTON – Michael VAN DUSSEN (vyd.), *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches*, Cambridge 2017, s. 1–16.

¹⁹⁷ Anthony Ian DOYLE, *Recent Directions in Medieval Manuscript Study*, in: Derek Pearsall (vyd.), *New Directions in Later Medieval Manuscript Studies: Essays from the 1998 Harvard Conference*, Woodbridge 2000, s. 1–14.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 12; podobné otázky řeší rovněž EISENSTEINOVÁ, *Nepovšimnutá revoluce*, s. 76.

¹⁹⁹ Srov. nejnověji Ondřej BATKA – Andrea SVOBODOVÁ – Kateřina VOLEKOVÁ, *Iniciály a majuskule v prvním tištěném českém žaltáři (1487)*, *Clavibus Unitis* 9/2, 2020, s. 17–26; Kateřina VOLEKOVÁ – Andrea SVOBODOVÁ – Hana KREISINGEROVÁ (vyd.), *První tištěný žaltář. Kritická edice staročeského překladu*, Praha 2023.

²⁰⁰ Srov. pozn. 131 a 132.

2. Definice českého liturgického zpěvu druhé poloviny 15. století v různých diskurzích

Předchozí přehled bádání o pramenech českých zpívaných liturgických textů dochovaných mezi lety 1450 a 1515 naznačil značnou roztržičnost pohledů na základní otázku, co vše je ve výzkumu hudební, literární či knižní kultury zahrnuto pod pojem českého liturgického zpěvu druhé poloviny 15. století. Vezmeme-li v úvahu také práce historiků, zmiňujících český zpěv nikoli v souvislosti s knižní kulturou, ale s vývojem věroučných a politických požadavků českých utrakvistů,²⁰¹ vidíme, že definování tohoto fenoménu zatím ztroskotalo zejména na nesourodosti dochovaných zpráv a zápisů, které se dosavadnímu výzkumu zatím nepodařilo propojit ani postavit vedle sebe. Tato fáze zpracování pramenů však není typická jen pro situaci v českých zemích, neboť stejné hodnocení lze aplikovat na celou evropskou rukopisnou kulturu: existují případové studie o jednotlivých kodexech, autorech nebo textech, o jednotlivých tradicích a důležitých vývojových momentech v rámci dějin konkrétních lokalit.²⁰² Jakkoli jsou však tyto studie kvalitní, neumožňují zatím vidět rukopisnou kulturu – a v našem případě ani její specifickou část, jakou je český liturgický zpěv – v jasnějších obrysech a širších souvislostech.

Doklady o českém zpěvu této doby se dochovaly ve dvou hlavních, zatím odděleně zkoumaných oblastech. První z nich jsou zmínky v polemických, apolegetických a historiografických spisech, druhou pak samotné – oproti první skupině skromněji zastoupené – primární prameny s notovanými i nenotovanými texty, více či méně explicitně určené k využití v chrámovém provozu. Tyto skupiny však nejsou ani zdaleka homogenní. Představují řadu střípků, které si často na první pohled spíše protirečí, než aby vytvářely přesvědčivý obraz dobové praxe. Ačkoli se například dochovalo mnoho kritických zmínek o použití českého zpěvu při bohoslužbách, zcela postrádáme doklady o existenci rozsáhlých částí liturgického repertoáru, zejména pak není doloženo české proprium. Proto se tato kapitola bude věnovat dosud nereflaktovaným kontextům, které mohou umožnit nové porozumění vernakulárnímu repertoáru. Definice českého kostelního zpěvu druhé poloviny 15. století nemůže být jediná, ale pokusíme nastínit několik různých úhlů pohledu, které odpovídají různým funkcím českého

²⁰¹ Nejnověji zejména Ota HALAMA, *Přijímání maličkých v první tištěné utrakvistické konfesi z roku 1513*, in: Petr Hlaváček (vyd.), *O Felix Bohemia! Studie k dějinám české reformace*, Praha 2013, s. 151–157; TÝŽ, *Utrakvistická konfese z roku 1513*, *Studia historica Brunensia* 62, 2015, s. 373–387; PÁLKA, *Přijímání maličkých*, s. 59–108; TÝŽ, *Soudce chebský a jeho význam v dějinách 15. a 16. století*, in: Václav Liška (vyd.), *Kompaktáta*, Litomyšl 2021, s. 119–137.

²⁰² JOHNSTON – VAN DUSSEN (vyd.), *The Medieval Manuscript Book*, s. 3.

zpěvu a různým historicky podmíněným diskurzům. Hledané definice českého zpěvu zároveň naznačují vývoj vernakulárních útvarů v rámci rukopisné kultury před vstupem knihtisku a před vznikem obsáhlejších sbírek připravujících rozšíření českého zpěvu v 16. století.

Český liturgický zpěv nebudeme v této práci vnímat jako fenomén pouze utrakvistický a potažmo reformační, ačkoli – jak ještě uvidíme – to byli právě utrakvisté, kteří z něj učinili významnou součást své identity. Budeme si všimnout vazeb s předhusitským vývojem laické vernakulární liturgie, ať už v souvislosti s performativní funkcí češtiny nebo s projevy osobní zbožnosti. Zároveň zde narážíme na takřka neprobádanou otázku české liturgie v rámci konfesně tolerantního prostředí moravského venkova, podléhajícího zemskému právu, jak jej tlumočí Ctibor Tovačovský.²⁰³ Právě některé z rukopisů, u nichž předpokládáme moravskou provenienci,²⁰⁴ jsou totiž obtížněji konfesně zařaditelné,²⁰⁵ kdežto rukopisy z českých měst většinou odrážejí vyhraněný věroučný postoj. Proto v některých případech záměrně ponecháme konfesionalitu vstupování češtiny do liturgie poněkud zastřenou, v případě konfesně manifestované snahy o zčeštění bohoslužeb však tento klíčový aspekt akcentovat budeme.

2.1 Symbol identity věrných Čechů obhájený soudcem chebským

Argumentace ve prospěch českého bohoslužebného zpěvu byla ve spisech utrakvistů zaštitěna papežskými privilegii a zakladatelskou aktivitou Karla IV. Významnou roli zde sehrála úcta ke sv. Jeronýmovi, který byl vzhledem ke svému narození v Dalmácii považován za Slovana a byl s ním spojován vznik slovanského písma.²⁰⁶ Jeho autoritou byla podpořena již žádost chorvatských diecézí o povolení slovanské benediktinské liturgie římského ritu, které vyhověl papež Inocenc IV. dekretem z roku 1248.²⁰⁷ Existence tohoto privilegia využil Karel IV. ve snaze opřít nově budované císařské sídlo o co nejhlubší zázemí tradic. Čechy nově interpretoval jako Jeronýmův vlastní národ, jehož jazyk pochází od Jeronýma samotného.²⁰⁸ Roku 1346 udělil papež Kliment VI. pražskému arcibiskupovi Arnoštu z Pardubic souhlas, aby v Praze umožnil benediktinským mnichům sloužícím liturgii ve slovanském jazyce zřídit

²⁰³ Srov. Josef VÁLKA, *Ctibor Tovačovský z Cimburka – O právě duchovním (k církevně politickým důsledkům husitské revoluce na Moravě)*, Z Kralické tvrže 11, 1994, s. 9–13.

²⁰⁴ Viz např. Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57).

²⁰⁵ Srov. zejména POKORNÝ – ČERVENKA (vyd.), *Nepublikované studie*, s. 47–66.

²⁰⁶ Srov. nejnovější shrnutí Martin SLEPIČKA, *Ikonografie sv. Jeronýma v českém středověkém umění*, diplomová práce, FF OU, Ostrava 2018, s. 28–29.

²⁰⁷ Julia VERKHOLANTSEV, *St. Jerome, Apostle to the Slavs, and the Roman Slavonic Rite*, *Speculum* 87, 2012, s. 42.

²⁰⁸ Srov. tamtéž, s. 49; Josef KRÁSA, *K ikonografii sv. Jeronýma v českém umění*, in: Jan Petr, Sáva Šabouk (vyd.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*, Praha 1975, s. 96.

klášter.²⁰⁹ V Karlově zakládací listině z roku 1347 je zdůrazněna snaha o posílení úcty ke sv. Jeronýmu, který se tak má do Čech vrátit „jako mezi svůj lid a do své vlasti“.²¹⁰ Až do počátku husitství lze skutečně sledovat rozvoj úcty ke svatému Jeronýmovi jako k autorovi překladu liturgie do vernakulárního jazyka (církevní slovanštiny). Kromě oltářních nadací se projevil zejména zvýšeným výskytem jména Jeroným, a to zejména v Praze a v pražském arcijáhenství, které tvořilo centrum tohoto kultu v Čechách.²¹¹

Pro náš výklad je spojování liturgické češtiny se sv. Jeronýmem a papežskými privilegii důležité z několika důvodů. Předně jde o vývojově nejstarší prostředek legitimizace českého jazyka ve svátostné roli. Ukazuje se zde hluboká myšlenková zakotvenost vernakulární liturgie ve zbožnosti i praxi 14. století, ačkoli se pozdější utrakvistické manifesty snaží z otázky českého zpěvu učinit vlastní identifikační znak.²¹² O návaznosti husitské liturgické češtiny na papežská privilegia a praxi kláštera Na Slovanech hovoří (spíše v náznacích) již nejstarší obhajoby vernakulárního zpěvu při bohoslužbách²¹³ a explicitně pak utrakvističtí autoři v čele s Mikulášem Konáčem:

Že pak zpievati bránite
nám česky: Zdaliž nevíte,
žeť to nic nového nenie,
ale staré povolenie
Innocencia papeže?²¹⁴

Názorně vyplývá pojetí českého zpěvu jako staré církevní tradice také z mladšího, ale obsahově zcela konzervativního vypsání Bohuslava Bílejovského v *Kronice české*. Hlavním posláním spisu je obhájit nárok utrakvistů na užívané kostely, které katolická strana roku 1531 požadovala vrátit. Český zpěv je zde pomocí odkazu na papežská privilegia a Karlovo založení slovanského kláštera označen – stejně jako laický kalich a dětské přijímání – za součást tradice českých dějin.²¹⁵ Utrakvistická církev je proto její legitimní a pravou pokračovatelkou. Chápání

²⁰⁹ K roli Arnošta z Pardubic srov. monografii Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Praha 2008.

²¹⁰ „velut inter gentem suam et patriam“ (přeložila EB), viz VERKHOLANTSEV, *St. Jerome as a Slavic Apostle*, s. 258.

²¹¹ Eva DOLEŽALOVÁ, *Stopy svatého Jeronýma v Čechách na konci 14. století*, in: Eva Doležalová, Robert Novotný, Pavel Soukup (vyd.), *Evropa a Čechy na konci středověku: Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, Praha 2004, s. 214–216.

²¹² Již František Šmahel označil za pozoruhodné, že se utrakvisté i katolíci shodně odvolávali na liturgickou praxi předhusitské církve, viz František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, 2. vyd., Praha 2000, s. 245. Papežskými privilegii hájil povolený český zpěv i císař Zikmund; viz PÁLKA, *Přijímání malíčkových*, s. 75.

²¹³ Roman JAKOBSON, *Úvahy o básnictví doby husitské*, Slovo a slovesnost 2, 1936, s. 10–11.

²¹⁴ Mikuláš KONÁČ Z HODIŠKOVA, *Rozmlúvanie o viere, neméně užitečné jako kratochvilné, v kterémžto Římenín, Čech, Pikart a Mudřec společně rozmlúvají*, Praha 1511, ff. A3^v–A4^f, viz *Knihopis*, č. K14996.

²¹⁵ Bohuslav BÍLEJOVSKÝ, *Kronika česká*, Norimberk 1537, fol. d4^r.

utrakvismu jako náboženských výsad a svobod udělených na základě kompaktát a privilegií Českému království a pražským městům bylo dobovému myšlení vlastní.²¹⁶ Je proto podstatné, že český zpěv byl utrakvisty vnímán jako papežským a císařským povolením zaštitěná součást těchto výsad, z čehož vyplývala potřeba nabytá privilegia bránit a hájit.

Druhým významným prostředkem legitimizace českého zpěvu se utrakvistům v době krátce pokompaktátní, ale i v celé druhé polovině 15. století, stává tzv. soudce chebský. V Chebu se roku 1432 podařilo husitským zástupcům při jednání s legáty basilejského koncilu prosadit, že nestranným soudcem při koncilní disputaci o čtyři pražské artikuly bude Boží zákon, praxe Kristova, apoštolů a prvotní církve a dále ty spisy koncilů a církevních otců, které se pravdivě zakládají na Písmu svatém.²¹⁷ Díky pozdějšímu zakotvení tohoto principu v kompaktátních cedulích B a C se autorita Božího zákona stává rozhodujícím argumentem i v otázkách, které jinak nejsou kompaktáty zmiňovány, jako je přijímání dětí a český zpěv.²¹⁸ Do znění kompaktátních listin se dokonce dostala zmínka o neomezené platnosti soudce chebského:

Súdce ten, kterýž jest jmenován i vymíněn v smlouvách ve Chbě, byl, jest a bude súdece ve všech věcech, kteréž mají býti věřeny i činěny v cierkvi svatě Božie.²¹⁹

Zaštitění praxe dětské eucharistie a českého zpěvu soudcem chebským je výslovně deklarováno roku 1448 v *Úmluvě jednoty a svornosti*, která byla přijata v Praze po jejím dobytí Jiřím z Poděbrad a tvořila důležitý právní dokument pro období poděbradské vlády. Obojí se má až do dalšího posouzení zachovat „vedle súdece ve Chbě namluveného.“²²⁰ Stejně chápání vztahu českého zpívání ke schváleným kompaktátním textům vysvítá z glosovaného českého překladu kompaktát, uloženého v Městské knihovně v Budyšíně, kde anonymní autor marginálií doprovodil pasáž odkazující na soudce chebského komentářem „*O dietkách i českém zpívání má býti ohledáno a zuostáno*“²²¹ a jako shrnutí obecného utrakvistického pochopení kompaktát ve věci kostelních obyčejů glosuje: „*Čechové nejsou zavázáni, než k těm pravdám věření, kteréž se zakládají v zákoně Božiem a naučení zdravém cirkve.*“²²²

²¹⁶ Jindřich MAREK, *Václav Koranda mladší: Utrakvistický administrátor a literát*, Praha 2017, s. 57.

²¹⁷ PÁLKA, *Soudce chebský*, s. 119.

²¹⁸ Srov. tamtéž, s. 129–133.

²¹⁹ [Kompaktáta], Praha [1500], fol. 17^v, viz Knihopis, č. INC028.

²²⁰ PÁLKA, *Soudce chebský*, s. 133.

²²¹ Bautzen, Stadtbibliothek, sign. 2°56, fol. 224^f. K významu rukopisu srov. Adam PÁLKA, *Utrakvistické glosy, výtahy a přepisy (ne)známých dokumentů v rukopisech z Prahy, Vídně a Budyšina*, Husitský Tábor 27, 2022, s. 9–50.

²²² Bautzen, Stadtbibliothek, sign. 2°56, fol. 221^f.

Posun od legitimizace papežskými privilegii k argumentaci Písmem svatým a prvotní církví je dobře patrný z výroku Martina Lupáče ve spise *Replica in tractatum Loquencii Hilarii: „Pro cantu vulgari non Cyrillum aut concessionem habemus fundatum, sed legem Dei.“*²²³ Vztažení k autoritě soudce chebského je pak zřejmé také v anonymním, později Václavem Korandou dvakrát využitým apologetickým textu *De cantu vulgari*, dochovaném v rukopise z roku 1469.²²⁴ Tento badatelům již dlouho známý text představuje souhrn citátů z Písma a církevních autorit dokládajících legitimitu českého liturgického zpěvu. Dosud však nebyl reflektován kontext jeho dochování, který jasně ukazuje na zmíněnou snahu vztáhnout v kompaktátech zakotvený princip soudce chebského také na přijímání dítek a český zpěv. Souhrnu argumentů ve prospěch českého zpěvu totiž v rukopise přímo předchází obdobný text týkající se dětské eucharistie, nadepsaný „*Hec sunt fundamenta et scripture, quibus Magister Procopius de Plzna probavit communionem parvulorum in Basilea in pleno concilio.*“²²⁵

Zákon Boží v argumentaci postupně nahrazuje papežská privilegia, zůstává však povědomí o slovanském jazyku jako jazyku posvátném, související se sebepojetím utrakvistů jako vyvoleného národa. Synonymní vztah mezi výrazy „jazyk“ a „národ“ umožnil, aby český zpěv coby posvátná znějící forma jazyka představoval identitu celého pravověrného národa. V dobových manifestech proto stojí obrana „českého jazyka“ hned vedle obrany „pravdy Božie“²²⁶ a ze stejného důvodu bylo hojně užíváno také označení „věrní Češi“, vyjadřující jak identitu národní, tak příslušnost k pravému věroučnému proudu.²²⁷ Hranice mezi obranou českého jazyka jako národa a jako praxe obhájené soudcem chebským je v některých textech téměř neznatelná. V manifestu tří tisíc obránců pravdy a jazyka českého, jak sami sebe označují účastníci shromáždění svolaného v lednu roku 1469,²²⁸ stojí obrana „českého jazyka“ hned vedle obrany „pravdy Božie“.²²⁹ V prohlášení tří pražských měst z roku 1483 je pak „české zpívanie“ zařazeno přímo mezi „svaté pravdy“, které mají oporu v Písmu, a jsou tedy legitimizovány soudcem chebským:

Držiece se věrně a právě víry a pravdy Pána našeho Ježíše Krista v zákoně jeho založené, totiž přijímanie Těla a Krve Božie pod obojcie zpusobú posvátně kterémukoli pohlaví, dietkám i starým, také i českého zpívanie i jiných svatých pravd v zákoně Božiem založených, chcem a na tom se jednostejně upevňujem i utvrzujem, aby

²²³ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 111, fol. 9^r; Srov. František Michálek BARTOŠ, *Martin Lupáč a jeho spisovatelské dílo*, Reformační sborník 7, 1939, s. 115–140.

²²⁴ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4333, ff. 111^r–112^v.

²²⁵ Tamtéž, fol. 77^r.

²²⁶ ŠMAHEL, *Idea národa*, s. 106.

²²⁷ Tamtéž, s. 165.

²²⁸ František DVORSKÝ (vyd.), *Tři vášnivé projevy z války za krále Jiřího z let 1467, 1468 a 1469*, Archiv český 20, 1902, s. 541–563; Amedeo MOLNÁR (vyd.), *Husitské manifesty*, Praha 1980, s. 229–240.

²²⁹ DVORSKÝ (vyd.), *Tři vášnivé projevy*, s. 558.

všickni mezi námi obývající a osaditi se chtějí, v tom se s námi skutečně srovnali a s dobrými křesťany přijímali nyní i potom věčně pro jednoty a svornosti zachování v městech našich.²³⁰

Sebepochopení utrakvistů jako vyvoleného národa se projevuje také ve velmi hojných textových odkazech na Starý zákon a ve ztotožňování se s biblickým Izraelem. Ke starozákonním příkladům se vztahují již manifesty z počátku husitství,²³¹ tento diskurz pokračuje však i ve druhé polovině 15. století, a to často v textech písní a liturgických zpěvů. Známým příkladem je píseň *Povstaň, povstaň, veliké město pražské*, odrážející válečné události roku 1420 a dochovaná v nejstarším zápisu z dvacátých let 15. století v *Jistebnickém kancionálu*.²³² V jejím prvním repeticiu je „pražská obec“ ztotožněna s Jeruzalémem a v závěrečném pak analogicky směřuje prosba za český lid k izraelskému Bohu. Na konci 15. století však byl jako aktuální již vnímán jen závěr písně, doplněný o výzvu k vytrvání v pravé víře:

Vzdajmež chválu Bohu israhelskému,
nade všecky bohy Bohu najvyššímu,
prosíc, [ať dá] mír a pokoj lidu českému.
Ustaviční jsúce bez rozpačení,
nebo nám to Písmo svědčí i svaté Čtenie:
kto se pokřtí a uvěří, ten spasen bude.²³³

V odborné literatuře zatím nebyla příliš reflektována skutečnost, že odkazy na motiv starozákonního Izraele se symbolickým, byť málokdy explicitně zmíněným vztahem k českému národu, začínají v průběhu 15. století v nově tvořeném liturgickém repertoáru konkurovat do té doby oblíbené mariánské tematice, jejíž doménou nadále zůstává adventní období. Vliv na to měla jistě i popularita četby žaltáře (viz níže), přesto se zdá, že vcítění se do identity starozákonního vyvoleného národa bylo právě ve druhé polovině 15. století u nás tak silné, že umožnilo posun od dříve oblíbených mariánských planktů k básnickým útvarům ve formě lamentací, kde je Kristovo umučení reflektováno nikoli z pozice jeho plačící matky, ale z pohledu celé (laické) komunity, která se odkazuje k Izraeli jako předobrazu „věrných Čechů“. V textech lamentací je s tímto pravověrným lidem spojen výše zmíněný obraz města Jeruzaléma, kdy je původní latinské liturgické zakončení „*Jerusalem, convertere ad Dominum*

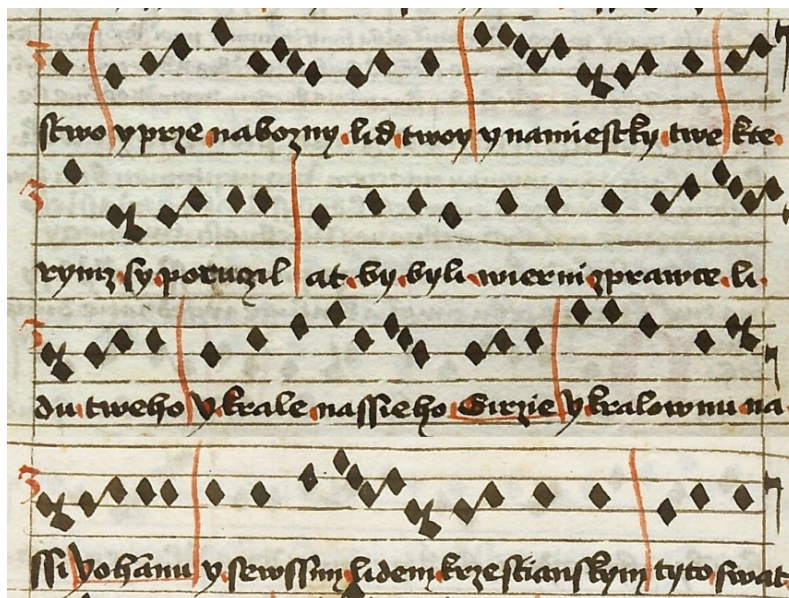
²³⁰ HALAMA, *Přijímání maličkých*, s. 152.

²³¹ Srov. František J. HOLEČEK, *Makkabäische Inspiration des hussitischen Chorals Ktož jsú Boží bojovníci*, in: Jan Heller, Shemaryahu Talmon, Hana Hlaváčková (vyd.), *The Old Testament as Inspiration in Culture*. International Academic Symposium, Prague, September 1995, Třebenice 2001, s. 140–166.

²³² Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7, pp. 92–93; VLHOVÁ-WÖRNER (vyd.), *Jistebnický kancionál*, s. 227–228.

²³³ Hradec Králové, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, sign. Hr 7, p. 88.

Deum tuum“ převedeno na české zvolání „Jeruzaléme, to jest ty křesťanský lide [variantně křesťanská duše, hříšná duše], obrať se již ku Pánu Bohu svému.“²³⁴ Oslovení lidu jakožto starozákonního Jeruzaléma navíc nalzáme i ve skladbách, jejichž text už se jinak omezuje pouze na novozákonní tematiku Kristových pašijí.

Obr. Úryvek z textu velikonočního *Exultet* s prosbou za krále Jiřího a královnu Johanu; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 142^r–142^v.

Starozákonní motiv se projevoval také v sebe prezentaci Jiřího z Poděbrad jako pokračovatele izraelských králů Davida a Šalamouna či jako Izaiášem předpověděného „muže, jemuž v patách kráčí spravedlnost, [jemuž Hospodin] *poddává pronárody*“.²³⁵ Ztotožnění s určitou biblickou postavou bylo ve středověku typickou součástí panovnické prezentace,²³⁶ zde však místo nejčastějšího připodobnění ke Kristu vidíme vzor starozákonní. Paralelismus mezi panovníkem a jeho biblickým předobrazem byl tradičně znázorňován performativním či alespoň vizuálním způsobem. U Jiřího z Poděbrad můžeme takto interpretovat stavební a výzdobné prvky hradu Litice,²³⁷ v rovině českých liturgických textů pak vyniká úprava textu velikonočního *Exultet*, kde jsou oproti latinské předloze pominuta jména všech církevních představitelů a v čele „všeho lidu křesťanského“ je jmenován právě jen král Jiří s manželkou

²³⁴ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 49^v, 59^v, 61^r, 63^r.

²³⁵ Iz 41,2. Srov. Bogusław CZECHOWICZ, *Hle, král sedí v bráně. Hledání biblických asociací hradu Litice*, in: Zdeněk Beran a kol. (vyd.), *Východočeská šlechta, její sídla a teritoria*, Praha 2013, s. 116–118.

²³⁶ POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 56–57.

²³⁷ CZECHOWICZ, *Hle, král sedí v bráně*, s. 116–118.

Johanou.²³⁸ Přebírá tak jedinečnou úlohu politického i duchovního vůdce, která je ve Starém zákoně typická pro krále Davida:

Nebyl mu podoben žádný král před ním, který by se obrátil k Hospodinu celým svým srdcem a celou svou duší a celou svou silou a činil vše podle zákona Mojžíšova. A ani po něm nepovstal žádný jemu podobný.²³⁹

Vyjadřování identity utrakvistického národa bývá často spojeno se zdůrazňováním protipapežského postoje. Už samotný český zpěv protiřímských písní byl identifikujícím aktem a vzbuzoval také odpovídající reakce. Pomineme-li písně čistě politické a zůstaneme-li pouze u zpěvů, které našly svoje místo také v liturgii, musíme především zmínit význam písně *Věrní křesťané*.²⁴⁰

Nejstarší dochování této písně v *Jistebnickém kancionálu* ukazuje na její známost nejpozději ve 20. letech 15. století,²⁴¹ což je v souladu s jinak poměrně nespolehlivými zprávami Václava Hájka z Libočan, který ji ve své *Kronice české* klade do souvislosti s bitvou u Vyšehradu: „*kněží vzavše Tělo Boží šli s procesí a lid všecken za nimi až na to bojiště k svatému Pangráci a tu slavně zpívali písně pražské, totiž Věrní křesťané.*“²⁴² Přestože Vavřinec z Březové mluví v této souvislosti pouze o zpěvu *Te, Deum, laudamus*,²⁴³ je pravděpodobné, že text apelující k odmítání „*papežských nálezkuov*“²⁴⁴ na sebe již od počátku vázal manifestační způsob provozování. Díky dochovaným zápisům jsme schopni odlišit starší verzi písňového textu, který se soustředil na biblickou argumentaci ve prospěch přijímání podobojí, a mladší přidané sloky,²⁴⁵ jež snad reagují na disputaci mezi utrakvistickou a katolickou stranou konanou za účasti krále Jiřího z Poděbrad v únoru roku 1465. Hlavním mluvčím římské strany byl administrátor Hilarius Litoměřický, který podle vlastních slov vytýkal Janu Rokycanovi mimo jiné, že povoluje denně zpívat píseň *Věrní křesťané* obsahující heretické učení.²⁴⁶ Zmínka o četnosti zpěvu písně je poměrně důležitá a vysvětluje, proč se píseň

²³⁸ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 142^r–142^v.

²³⁹ 2Kr 23,25.

²⁴⁰ Srov. Milada HOMOLKOVÁ, *Píseň Věrní křesťané v Jenském kodexu*, in: Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (vyd.), *In puncto religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy*, Praha 2013, s. 103–115.

²⁴¹ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7, p. 96–97; Srov. VLHOVÁ-WÖRNER (vyd.), *Jistebnický kancionál*, s. 239–241.

²⁴² Václav HÁJEK Z LIBOČAN, *Kronika česká*, Praha 1541, 385^r, viz *Knihopis*, č. K02867.

²⁴³ Srov. Marie BLÁHOVÁ (vyd.), *Vavřinec z Březové: Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic*, Praha 1979, s. 167.

²⁴⁴ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7, pp. 96–97.

²⁴⁵ Srov. Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. N 59, fol. 99^r; Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509, ff. 88^v–90^v; Kolín, Regionální muzeum, př. č. 80/88, ff. 208^r–209^r; Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24, ff. 8^r–8^v.

²⁴⁶ *Hilarii Litomericensis [...] Disputatio cum Ioanne Rokyczana*, Praha 1775, p. 25, viz *Knihopis*, č. K17682.

rozšířila natolik, že v průběhu celé druhé poloviny 15. století sloužila jako katalyzátor společenského napětí a výraz identity „věrných Čechů.“ To se projevuje i morfologickou změnou v oslovení křesťanů od druhé (*doufajte – nepochybujte – přivolujte*) k první osobě plurálu (*doufajme – nepochybujme – přivolujme*). Milada Homolková hodnotí tuto změnu jako vyjádření kolektivního sebevědomí, hrdého věroučného postoje, v němž se jeho nositelé vzájemně utvrzují a posilují.²⁴⁷ Takovou funkci měla píseň i podle *Starých letopisů*, které zaznamenávají roku 1480 spory o její zpěv, následný zákaz a trestání i zatýkání těch, kteří se zákazu postavili.²⁴⁸ Manifestační charakter si píseň udržela i za působení biskupa Augustina Lucianiho v Čechách (1482–1493). Z července 1484 máme zprávy, že biskup Augustin sloužil v Praze mši s přijímáním podobojí, kde bylo „*zpievano česky epištola a Čtení svaté, laikové také zpievali pieseň Věrní křesťané, silně doufajme, hlasem velikým. [...] Slušie tehdy to věrným Čechuom v paměti míti.*“²⁴⁹ Reakcí na velkou oblibu i symbolický charakter písně byl i vznik jejího katolicky pravověrného protějšku na stejnou melodii *Věrní křesťané, věrme jedostajně o svatém Božím Těle*, který složil Bartoloměj Klapertův z Telče a zapsal roku 1492 Kříž z Telče – snad nikoli náhodou v rukopise obsahujícím i materiály zpochybňující papežská povolení české liturgie.²⁵⁰

Je pravděpodobné, že z pohledu katolické strany byl nejkřiklavějším impulsem k odmítání písně její protipapežský hrot. Naráží na něj také jedna ze žalob na Jana Rokycanu, v níž si pisatel stěžuje, že v písních zpívaných v kostele a při procesích jsou papež a kardinálové ukazováni jako nepřátelé, kacíři, antikristi a svůdci.²⁵¹ Připojený polatinštěný citát „*Nolite vos permitttere seduci ab illis Anticristis*“²⁵² (narážka na slova „*ani přivolujte lidem od d'ábla svedeným*“²⁵³) naznačuje, že může jít právě o píseň *Věrní křesťané*. Tato zpráva je pro nás důležitá, neboť (podobně jako výše citovaná zmínka Hillariova) upozorňuje, že byla píseň provozována při liturgii. Už v původní variantě textu vyniká mezi biblickými argumenty pasáž

²⁴⁷ HOMOLKOVÁ, *Píseň Věrní křesťané*, s. 107.

²⁴⁸ Alena M. ČERNÁ – Petr ČORNEJ – Markéta KLOSOVÁ (vyd.), *Staré letopisy české*, sv. 2: Východočeská větev a některé související texty, *Fontes rerum Bohemicarum. Series nova*, tomus III., Praha 2018, s. 242.

²⁴⁹ František PALACKÝ, *Dílo*, sv. 2: Staří letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané, Praha 1941 [distribováno 1945], s. 205.

²⁵⁰ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 18, fol. 320^v; srov. Martin ŠENK – Zuzana SMETANOVÁ, *Soubor výpisků a poznámek k liturgii ve slovanském jazyce a k českému zpěvu*, in: Doležalová Lucie, Králová Magda (vyd.), *Opuscula: neznámá díla z rukopisů Kříže z Telče, Dolní Břežany 2022*, s. 226–252.

²⁵¹ Jaroslav BOUBÍN – Jana ZACHOVÁ (vyd.), *Žaloby katolíků na Mistra Jana z Rokycan*, Rokycany 1997, s. 29.

²⁵² „*Nedejte se svést těmi antikristy*“; viz BOUBÍN – ZACHOVÁ (vyd.), *Žaloby katolíků*, s. 29.

²⁵³ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7, p. 96; VLHOVÁ-WÖRNER (vyd.), *Jistebnický kancionál*, s. 240.

druhé sloky odsuzující papeže i celý klérus. Ve znění rozšířeném od druhé poloviny 15. století pak čteme:

Matúš, Marek, Jan, Lukáš,
jisté čtyři svědky máš,
pročež je zamietáš?
Zdali pro libost papežských nálezkuov,
všech kněží přelakomých,
falešných prorokův,
biskupův, kardinálův?
Nedajte se svoditi,
ktož chcie silně věřiti
jeho svatému Čtení!²⁵⁴

Písni, o nichž bychom mohli mluvit jako o symbolech a manifestech utrakvistické víry, je ovšem více. Zmiňme zde ještě alespoň specifické dochování písně *Králi slavný, Kriste dobrý*,²⁵⁵ která je v tradici 15. a 16. století spojována s Husovým autorstvím²⁵⁶ a o jejímž mimořádném postavení svědčí také incipit vyrytý již před rokem 1420 na hliněném koflíku ze Sezimova Ústí a naznačuje spojení s Husovou činností na Kozím Hrádku.²⁵⁷ Také zde můžeme nejpozději od konce šedesátých let 15. století sledovat textové změny odrážející radikalizaci „věrných křesťanů“ ve vztahu k zákonu Božímu a požadavku přijímání podobojí.

Podstatnější však pro nás je, že ve všech zmiňovaných případech vedla mezi českým jazykem jako synonymem národa a českým zpěvem při liturgii jen velmi úzká hranice. Utrakvistům byla vlastní syntéza symbolů, s nimiž se identifikovali a k nimž odkazovali. O tom, že v liturgickém provozu měla proklamace těchto symbolů důležité místo, svědčí text jedné z písňových skladeb zpívaných na Velký pátek. V rozporu s tradicí církve a přes odpor katolické strany celebrowali kněží Rokycanovy strany na Velký pátek úplnou mši (tedy včetně části eucharistické) a tuto skutečnost podpořili v textu písňové lamentace *Všickni již spolu, křesťané* výzvou, spojující ve zkratce vlastní liturgické požadavky a národní identitu:

²⁵⁴ Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. N 59, fol. 99^r; viz HOMOLKOVÁ, *Píseň Věrní křesťané*, s. 111–112.

²⁵⁵ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7, pp. 70–71; Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 108, fol. 189^v; Litoměřice, Státní oblastní archiv, sbírka rukopisů, inv. č. 1, p. 354; Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509, ff. 83^v–86^v.

²⁵⁶ Srov. Václav NOVOTNÝ, *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, Praha 1920, s. 266–267; Praha, Archiv hlavního města Prahy, sign. 1869, ff. 133^v–140^v.

²⁵⁷ Srov. Miloš DRDA – Rudolf KRAJÍČ, *Tzv. Husův hrneček - originál nebo dokonalý padělek?*, in: Jan Hus na přelomu tisíciletí: mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská universita Řím, 15.–18. prosince 1999, Ústí nad Labem 2001, s. 505–601.

Ó křesťané, znamenajte,
dobrodienstvie Boha milého važte,
dal dnes svaté své Tělo,
Krev, to dvě, aby nás hříšné obživilo.
Jezte, píte, děkujte,
v Bohu milém se radujte,
žádajmež spolu na Bohu,
ať ráčí vysvoboditi svú krev drahú,
nám hříšným dada pomoc Čechuom.²⁵⁸

2.2 Aktivita kněží a povolený lokální zvyk

Dalším legitimizačním prostředkem českého zpěvu, který souvisel s kompaktáty a zároveň měl přímý vliv na provozování liturgie, bylo odkazování se k zachování „statu quo“, tedy lokálního zvyku. České zpívání bylo po přijímání dítek a nucení ke kalichu vnímáno katolickou stranou jako třetí nejčastější prohrěšek proti kompaktátům a právě v této souvislosti byla otázka legitimizace „obyčejem“ ještě ve druhé polovině 15. století pravidelně otevírána.²⁵⁹ V případě českého zpěvu nebylo možné vžitý „obyčej“ zpochybnit jeho nedostatečným rozumovým uchopením jako u podávání eucharistie dětem, tím spíše se odkazování na lokální zvyklosti farností mohlo stát vhodným prostředkem k legitimizaci vernakulárního jazyka v liturgii. Mladší prameny potvrzují, že v utrakvistických očích byl odkaz na „obyčej“ zásadním argumentem, který otevíral dveře bohoslužebným změnám. V rámci povoleného lokálního zvyku se mohla česká liturgie konat podle svobodné vůle kněží a farností, jak bylo usneseno na sněmu roku 1481 a stvrzeno sepsáním „cedule řezané“, která byla uchovávána spolu s originály kompaktátních listin na hradě Lichnice:²⁶⁰

Také co se dotýče při těch farách rozdávajících od kněží pod obojí zpusobů, páni podací těch far nemají povolovati ani také brániti česky zpievati a dítkám rozdávati, než tu, kdež jest prvé toho nebylo, aby ještě nebylo.²⁶¹

Toto usnesení již předjímá o čtyři roky později sjednaný Kutnohorský náboženský mír, který byl přijat za zemský zákon a ustanovil, aby lidé všech stavů mohli přijímat svobodně podle své vůle, aby nikdo nebyl nucen ke změně vyznání a aby bylo zachováno podávání eucharistie, „jak

²⁵⁸ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, fol. 67^r.

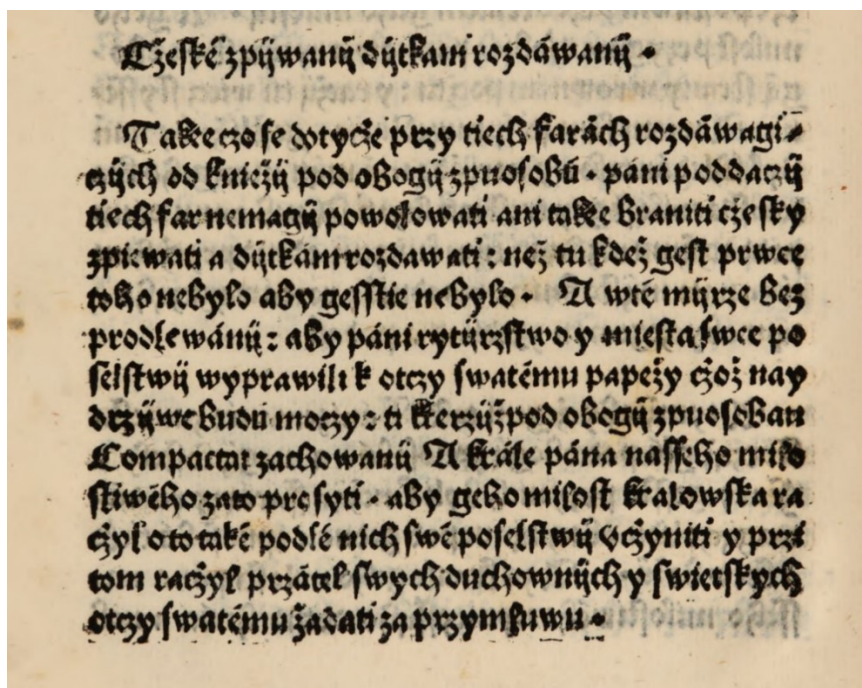
²⁵⁹ PÁLKA, *Přijímání maličkých*, s. 71–83.

²⁶⁰ František ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011, s. 93–94; HALAMA, *Přijímání maličkých*, s. 151.

²⁶¹ *Compactata*, Praha 1513, fol. F5^v, viz *Knihopis*, č. K01578; HALAMA, *Přijímání maličkých*, s. 151.

v těch farách zvyklost mají.²⁶² Český zpěv zde sice explicitně zmíněn není, díky jeho úzkému vztahu k eucharistickým požadavkům utrakvistů však lze předpokládat, že se s ním v této souvislosti počítalo. Je tedy pravděpodobné, že praxe českého zpívání mohla díky argumentaci vžitým „obyčejem“ postupně budovat tradici čerpající z aktivity kněží a požadavků farní osady. Pokračování v lokálním zvyku mělo být zachováno i v budoucnu a podobná garance kontinuity byla znovu potvrzena na sněmu roku 1512:²⁶³

[Kněží] jiný obyčej majíc[í] při podávání té velebné svátosti na ta místa dávati nemáme [...]. Pakli by který umřel, na to místo buď jiný také dán téhož obyčeje jako první byl kněz.²⁶⁴

Obr. Zmínka o povolení lokální praxe českého liturgického zpěvu v úryvku ze sněmovního usnesení z roku 1481, vytištěného spolu s textem kompaktních listin; *Compactata*, Praha 1513, fol. F5^v.

Legitimizace „statem quo“ přenášela odpovědnost za provozování liturgie především na kněze a jeho spolupráci s místními laiky. Tuto skutečnost nám potvrzují také četné žaloby na husitského arcibiskupa Jana Rokycanu a utrakvistické kněžstvo. Jejich nejobsáhlejší soubor se dochoval v rukopise z roku 1461, jde však o kompilaci textů ze starších předloh.²⁶⁵ V naší souvislosti najdeme stížnosti obecného charakteru, tedy kritiku vedení církevních obřadů ve vernakulárním jazyce, ale i zmínky o konkrétní liturgické praxi. Přestože je na několika místech

²⁶² HALAMA, *Utrakvistická konfese*, s. 375.

²⁶³ HALAMA, *Utrakvistická konfese*, s. 378.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Ottob. lat. 348, ff. 290^r–300^r. Dále citováno na základě edice BOUBÍN – ZACHOVÁ (vyd.), *Žaloby katolíků*. Ke vzniku rukopisu viz zde s. 25.

řeč o aktivitě laiků,²⁶⁶ která postupně nabírala na významu, ve třetí čtvrtině 15. století závisel podle těchto svědectví český liturgický zpěv ještě zejména na iniciativě kněží. Nejobsáhlejší zmínka o češtině v liturgii ukazuje, že podíl vernakulárního zpěvu byl velmi proměnlivý a že mezi utrakvistickými kněžími nepanovala v této věci jednota. V jazyce lidu bylo pravidelně zpíváno evangelium a další lekce, neustálené bylo zařazování českých modliteb včetně celé eucharistické části bohoslužby:

Item ewangelium et epistolam, oraciones et similia in missa tenet vulgariter, dicens cantum vulgarem in scripturis fundatum. Alii de suis vulgariter tenent totam missam, alii tantum ewangelium, alii canonem, alii que placent etc.²⁶⁷

S jazykovou změnou souvisely pravděpodobně i úpravy obsahové, jak se dozvídáme ze žaloby na krácení, rozšiřování a upravování mešního kánonu.²⁶⁸ Stížnosti směřují rovněž proti vernakulárně prováděnému křesťanskému obřadu.²⁶⁹

Také primární prameny s českým kostelním repertoárem – jak je představíme v závěrečných kapitolách – ukazují, že texty určené pro kněze, tedy záznamy vernakulárních misálových pasáží nebo české písně zapsané v kazatelských příručkách, se objevují častěji ve třetí čtvrtině 15. století, kdežto knihy s českými zpěvy pro laiky nebo školy začínají přibývat až v posledních dvou desetiletích 15. století. Z rozsáhlé oblasti českých biblických textů nás však zde zajímají pouze lekce opatřené notami (jejichž zpěv mohli přebírat kantoři)²⁷⁰ a zejména pak ostatní české texty kněze. Notované zpěvy lekcionáře zastupují v pramenech pašije, které zároveň souvisejí s českým performativně prováděným repertoárem Svatého týdne (viz níže). V rámci zpěvů misálu jsou významně zastoupeny české prefáce a s nimi související texty,²⁷¹ které se dochovaly pro celý církevní rok. Známe i českou křesťanskou formuli,²⁷² potvrzující výše zmíněnou stížnost na vernakulární konání křesťanského obřadu, českou modlitbu ke svetení svatebních prstenů²⁷³ a vernakulární liturgické pozdravy.²⁷⁴ S iniciativou kněží zřejmě souviselo

²⁶⁶ Srov. např. BOUBÍN – ZACHOVÁ (vyd.), *Žaloby katolíků*, s. 43.

²⁶⁷ „Item čte při mši ewangelium a epištolu, modlitby a podobně, zpívaje v mateřské řeči lidovou píseň založenou na Písmu. Jiní z jeho stoupenců celebrují v mateřské řeči celou mši, další jenom ewangelium, jiní kánon, jiní, co se jim zlíbí,“ viz tamtéž, s. 40, 64. Srov. také HOLETON – KOLÁŘ – BAŤOVÁ, *Liturgy, Sacramental Theology, and Music*, s. 342.

²⁶⁸ BOUBÍN – ZACHOVÁ (vyd.), *Žaloby katolíků*, s. 40.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 34.

²⁷⁰ Srov. Ferdinand MENCÍK (vyd.), *Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I. (1355-1377)*, Praha 1882, s. 2.

²⁷¹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X G 23, zadní přidešti; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 145^r–154^v; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4557, ff. 233^v–236^v. Srov. HRUZA – VLHOVÁ, *Der Codex 4557 der Österreichischen Nationalbibliothek*, s. 3–31.

²⁷² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIII G 22, přední přidešti.

²⁷³ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4550, ff. 371^r–371^v.

²⁷⁴ Např. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X G 23, zadní přidešti.

i zařazování českých písní do liturgie okolo kázání, jak lze soudit díky dochovaným postilním sborníkům, v nichž jsou české písně nebo modlitby zapsány marginálně nebo i v plynulé souvislosti s vlastním kazatelským textem. Vernakulárně byla v těsné návaznosti na kazatelovu promluvu obvykle zpívána invokace k Duchu svatému.²⁷⁵ V kazatelských příručkách však najdeme také písně k církevnímu roku.²⁷⁶ Významný je v této souvislosti soubor čítající asi 190 písní k biblickým čtením pro celý liturgický rok, který vytvořil kněz Václav Miřínský († cca 1492).²⁷⁷ Vybrané texty jeho písní se dochovaly až v tiscích po roce 1520 a později byly v celistvosti využity v rámci vydavatelských strategií Jana Táborského z Klokotské Hory,²⁷⁸ zatímco starší rukopisná podoba zápisů je ztracena. Podle Táborského zpráv byla však za Miřínského života jeho tvorba v českých zemích rozšířena²⁷⁹ a dnes je jedním z mnoha svědectví o rozsahu pramenných ztrát, které náš pohled na český zpěv této doby zkreslují.²⁸⁰

Význam kněží pro šíření českého liturgického zpěvu potvrzuje také Václav Koranda mladší, který ve svém česky psaném traktátu *O zpívaní, o čtení českém* vytištěném roku 1493 věnuje největší prostor právě požadavkům na kněze. Přes pozdní datum vydání je pravděpodobné, že základ textu byl napsán již v době Korandova administrátorství (tj. do roku 1489), text navíc podstatně čerpá ze starších latinských apologií a zejména z Korandova vlastního hesla *Cantus*, zařazeného v jeho rukopisném teologickém slovníku.²⁸¹ Vzhledem k tomu, že se tyto požadavky do značné míry shodují jak s citovanými žalobami, tak s obsahem dochovaných pramenů, můžeme zde vidět, jaký byl pravděpodobně ve druhé polovině 15. století lokální praxí legitimizovaný „status quo“. Koranda po kněžích žádá v češtině číst a zpívat biblické texty, vykládat a kázat Písmo, zpívat a recitovat modlitby, požehnání a liturgické pozdravy, konat křest, zpívat prefaci a případně i kánon. Zahrnuje tedy všechny části, které kněz při mši koná nahlas otočen čelem k lidu,²⁸² a přidává další (modlitby obecně, kánon), rovněž uváděné v žalobách na Jana Rokycanu. Právě důraz na hlasitou a srozumitelnou

²⁷⁵ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4314, fol. 66^v; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4935, fol. 311^r; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4944, fol. 89^v.

²⁷⁶ Např. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4935 a 4312.

²⁷⁷ KOUBA, *Slovník staročeských hymnografů*, s. 280–283.

²⁷⁸ *Písně staré gruntovní a velmi utěšené*, Praha 1567, viz *Knihopis*, č. K05619; *Písně Starého zákona, gruntovní a velmi utěšené*, Praha 1577, viz *Knihopis*, č. K05620.

²⁷⁹ KOUBA, *Slovník staročeských hymnografů*, s. 280.

²⁸⁰ Do vymezeného období naopak nespadá autor písňových textů Kliment Bosák, jenž byl v minulosti mylně ztotožňován s řádovým bratrem zemřelým nejpozději roku 1487, viz tamtéž, s. 34–41, včetně odkazů na nejnovější literaturu.

²⁸¹ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, ff. 35^r–37^r. Srov. BAŽOVÁ, *Václav Koranda ml.*, s. 147–152; MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 15.

²⁸² Srov. HOLETON, *The Role of Jakoubek of Stříbro*, s. 81–86.

modlitbu a zpěv kněze je ústřední myšlenkou již v Korandově zmíněném hesle *Cantus*, které rukopisně zapsal pravděpodobně na počátku 80. let 15. století.²⁸³

2.3 Zpěv jako součást liturgické performance

Jedna ze žalob na Jana Rokycanu svědčí o tom, že české lekce byly v této době nejen prováděny vernakulárně, ale mohly být také nahrazeny českými dialogickými texty a stát se veřejnou performancí:²⁸⁴

Item legenda et lecciones quasdam infra octavas Corporis Cristi in matutinis legendas vulgariter disposuit, in quibus hereses suas miscuit per modum dyalogi tamquam unus argumenta partis ecclesie proponeret et alter partis eorum solveret, ita miseris animas captivando et in errorem ducendo etc.²⁸⁵

Zmiňované dialogy k oktávu Božího Těla představovaly zřejmě performativně prováděnou obhajobu přijímání podobojí, kde se po vzoru disputace střídaly argumenty obou konfesních stran. Představu si o nich můžeme udělat na základě o něco mladšího, původně latinského *Hádanie o prijímánie Tiela a Krve Kristovy pod spuůsobú obojí* Václava Píseckého, které do češtiny po roce 1510 přeložil Řehoř Hrubý z Jelení.²⁸⁶ Mnohem čteněji máme však dochovaný český dialog zastupující pravděpodobně v obřadech Svatého týdne čtení lamentací proroka Jeremiáše. Jde o *Hádání Milosrdenství a Spravedlnosti* s incipitem *Lamech. V den prchlivosti Páně*, dochované již ve dvacátých letech v *Jistebnickém kancionálu*,²⁸⁷ ve druhé polovině 15. století pak ve čtyřech různých textových variantách²⁸⁸ a také ve verzi latinské jako *In die furoris Domini*.²⁸⁹ Jeho dramatické provádění naznačuje přítomnost hudebního zápisu, který situuje jednotlivé role do hlasově odlišných poloh. Dramaticky nebo přinejmenším dialogicky

²⁸³ MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 211.

²⁸⁴ Performancí rozumíme aktivitu, která kromě zpěvu může obsahovat pohyb a vizuální aspekt, je podmíněna přítomností publika a uskutečňována v konkrétním prostoru, viz POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 30.

²⁸⁵ „Item rozhodl, že epištola a evangelium a některé lekce, které se čtou při ranních mších během oktávu Božího těla, mají být čteny v mateřské řeči, a do nich zamíchal své kacířské názory na způsob dialogu – jako by jeden předkládal argumenty za stranu církve a druhý odpovídal za jejich stranu –, lapaje tak ubohé duše a uváděje je v omyl; viz BOUBÍN – ZACHOVÁ (vyd.), *Žaloby katolíků*, s. 44, s. 69.

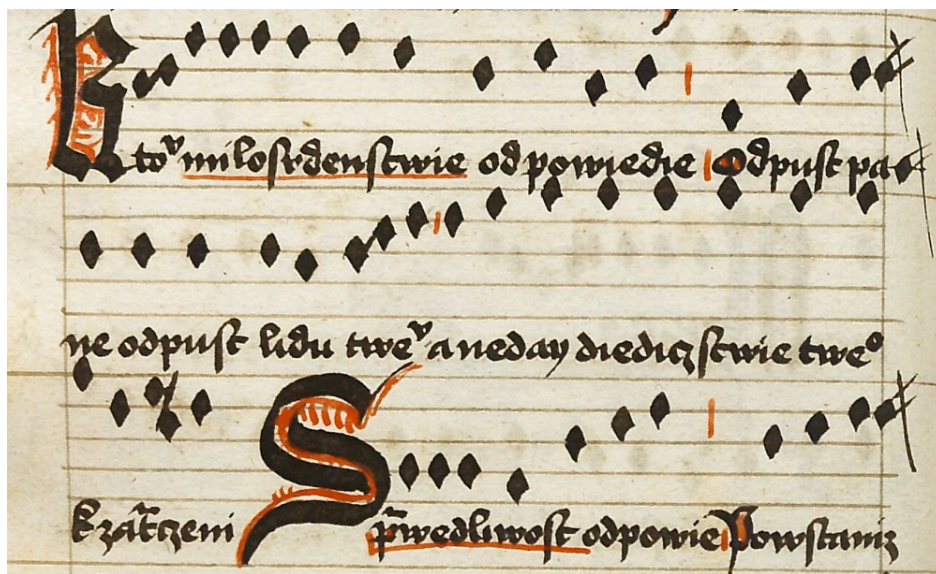
²⁸⁶ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII D 38, ff. 92^v–104^r.

²⁸⁷ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7, pp. 134–143; srov. Jaroslav KOLÁR, *K tradici českých dialogických skladeb z husitské doby*, Listy filologické 90, 1967, s. 30–37.

²⁸⁸ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I E 37, fol. 14^v; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 49^v–54^r; Brno, Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370, pp. 228–238; Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30, ff. 153^r–157^v.

²⁸⁹ Wrocław, Archiwum Archidiecezjalne, sign. 58, ff. 225^v–228^v; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 14553, ff. 236^v–237^r; Kraków, Biblioteka Kapituły Katedralnej, sign. 240, ff. 118^v–122^r a ff. 130^v–132^r; Kraków, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności, sign. 1706, 49^r–65^r; srov. Jakub KUBIENIEC, *Lamentacje choralowe w krakowskich rękopisach liturgicznych XII–XVIII wieku*, Muzyka 44, 1999, s. 22.

prováděnou lekcí jsou samozřejmě také české pašije, které máme ve druhé polovině 15. století dochovány ve znění všech čtyř evangelistů.²⁹⁰

Obr. Graficky naznačené střídání postav v performativně provozovaném dialogu *Hádání Milosrdenství a Spravedlnosti*; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, fol. 50^v.

Liturgické performance se však neomezovaly na skladby dialogické, ale do této oblasti spadá řada dalších zpívaných textů, které se užitím liturgických gest, oděvů, rekvizit²⁹¹ či osobitým ovládnutím chrámového nebo městského prostoru stávají zároveň bohoslužbou a veřejnou inscenací. Přední místo měly mezi nimi zpěvy procesní, které byly prováděny v chrámové lodi nebo ve veřejném prostoru a počítaly s účastí laiků. Kromě litaní mohly být v češtině takto provozovány vybrané hymny, žalmy, antifony²⁹² a písně, procesí bylo také živnou půdou pro rozvoj pašijových her.²⁹³ Čeština je v rámci performativních útvarů doložena již od 14. století²⁹⁴ a její význam byl od počátku týž, který pregnantně vyjadřuje autor citované žaloby, když tvrdí, že Rokycana svým dialogickým kázáním „chytá ubohé duše“. Srozumitelný jazyk umocňoval zvukovou, pohybovou a vizuální stránku těchto útvarů a prohloubil tak funkci již dříve performativně prováděných zpěvů jako didaktického nebo přímo misijního nástroje církve. Přestože byla performativní tradice již před jejím převzetím husity bohatě rozvinutá, je zřejmé, že utrakvisté při svém důrazu na srozumitelnost liturgie a „víru ze slyšení“ využili její

²⁹⁰ Ústí nad Orlicí, Státní okresní archiv, sign. A 3, ff. 17^r–22^v; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 82^r–98^v.

²⁹¹ Srov. POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 65.

²⁹² Reinhard STROHM, *The Rise of European Music, 1380-1500*, Cambridge 1993, s. 272; srov. POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 225.

²⁹³ POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 233.

²⁹⁴ Srov. tamtéž, s. 131–132, 281.

potenciál k propagaci vlastních způsobů porozumění biblické zvěsti a roli „věrných křesťanů“ v odpovědi na ni.

Velmi početný soubor vernakulárních zpěvů k performanci se dochoval v kontextu liturgie Svatého týdne. Významným dokladem je (vedle zmíněných dialogických lekcí) česko-latinská, později čistě česká, v různých variantách dochovaná litanie *Kyrieleyson. Jezukriste, jenž si přišel na svět*²⁹⁵ (*Kyrieleyson. Ihesu Christe, qui passurus*), zakončující modlitbu *laudes* na Zelený čtvrtek. Podle liturgických knih pražské katedrály měly být při jejím zpěvu rozmístěny čtyři skupiny zpěváků v prostoru chrámu tak, aby tvořily kříž, a z těchto míst si vzájemně odpovídaly.²⁹⁶ Z rubrik u české podoby zpěvu se o využití prostoru nedozvídáme nic, čteme však o střídání dvojice žáků a sboru.²⁹⁷ Podobně se podle některých pramenů českého textu měli zpěváci střídat také při navazujícím zpěvu procesního hymnu *Kriste Králi, Vykupiteli (Rex Christe, factor omnium)*, jehož strofy byly prokládány písňovými tropy. Ve vernakulárních rukopisech vidíme vzájemné prolínání částí litanie i tropovaného hymnu, takže vzniká rozsáhlý celek, u něhož pravděpodobně převážilo procesní provedení nad rozezvučením chrámového prostoru z několika symbolických míst.

Dalšími příklady jsou strofické *cantiones* ke Svatému týdnu, pracující s formou lamentací.²⁹⁸ Zaměření na laické recipienty zde bylo provázeno i laickou účastí na zpěvu těchto skladeb, o níž máme v bohemikálním kontextu zprávy již roku 1355 ve vizitačních statutech Arnošta z Pardubic:²⁹⁹ „*Laicos etiam de plebe ipsius ecclesiae, qui devotionis causa lamentationes suo tempore voluerint decantare, ad id per decanum volumus admitti.*“³⁰⁰ Hojností svého dochování, které do počátku 16. století zahrnuje desítky textů podložených notami, ční nad všemi ostatními typy rukopisně doloženého vernakulárního repertoáru s výjimkou menzurálních písní. Spojujícím a identifikujícím znakem těchto zpěvů je kromě

²⁹⁵ Pro zkoumané období srov. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 54^r–56^f; Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 55, ff. 149^r–155^r; Brno, Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370, pp. 277–287; Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57), ff. 219^v–220^v; Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376, ff. 199^r–200^v; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5133, ff. 88^r–92^v.

²⁹⁶ *Breviarium Pragense*, Norimberk 1502, fol. 165^v; Petr ULIČNÝ, *Chóry katedrály sv. Víta v Praze*, Průzkumy památek 18, 2011, s. 79. Tradici katedrálního provádění tohoto zpěvu shrnuje Jana MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – David EBEN, *Organizace liturgického prostoru v bazilice sv. Víta*, Castrum Pragense 2, 1999, s. 237.

²⁹⁷ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57), fol. 219^v. Srov. provozovací poznámky k latinské, časově příbuzné verzi v rukopise Wrocław, Archiwum Archidiecezjalne, sign. 58, ff. 257^v–259^r (zminění jsou žáci, tři „starší“ a sbor).

²⁹⁸ Srov. Eliška BAŤOVÁ, *A Neglected Source of Utraquist Chant from the Poděbradian Period*, Bohemian Reformation and Religious Practice 10, 2015, s. 193–200.

²⁹⁹ Pro zahraniční kontext srov. POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 360.

³⁰⁰ „*Chceme, aby prostřednictvím děkana byli [ke zpěvu] připuštěni také laici z řad lidu téhož kostela, kteří ze zbožnosti chtějí zpívat ve svůj čas lamentace*“ (přeložila EB), viz MENČÍK (vyd.), *Několik statutů*, s. 2; POKORNÝ – ČERVENKA (vyd.), *Nepublikované studie*, s. 157.

pašijové tematiky hudební odkaz k podobě liturgických lekcí z proroka Jeremiáše – melismatický začátek zpěvu, zhudebňující buď písmeno hebrejské abecedy, nebo počáteční slabiku textu. Také melodie veršů často vycházejí z nápěvů lekcí. Liturgické umístění těchto zpěvů a jejich provádění se zřejmě v jednotlivých farnostech lišilo, jak lze usuzovat z rozmanitosti jejich výběru i řazení v dochovaných pramenech. Kromě zastupování lekcí měly pravděpodobně funkci zpívané modlitby v průběhu velkopátečních obřadů *Adoratio crucis* a *Depositio crucis*³⁰¹ – které jsou také částečně doloženy ve vernakulární podobě³⁰² – či na jiném místě v rámci performativního uctívání výjevů umučeného Krista.³⁰³ Tato praxe, zdůrazňující vnímání Ježíšova utrpení všemi tělesnými smysly, přetrvávala ještě v utrakvistickém prostředí, ač byla – na rozdíl od dialogicky prováděných lekcí – trnem v oku Janu Rokycanovi:

[Umučení Boží] pekelníci teď pamatují po zevnitřních věcech a po smyslech, kamž je smyslové vedú, po vidění, že teď uzří obraz aneb malování nějaké žalostivé, a teď po slyšení, že uslyší nětco žalostivého čtúce neb zpívající, žeť nejednau i zpláčí i zslintají.³⁰⁴

Zařazení do kontextu performativní akce před zpodobněním Kristova umučení potvrzuje například text písně *Abychom poznali obtieženie*, v němž se odráží popis vizuální i pohybové složky inscenace a výzva k účasti na ní:

My pak zhlédajme na něho
k kříži přibitého,
pohleďmež v rány
Pána tak zsináleho,
patřmež na krev svatú,
jenž teče z boku již mrtvého,
a vizme znamenie veliké
k nám milosti jeho.
Hlavu svú ve krvi zkálenú
ráčil jest k nám skloniti,
abychom přistúpiec pokorně
mohli jej celovati. [...]
Již pak pod křížem
stojiec želejme plačtivého,
lkajme s plačícím
Pána bolestného,

³⁰¹ Srov. provozování mariánských planktů, viz POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 356.

³⁰² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 23^v–25^r, 25^r–25^v, 28^v–30^r, 27^v–28^r.

³⁰³ Srov. POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 148.

³⁰⁴ František ŠIMEK (vyd.), *Postilla Jana Rokycany*, sv. 1, Praha 1928, s. 550.

abychom měli ho
v svém srdci přítomného,
jehož vidíme
na kříži přibitého.³⁰⁵

Svým obsahem představují tyto skladby meditaci nad Kristovým utrpením nebo celým Ježíšovým posláním. Formulovány jsou z hlediska kolektivu nebo jeho individuálního mluvčího a kolektiv rovněž většinou oslovují. Dříve oblíbený žánr planktu jako nářku Panny Marie nad Kristovou smrtí³⁰⁶ nacházíme v této době česky pouze v jediné, fragmentárně dochované výjimce.³⁰⁷ Významná je však také tematika eucharistická, a to se zdůrazněním nutnosti přijímání Krve Kristovy. Prostor pro toto téma byl u utrakvistů kromě obřadů Zeleného čtvrtku také na Velký pátek, a to díky výše zmíněnému sloužení úplné mše.³⁰⁸ Janu Rokycanovi je vytýkáno, že v procesí na Květnou neděli a na Velký pátek nosí on i jeho stoupenci místo soch a obrazů Ukřižovaného monstranci s eucharistií.³⁰⁹ Vzniká tak potřeba tvorby nových procesních zpěvů kombinujících pašijovou a eucharistickou tematiku, díky níž se tento žánr právě ve druhé polovině 15. století významně rozvíjí. Jako příklad uveďme pasáž ze skladby *Potem se potil krvavým*:

Poručenství dnes činie Pán Ježíš
matku poručil svému učedníku,
Otcí Bohu duši, nám ostavil
Krev svatú drahú v kalichu.
Protož my hříšní prosíme tebe,
Poruč nás, ať nezahyneme.³¹⁰

Zajímavou liturgickou inscenací, jejíž stopa – byť s velmi stručným podílem zpěvu – se rovněž nachází ve vernakulárních rukopisech s repertoárem ke Svatému týdnu, je symbolické pálení koudel omotané na tyči, která byla na Bílou sobotu připevněna k chrámové kazatelni. Lidově byla koudel označována jako „Jidášova brada“ a její zapálení ohněm z právě posvěcené svíce zpřítomňovalo pomíjivost pozemského života a věčné světlo Kristova vzkříšení.³¹¹

³⁰⁵ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 159^r–160^r.

³⁰⁶ POLÁČKOVÁ, *Verbum caro factum est*, s. 344–353.

³⁰⁷ Brno, Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370, pp. 107–142; dochováno fragmentárně (úvod skladby je ztracen).

³⁰⁸ Srov. BOUBÍN – ZACHOVÁ (vyd.), *Žaloby katolíků*, s. 40.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 43.

³¹⁰ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, fol. 68^v.

³¹¹ Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*, sv. 2, Praha 1896, s. 865. Srov. obřad papežské korunovace, viz János M. BAK, *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley 1990, s. 187–188; Norbert OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jihlava 2001, s. 138.

Provozována byla v závěru obřadů svěcení ohně a vody a přímo na ni navazoval zpěv velikonočního *Kyrie* otevírajícího slavení mše. Kromě samotné zmínky o této zvyklosti, a to jak v pramenech latinských,³¹² tak i vernakulárních,³¹³ máme ve druhé polovině 15. století dochovaný český notovaný veršik, který kněz při gestikulaci směrem k hořící koudeli zpíval: „*Znamenajte, takt' mjíie chvála světa!*“³¹⁴

Je potřeba dodat, že všechny uvedené zpěvy jsou pouze příklady z daleko širší a pestřejší palety vstupování divadelních prvků do liturgie. Pomíjíme například rukopis s rozsáhlým repertoárem latinsko-českých velikonočních her a českých notovaných zpěvů k ukazování nástrojů Kristova umučení, který byl zapsán až ve druhé čtvrtině 16. století.³¹⁵ Zvláštní pozornost by zasloužil také podíl češtiny při liturgických performancích doby vánoční. Díky zápisu na zadním přideščí matematicko-astronomického spisu z doby okolo roku 1400 víme,³¹⁶ že středoevropsky rozšířená³¹⁷ vánoční performance *Ordo personarum ad cunabulum* měla své místo i v českých kostelích. Jedním z jejích ústředních zpívaných textů byla píseň *Magnum nomen Domini, Emmanuel*, kterou nacházíme ve druhé polovině 15. století hojně dochovanou s českým textem *Jméno Božie veliké, Emanuel*.³¹⁸

2.4 Český zpěv v kontextu soukromé a laické zbožnosti a jejích pramenů

V předchozích úvahách jsme se pokusili definovat český zpěv druhé poloviny 15. století jako výraz národní a konfesní identity českých utrakvistů, ale také jako rozvíjející se lokální tradice, vycházející zejména z iniciativy kněží. Na rozdíl od vyjádření souvislosti českého zpěvu s identitou „věrných Čechů“, které se dochovalo v řadě polemických, narativních i manifestačních textů, stopy lokálních tradic jsou významně postiženy ztrátou pramenů. Zpěvní repertoár k liturgickým performancím při obřadech Svatého týdne, jak jsme jej nastínili výše, představuje nejkomplexněji dochovanou část těchto tradic. Důvod lze – kromě komplikovanosti hudební složky a významu tohoto žánru pro všechny části farní komunity –

³¹² *Obsequiale sive Benedictionale*, Norimberk 1496, fol. 62^v.

³¹³ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57), fol. 225^v; srov. POKORNÝ – ČERVENKA (vyd.), *Nepublikované studie*, s. 58.

³¹⁴ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, 145^r.

³¹⁵ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 1.

³¹⁶ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. IV G 8, zadní přideščí; Josef TRUHLÁŘ (vyd.), *Paběrky z rukopisů Klementinských. XVII. Latinsko-česká slavnost vánoční z doby okolo r. 1400*, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 7, 1898, s. 660–662.

³¹⁷ Srov. Konrad AMELN, „*Resonet in laudibus*“ – „*Joseph, lieber Joseph mein*“, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 15 (1970), s. 67–73.

³¹⁸ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6, fol. 269^r; Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII F 14, fol. 222^v–223^r; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5133, fol. 78^r; Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376, fol. 138^r.

spatřovat v rozkvětu laické zbožnosti. Poslední definicí českého kostelního zpěvu druhé poloviny 15. století je tedy zpěv jako projev soukromé devoce jednotlivců, který však nelze od veřejného slavení liturgie zcela oddělit a jehož rozvoj se stává jedním z významných kořenů pozdější české kancionálové tradice.

Domácí i zahraniční badatelé, zabývající se výzkumem středověkých modlitebních knih, stále jasněji konstatují, že striktní dělení na modlitby liturgické a kontemplativní (určené k soukromé pobožnosti) neodpovídá středověkému myšlení ani praxi v kláštorech, do jejichž komunit většinou vlastníky těchto knih situujeme.³¹⁹ Jde většinou o žaltáře a typizované sbírky modlitebních textů, které mají smíšenou povahu – didaktickou, liturgickou i kontemplativní – a často jsou také určeny k modlitbě před obrazem³²⁰ nebo obsahují komentář k liturgickému dění.³²¹ Toto hodnocení se týká jak modliteb latinských, tak vernakulárních. Již nejstarší české překlady žaltáře, které můžeme do roku 1400 rozlišit do tří různých redakcí, byly doplněny dalšími texty liturgické povahy i kontemplativního charakteru. Nejprve byly určeny k užívání v klášterním prostředí, od poloviny 14. století však docházelo k rukopisnému šíření i mimo klášter,³²² zejména mezi příslušníky šlechty, a v 15. století postupně i v kruzích měšťanů.³²³ S laickým čtením souvisí také od počátku 14. století vznikající překlady textů s pašijovou tematikou, ať již evangeliářů či prozaických i veršovaných skladeb pokrývající didaktické, meditativní a liturgické užití.³²⁴

Rozvoj laické četby žaltáře a obliby pašijové tematiky měl své kořeny v evropských proudech nové zbožnosti, navazujících na starší kontemplativní tradice. Původně nizozemské hnutí *devotio moderna* zdůrazňovalo vnitřní zpřítomnění a znovuprožití života a utrpení Ježíše Krista, které mělo být dosaženo skrze denní četbu Písma.³²⁵ V našem prostředí byl průlomový postoj česky píšícího Tomáše Štítného ze Štítného, který spojil tyto myšlenky se zdůrazněním role laiků v církvi a obhajobou četby českých biblických překladů:³²⁶

³¹⁹ BOYNTON, *Prayer as Liturgical Performance*, s. 904, 916; Milada STUDNIČKOVÁ, *Iluminované pozdně středověké modlitební knihy*, in: Jindřich Marek (vyd.), *Nebeský žebřík. Pozdně středověké modlitební knihy ze sbírek Národní knihovny ČR, Dolní Břežany 2019*, s. 12.

³²⁰ STUDNIČKOVÁ, *Iluminované pozdně středověké modlitební knihy*, s. 14.

³²¹ BOYNTON, *Prayer as Liturgical Performance*, s. 911.

³²² VOLEKOVÁ, *Mariánské hodinky*, s. 221–223.

³²³ Srov. Kamil BOLDAN, *Modlitební knihy a knihtisk doby jagellonské*, in: Jindřich Marek (vyd.), *Nebeský žebřík. Pozdně středověké modlitební knihy ze sbírek Národní knihovny ČR, Dolní Břežany 2019*, s. 67.

³²⁴ VOLEKOVÁ, *Staročeské pašijové hodinky*, s. 327.

³²⁵ Jakub SMRČKA, *České reformní proudy 14. století a devotio moderna*, disertační práce, HTF UK, Praha 2008, s. 25.

³²⁶ Pavlína RYCHTEROVÁ, *Preaching, the Vernacular, and the Laity*, in: Michael Van Dussen, Pavel Soukup (vyd.), *A companion to the Hussites*, Leiden – Boston 2020, s. 300–301.

Tak vzáčen jest jemu [Bohu] Čech, jako latiník. [...] I ti, ješto hyzdie knihy české, i ti, ješto bych rád, ač rádi čtú v nich, aby ještě radějše čtli Písmo svaté. I praví takto svatý Augustin mezi jinú řečí: [...] „Odrhňte se od některé práce tohoto světa, aby také v svých domiech, čtúc Božie Písmo, až do plna se posvětili milosrdenstvím jeho.“³²⁷

Podobným směrem ukazovalo také učení Tomášova současníka Matěje z Janova, který církev definoval jako společenství svatých, kteří ve své zbožnosti uskutečňují život a utrpení Kristovo.³²⁸ Mezi pozdějšími utrakvistickými představiteli je v naší souvislosti zajímavý především Jan z Příbrami. Jeho vernakulární traktát *Knížky o zamúceních velikých cierkve svaté*³²⁹ navazuje na Matěje z Janova, když klade důraz na náboženské vzdělávání laiků a na jejich osobní, soukromou zbožnost, díky které je možný návrat k prvotní církvi – nikoli však ve smyslu církevního uspořádání, ale v duši každého věřícího křesťana. Není náhodou, že vernakulární traktáty Štítného i Janova se dochovaly především v opisech z druhé poloviny 15. století, stejně jako množství českých textů k osobní zbožnosti.³³⁰ V této souvislosti je potřeba chápat také žalobu na Jana Rokycanu, že svým stoupencům doporučuje v době sloužení hodinkového officia raději „číst něco v Bibli“ (*aliquid legere in biblia*).³³¹

Pro naše úvahy o českém liturgickém zpěvu je však zásadní otázkou, zda v této souvislosti mluvíme o tiché či hlasité modlitbě a kde jsou hranice mezi četbou modliteb v průběhu liturgie a zapojením vlastního zpěvu. Již v první kapitole jsme citovali studii Paula Saengera,³³² který upozorňuje, že modlitební praxe byla ve středověku zcela svázána s aktem čtení a zahrnovala jak hlasitou reprodukci psaného textu bez nutnosti jej chápat, tak postupně i tiché čtení s porozuměním.³³³ Hledání hranice mezi četbou z modlitební knihy a zpěvem však dosud nebylo v bádání příliš tematizováno. Jak jsme již naznačili, laici se před rokem 1500 do liturgie zapojovali zejména zpěvem při procesích, písněmi rámuujícími české čtení a kázání a zpěvy k eucharistii, ať už při samotném přijímání podobojí nebo při průvodech s monstrancí. O této praxi nás informuje také katolický administrátor Václav z Krumlova, když kriticky vytýká, že Rokycanovi stoupenci provozují nové zpěvy a písně (*psalmos, versus aut cantilenas*), které pod zdáním zbožnosti a vztahu k Písmu zpívají a dávají zpívat v kostelích, na veřejných místech,

³²⁷ Karel Jaromír ERBEN (vyd.), *Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, Praha 1852, s. 4.

³²⁸ RYCHTEROVÁ, *Preaching, the Vernacular, and the Laity*, s. 300, 319.

³²⁹ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 97, ff. 1^r–199^r; RYCHTEROVÁ, *Preaching, the Vernacular, and the Laity*, s. 319; srov. František Michálek BARTOŠ, *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna*, Praha 1928, č. 15.

³³⁰ RYCHTEROVÁ, *Preaching, the Vernacular, and the Laity*, s. 322.

³³¹ BOUBÍN – ZACHOVÁ (vyd.), *Žaloby katolíkú*, s. 42.

³³² SAENGER, *Books of Hours*, s. 141–173.

³³³ Tamtéž, s. 142–143.

při procesích i při soukromých příležitostech (*in locis publicis et processionibus et suis conviviiis*).³³⁴

Již synodní statuta z let 1343, 1353 a 1355 zmiňují laickou vernakulární modlitbu *Otče náš* a *Credo* a nařizují, aby v lidovém jazyce začínali kněží tyto modlitby o všech nedělích a svátcích před kázáním.³³⁵ V následujícím období můžeme pozorovat nárůst českých záznamů obou textů,³³⁶ takže v 15. století již byla laická modlitba *preces*, mezi něž patřil také text Desatera, běžnou praxí. I zde je ovšem nutné mluvit kromě recitace také o zpěvu, neboť z podoby rubrik u námi sledovaných modlitebních textů se zdá, že hranice mezi oběma hlasovými projevy byla takřka neznatelná. Jedním z dokladů jsou staročeské výklady na *Otče náš*, které se v souvislosti s přednášením modlitby zmiňují jak o řeči („*když dieme*“, „*řeci Bohu*“, „*když se modlíte, rcete*“, „*přikázal jim říekati*“), tak o zpěvu („*modlitva [...] má říekána býti nebo pěna*“, „*aby rozuměli, co pějete*“), a to střídavě i v rámci jediného textu:

Takto se modlete a takto říekajte: Otče náš. [...] Jmá veliké odpustky, ktož páteř rád pjeje! [...] Prvé tři prosby jsú duchovnie a čtyři jsú tělesné, abyste věděli, které jsú ty prosby, a tiem snažnějie páteř pěli. Prvá prosba jest za vešken stav křesťanský, když dieš: Otče náš.³³⁷

Stejná skutečnost vyplývá z rubrik laických, pravděpodobně utrakvistických modliteb ke mši, uložených dnes v Knihovně Národního muzea.³³⁸ Podle nich měl vlastník modlitební knihy v průběhu latinské mše recitovat české modlitby včetně textů ordinária. Podle Saengera nebylo v rubrikách slovo *dicere* (*říkej*) používáno k odlišení hlasité modlitby od tiché, neboť znamenalo vlastní akt modlitby z psaného textu. I tiché modlitby byly v liturgickém kontextu spíše polohlasnou recitací než soukromou četbou,³³⁹ jak je patrné také ze zmínek o ztišení hlasu či z performativního kontextu některých modliteb: „*když kněz kalicha pozdvíhá, říkej nábožně*“, „*když Božím Tělem kněz žehná nad kal[i]chem, říkati máš*“, „*k zavřenie mše řekaj*“, „*potom se tato řeká nižším hlasem*“, „*tato se řeká u hrobu*“, „*když kněz se přibližuje z Božím Tělem, aby podával, takto řekaj*“.³⁴⁰ Poslední zmíněná rubrika uvozuje texty, které byly prokazatelně také

³³⁴ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI C 8, fol. 270^r; Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK – Jiří DAŇHELKA (vyd.), *Výbor z české literatury doby husitské*, sv. 2, Praha 1964, s. 79, 82; Josef TRÍŠKA, *Dvě husitské veršované skladby*, Časopis Národního muzea 134, 1965, s. 83–85.

³³⁵ Jaroslav V. POLC – Zdeňka HLEDÍKOVÁ (vyd.), *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002, s. 110, 166, 175.

³³⁶ Andrea SVOBODOVÁ, *Staročeské výklady na Otčenáš*, in: Lucie Doležalová, Michal Dragoun (vyd.), *Kříž z Telče (1434–1504)*. Písař, sběratel a autor, Dolní Břežany 2020, s. 383.

³³⁷ SVOBODOVÁ, *Staročeské výklady*, s. 397–408.

³³⁸ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37.

³³⁹ SAENGER, *Books of Hours*, s. 143.

³⁴⁰ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37, *passim*.

zpívány, neboť se dochovaly s notací nebo s melodickým odkazem.³⁴¹ Na jiném místě stejné modlitební knihy je zařazena parafráze Modlitby Páně známá rovněž s nápěvným odkazem³⁴² a oddíl hymnů je přímo uvozen slovy: „*Tato pieseň zpievá se každý den počna dvě neděli před Veliké noci až do Velikého pátku.*“³⁴³

Nejstarší tištěná sbírka modliteb ke mši z roku 1503 dokonce naznačuje vernakulární zpěv parafráze ordinária z modlitební knihy v průběhu přednášení latinského liturgického textu knězem u oltáře, když v rubrice uvádí: „*Tato modlitba se má pěti, když kněz říká Kyrie eleison.*“³⁴⁴ Úzkou hranici mezi recitací a zpěvem ukazují také další knihy s kontemplativními texty, kde jsou písňe zařazené mezi modlitbami.³⁴⁵ Již Roman Jakobson upozornil, že oba typy skladeb mohly zároveň fungovat jako útvar mluvní i zpěvný.³⁴⁶ Do českého liturgického repertoáru musíme tedy řadit i ty texty, jež jsou sice zapsány v rukopisech určených primárně k soukromé modlitbě, ale které svými rubrikami nebo kontextem naznačují hlasitý zpěv a mohly zaznívat kromě privátního prostředí i ve veřejném nebo přímo posvátném prostoru. Patří sem jak překlady tradičních modliteb, sekvencí a hymnů, tak nové, zejména eucharistické písňové texty. Pojítkem mezi tradicí modlitebních knih a prvních laických kancionálů vznikajících kolem roku 1500 je i příruční formát signalizující osobní užití zpěváka.³⁴⁷

Pozoruhodný je v této souvislosti postoj Václava Korandy mladšího v již citovaném traktátu *O zpievání, o čtení českém*. Na rozdíl od Evropy se šířícího teologického důrazu na „modlitbu srdcem“ v tichu³⁴⁸ i v rozporu s Příbramovým vyzdvižením soukromé zbožnosti upřednostňuje ve shodě se starší církevní tradicí hlasitou modlitbu:

Neb die svatý Pavel k Říměninóm v desáté kapitole: „Srdcem se věří k spravdnosti, ale usty bývá vyznánie k spasení.“ [...] Item Origenes na čtvrté knihy Mojžiešovy die takto: „Ktož se modlí v pokojíku srdce Otcí nebeskému v skrytě, ten vcházie k oltári oběti zápalné, ale ktož jasným hlasem a slovy vypravujícimi, aby vzdělával posluchače, ten modlitbu vylévá před Bohem, ten duchem se modlí a ten obětuje na oltári, kterýž zevnitř jest k obětování lidu ustanoven.“³⁴⁹

³⁴¹ Srov. dochování písni *Rozveseliž se, má duše* (srov. *Zpívání křesťanská starodávni chvál' božských*, Praha, 1584, fol. 185^r, viz *Knihopis*, č. K14156) a *Vítaj, milý Jezukriste* (srov. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI E 2, fol. 159^v).

³⁴² Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37, ff. 133^v–137^v; TŘÍŠKA, *Dvě husitské veršované skladby*, s. 83–85.

³⁴³ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37, ff. 107^v–108^r.

³⁴⁴ [*Modlitby při mši*], Praha 1503, fol. A2^v.

³⁴⁵ Srov. např. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 7.

³⁴⁶ JAKOBSON, *Úvahy o básnictví doby husitské*, s. 16.

³⁴⁷ Např. Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509; [*Piesničky*], Praha 1501.

³⁴⁸ Srov. SAENGER, *Books of Hours*, s. 145–150.

³⁴⁹ KORANDA ml., *Tractat*, fol. 156^v.

Ještě mnohokrát se v této práci vrátíme k ústřednímu Korandovu biblickému citátu: „*Viera zajisté jest z slyšenie a slyšenie skrze Slovo Kristovo.*“ Právě tato myšlenka stojí také za vysokým hodnocením hlasitého liturgického slova. Jeho vernakulární forma pak měla zajistit modlitbu s porozuměním, nikoli pouhou fonetickou recitací.³⁵⁰ Ve svých požadavcích na laický zpěv jde Koranda dál než kdokoli z jeho předchůdců, když se nespokojí se zapojením gramotných laiků v rámci osobní zbožnosti. Kromě konkrétních požadavků vernakulárních liturgických odpovědí, Vyznání víry a modlitby *Otče náš*³⁵¹ mluví obecně o nutnosti zpěvu všeho lidu:

Když vešken lid přešel Moře červené, učinil jest Mojžíš píseň tuto: „Zpievajme Hospodinu, nebo slavně zveleben jest,“ a tak dále. Tu píseň netoliko Mojžíš a synové izrahelští jsú zpievali, ale i Maria i všetky ženy.³⁵²

Český zpěv podle Korandy nesmí být exkluzivní. Srozumitelnost a přístupnost liturgie staví do protikladu ke zpěvu vícehlasu. Ve svých latinských poznámkách *Contra cantum mensuratum* užívá stejný biblický citát, aby zdůraznil, že zpěváci polyfonie se vylučují ze společenství, neboť nezpívají „*v chóru s Marií, sestrou Mojžíšovou, ale v paláci s Herodiadou*“.³⁵³ Obava z exkluzivity může stát také za vlažným přístupem k užívání modlitebních knih, neboť nebezpečí omezení přístupu ke spáse jen na elitní vrstvu společnosti schopnou číst s porozuměním si uvědomovali i Korandovi katoličtí vrstevníci, jako františkánský teolog Pierre de Gros.³⁵⁴

Přerod laické recitace modliteb ke mši ve společný zpěv repertoáru obsaženého v kancionálech byl tedy u utrakvistů velice plynulý a – jak bylo naznačeno – neznamenal zřejmě v myšlení středověkého člověka tak významný přelom, jak bychom dnes očekávali. Na základě známého spojení některých písňových pramenů se školním prostředím³⁵⁵ lze usuzovat, že zásadní úlohu zde sehrála iniciativa kantorů, kteří vedli liturgický zpěv žáků a měli příležitost zařadit repertoár, který funkčně zastupoval recitaci modliteb ke mši, aniž by to narušilo podobu kanonické, knězem u oltáře sloužené liturgie. Ve chvílích, kdy byl kněz otočen zády k lidu a modlil se tichým hlasem latinské části mše, v blízkosti čtení a kázání, při přijímání

³⁵⁰ Srov. SAENGER, *Books of Hours*, s. 142–143.

³⁵¹ KORANDA ml., *Tractat*, ff. 155^v–156^r.

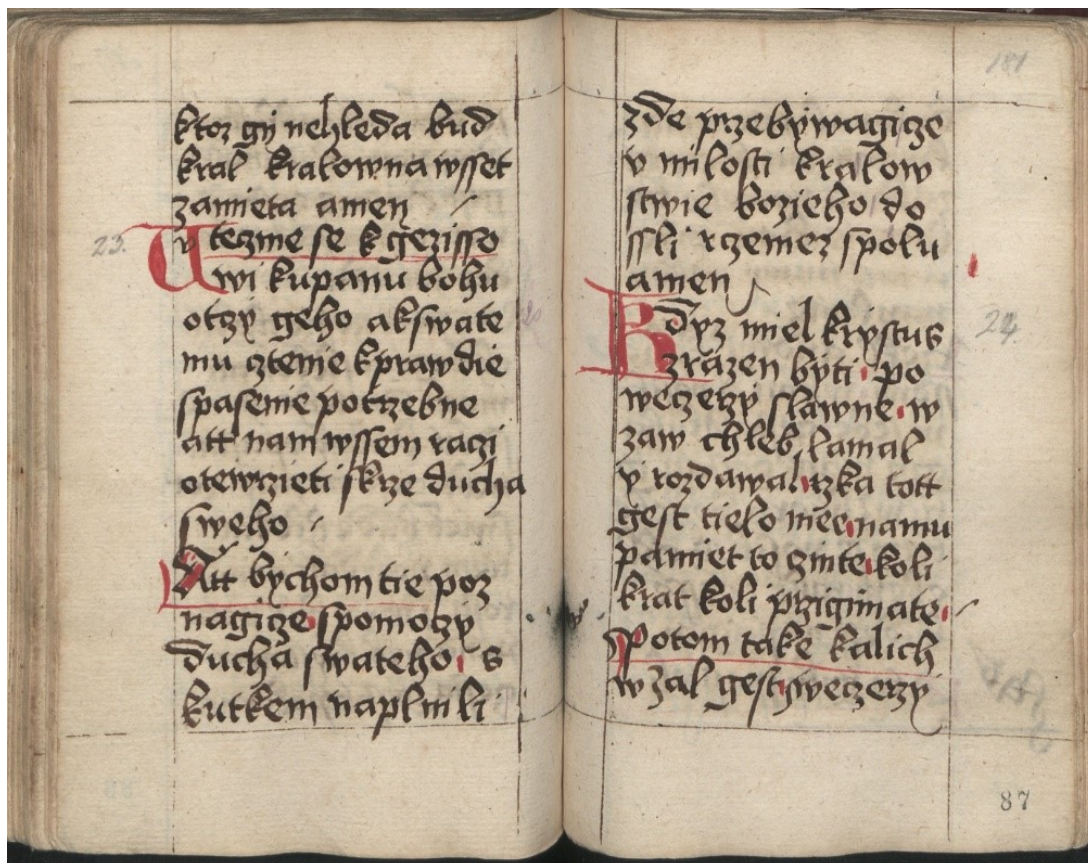
³⁵² Tamtéž, 148^v.

³⁵³ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, fol. 36^r: „*Non cantant in choro cum Maria, sorore Moysi, sed in pallacio cum Herodiade.*“ Český překlad Jiří Žurek. Srov. překlad stejné pasáže v traktátu připisovaném Janu Husovi, který pořídila Jana Nechutová: „*Nezpívají v tanečním reji s Mojžíšovou sestrou Marií, nýbrž v paláci s Herodiadou.*“ Jana NECHUTOVÁ – Jana MALÁ (vyd.), *Mistr Jan Hus v polemice a v žaláři: překlady, komentáře a poznámky*, Brno 2019, s. 153.

³⁵⁴ SAENGER, *Books of Hours*, s. 150.

³⁵⁵ CIGLBAUER, *Notované rukopisy z treboňské knihovny*, s. 146–147; BAŤOVÁ, *Kolínský kancionál*, s. 37–40.

a v souvislosti s procesími mohly být zařazovány české strofické skladby a postupně snad i parafráze ordinária, při nichž žáci zastupovali a vedli zpěv laiků. Laické hodinkové officium – kromě obřadů Svatého týdne zmíněných výše – spadalo naopak spíše do kategorie soukromé četby, jak o tom svědčí dochované vernakulární mariánské a pašijové hodinky³⁵⁶ v privátních modlitebních knihách a jak naznačuje i výše zmíněná žaloba na Jana Rokycanu.

Obr. Příruční formát rukopisného zpěvníku s písněmi, které svými texty náležejí ke zpěvu v blízkosti liturgického čtení a přijímání eucharistie; Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509, ff. 86^v–87^r.

³⁵⁶ Srov. STUDNIČKOVÁ, *Iluminované pozdně středověké modlitební knihy*, s. 18–49.

3. Tištěná kniha jako tvárný prvek českého liturgického zpěvu

V minulých kapitolách jsme věnovali pozornost souvislostem, v nichž se český kostelní zpěv ve druhé polovině 15. století rozvíjel, a také prostředkům legitimizace češtiny v liturgii, jak je vnímali přední představitelé utrakvistické církve z řad kněží a mistrů i šlechtická a měšťanská elita v politických usneseních. Kromě toho, že si bohoslužebné použití českého jazyka drželo po celé období svou symbolickou nebo přímo manifestační úlohu, rozvíjelo se u utrakvistů zejména v liturgii zpívané hlasitě knězem, dále jako součást liturgické performance a stále více také jako projev laické zbožnosti. Na počátku 16. století však pozorujeme v tomto vývoji podstatné změny. Český zpěv se postupně stává natolik rozšířenou praxí, že se začínají vytrácet důvody k obhajobě jeho liturgického užívání, ačkoli v podobě jedné z kališnických „svatých pravd“ funguje mezi utrakvistickými autory i nadále. Na rozdíl od *Žádosti od podobojích stavův* o urovnání vztahů s papežem a katolickou stranou z roku 1502, kde „české spievanie“ ještě najdeme mezi bráněnými tradicemi,³⁵⁷ v první utrakvistické konfesi z roku 1513³⁵⁸ již vernakulární zpěv zmíněn není.³⁵⁹ Díky vstupu knihtisku se navíc český zpěv pomalu zbavuje do té doby zcela určujících vazeb na lokální praxi a zachování „statu quo“. A právě vlivu nového média tištěné knihy se budeme věnovat v této kapitole.

Omezení praxe české liturgie na místní zvyklosti mělo pro počátky tisku českých liturgických textů i pro samotné využití knihtisku v utrakvistickém prostředí zásadní význam. Absence oficiálních zakázek na tisk liturgických knih z církve podobojí totiž kontrastuje s aktivním uchopením možností knihtisku pražskou katolickou diecézí, která pro vydávání jednotných latinských liturgických knih nechala v Plzni zřídit první tiskárnu v českých zemích.³⁶⁰ Přesto utrakvistickou liturgii nové médium tištěné knihy významně ovlivnilo. Kdo však mezi českými kališníky tento proces inicioval a jak se v tiskem šířených knihách odráží vývoj počest'ování liturgie? V následujících kapitolách se budeme zabývat zejména produkcí pražské nájemní tiskárny, kterou podle mínění Petra Voita vlastnil buď kramář Severin, nebo celé konsorcium pražských utrakvistických měšťanů a konšelů.³⁶¹ Jejimi pronajímateli byli

³⁵⁷ Srov. *Žádost od podobojích stavův Českých a Moravských na krále na sněmu podaná, kterak by s papežem a se stavy pod jednou o urovnání církevní jednati se mělo*, in: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 6, Praha 1872, s. 237–238.

³⁵⁸ *O víře svaté, kterouž Čechové a Moravané drží*, Praha 1513, viz *Knihopis*, č. K16873; VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 216.

³⁵⁹ HALAMA, *Utrakvistická konfese*, s. 382.

³⁶⁰ Kamil BOLDAN, *Počátek českého knihtisku*, Praha 2018, s. 81–91, zde viz další literaturu.

³⁶¹ VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 159–162.

jménem neznámí tiskaři, označovaní jako Tiskař Pražské Bible a Tiskař Korandy, a snad i Jan Moravus a další tiskaři. Jejich aktivita pokrývá právě období zásadního zlomu v přístupu k liturgické češtině, tedy rozmezí let 1488 a 1517.

Ve stejné době začíná do počestvování liturgie promlouvat také Jednota bratrská, ačkoli o nejstarších podobách jejího bohoslužebného zpěvu nemáme téměř žádné doklady. Je pravděpodobné, že po odchodu husitských radikálů na litické panství krále Jiřího z Poděbrad na podzim roku 1457 (či spíše na jaře roku následujícího) byl zpěv formující se bratrské komunity založen pouze na biblických zmínkách o bohoslužbách prvotní církve.³⁶² O vývoji bratrského zpěvu do roku 1500 máme jen dvě, navíc později zapsané zprávy, a to zmínku o složení písně *Radujme se společně* v bezprostřední souvislosti s volbou vlastního duchovenstva v roce 1467³⁶³ a usnesení ohledně liturgického užití písní v zápise z bratrského sněmu z roku 1499:

Píseň ráno před modlením ihned nábožnú hleděti začieti a jednu zvlášť toliko obdloužnou sezpievati a ne viac, leč by velmi krátká byla. [...] Po kázání modlitba má činěna býti [...], potom písnička má příležití k tomu zpievána býti.³⁶⁴

Přes tuto strohost dokladů o zpěvu v prvních čtyřiceti letech existence Jednoty bratské a absenci jakéhokoli dochovaného zápisu bratrského zpěvního textu do roku 1500 je to právě bratrská hymnografie, která od počátku 16. století díky knihtisku výrazně promlouvá do podoby a šíření české liturgie. Také tomuto fenoménu, spojenému s nejasnostmi ohledně původu tisku *Piesniček* z roku 1501³⁶⁵ se budeme v následujících kapitolách věnovat.

3.1 Vstup knihtisku, traktát Václava Korandy mladšího a oslovení světských elit

Na postupné pronikání češtiny do liturgie reaguje český knihtisk s drobným zpožděním a vzhledem ke konfesní nevyhraněnosti většiny repertoáru spojeného s osobní zbožností příznačně zcela nadkonfesijně. Prvními tisky s českými liturgickými texty jsou totiž žaltáře, které vyšly z dílen tiskařů katolického vyznání, tedy v Praze působícího Martina z Tišnova

³⁶² Srov. Ota HALAMA, *550 let Jednoty bratské?*, Nové bratské listy 2007, č. 1, s. 7–10; TÝŽ, *Jednota bratská*, in: Pavlína Cermanová, Robert Novotný, Pavel Soukup (vyd.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 606–613; HOLETON, *Liturgický život české reformace*, s. 227–231; Jiří JUST – Eliška BAŤOVÁ, *In monte Oliveti: Litomyšl a knižní kultura jednoty bratské v 16. století*, Praha 2022, s. 67.

³⁶³ Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratské, sv. IV, fol. 120^r.

³⁶⁴ Lukáš PRAŽSKÝ, *Zprávy při službách úřadu kněžského v Jednotě bratské*, Mladá Boleslav 1527, ff. 189^r–190^v, viz *Knihopis*, č. K05059. Pracovala jsem s nepublikovanou edicí textu pořízenou Františkem Bednářem, za jejíž poskytnutí děkuji Otovi Halamovi.

³⁶⁵ [*Piesničky*], Praha 1501.

(roku 1478)³⁶⁶ a plzeňského Mikuláše Bakaláře (v letech 1499 a 1508).³⁶⁷ Podle předmluvy byl nejstarší tištěný žaltář určen všem, kdo nový překlad „beze vší zlé závisti jako křesťané věrně čísti budú,³⁶⁸“ a jeho primární určení bylo zřejmě k soukromé modlitbě. Výrazně více liturgický charakter má Mikulášův tisk českých *Epištol a čtení* z roku 1506,³⁶⁹ který směřoval – stejně jako žaltáře – jistě také k odbytu mezi utrakvisty.

Dobovou pozici češtiny v liturgii utrakvistů však lépe odráží a nadále také spoluurčuje vydavatelská aktivita skupiny pražských utrakvistických měšťanů a konšelů, jejichž jména známe z explicitu *Bible pražské*, totiž kramáře Severina, lékaře Jana Bílého, Jana Pytlíka a knihkupce Matěje od Bílého lva.³⁷⁰ Na rozdíl od zmíněné první tiskárny v českých zemích, která byla založena v Plzni v souvislosti se zdejším pobytem administrátora katolické konzistoře Hilaria Litoměřického a pražských svatovítských kanovníků, pražská tiskárna nebyla otevřeně financována církví ani žádnou vzdělávací institucí. Její ediční program se proto zaměřoval zejména na městské čtenáře, a to v záměrném vymezení vůči dovozu tištěných knih výhradním užíváním češtiny.³⁷¹ Pražské prostředí se navíc v průběhu druhé poloviny 15. století a zejména od osmdesátých let výrazně utrakvisticky profiluje a po úspěšném převratu pražských radikálních utrakvistů v roce 1483 vládne ve městě až do konce 15. století stejná měšťanská elita.³⁷² I proto je přirozené, že vedle komerčně úspěšných astrologických kalendářů (minucí, praktik) či sněmovních artikulí vycházely z pražské tiskárny také české publikace zaměřené na potřeby zbožnosti utrakvistických měšťanů. Ačkoli pražská univerzita jakožto instituce možnosti knihtisku pro své vzdělávací nebo osvětové účely aktivně neuchopila, spolupracují její mistři vedle překladů českých tištěných Biblí³⁷³ jak na tvorbě zmíněných astrologických kalendářů, tak zejména na tiscích těsněji spojených s propagací a obhajobou utrakvistické konfese, jakými jsou zmiňovaný sborník traktátů Václava Korandy mladšího s rozsáhlou apologií české liturgie, český překlad basilejských *Kompaktát* vydaný v letech 1500 a 1513,³⁷⁴

³⁶⁶ [Žaltář], Praha 1487, viz *Knihopis*, č. INC011. Konfesní příslušnost i samotná identita tiskaře je však stále předmětem odborných diskusí. Srov. BOLDAN, *Počátek českého knihtisku*, s. 238; VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 159; VOLEKOVÁ – SVOBODOVÁ – KREISINGEROVÁ (vyd.), *První tištěný žaltář*.

³⁶⁷ *Žaltář čili Kniha chval božských*, Plzeň 1499, viz *Knihopis*, č. INC044; *Kniehy žalmové*, Plzeň 1508, viz *Knihopis*, č. K17524; VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 81.

³⁶⁸ [Žaltář], Praha 1487, fol. a3^r.

³⁶⁹ *Epištoly a čtenie postní*, Plzeň 1506, viz *Knihopis*, č. K17820; VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 81.

³⁷⁰ [Bible pražská], Praha 1488, fol. 609^v, viz *Knihopis*, č. INC013.

³⁷¹ VOIT, *Limity knihtisku*, s. 122; VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 712–713.

³⁷² MARTÍN NODL, *Praha 15. století: konfliktní společenství*, Praha 2023, s. 172–179.

³⁷³ Srov. [Bible pražská], Praha 1488, fol. 609^v; VOLEKOVÁ – SVOBODOVÁ – KREISINGEROVÁ (vyd.), *První tištěný žaltář*, s. 17, 55; VLADIMÍR KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha – Řím 1997, s. 130.

³⁷⁴ [Kompaktáta], Praha [1500], viz *Knihopis*, č. INC028; *Compaktata*, Praha 1513, viz *Knihopis*, č. K01578.

utrakvistická konfese *O Vieře svaté*³⁷⁵ a také dnes ztracený překlad traktátu o přijímání dítek Pavla Žateckého, obojí vydané roku 1513.³⁷⁶

Skupina textů se vztahem k české liturgii, která ze staroměstské nájemní tiskárny vzešla, je překvapivě obsáhlá. Roku 1488 zde byla vytištěna česká Bible³⁷⁷ a v letech 1497 a 1513 samostatně Nový zákon.³⁷⁸ V roce 1495 vychází pasionál s opakovaně vydávaným dodatkem s texty k úctě k Janu Husovi a Jeronýmovi Pražskému,³⁷⁹ v roce 1501 již mnohokrát zmiňovaný kancionál zvaný podle svého kolofonu *Piesničky*³⁸⁰ a o dva roky později soubor *Sedmi žalmuov kajících s jinými modlitbami* a *Modliteb při mši*.³⁸¹ Posledně jmenované modlitební knihy odrážejí nejlépe tehdejší podobu české laické liturgie, neboť obsahují výtah z oblíbených textů utrakvistického repertoáru, jak jej představily předchozí kapitoly této práce: hymny, *preces*, litanie, laiky zpívané antifony a další modlitby v soukromí i při mši, a to včetně textů mešního ordinária. Už jsme naznačili, že tyto texty mohly být prováděny jako tichá, hlasitá nebo dokonce zpěvní recitace či jako vlastní zpěv. Užití spojené s projevy soukromé zbožnosti podtrhuje šestnáctkový formát knih, který zde v českém kontextu nacházíme poprvé.³⁸²

Důvody, proč se právě laický repertoár stal prvním segmentem vernakulárně provozované liturgie, jenž byl uchopen novým médiem knihtisku, můžeme vedle komerčního zacílení tiskáren na měšťanskou vrstvu hledat také v nízkých požadavcích na typografii. Přestože se však jako hlavní omezení pro vydávání rozsáhlejších sbírek vernakulárních zpěvů (např. ke Svatému týdnu) může jevit českým tiskárnám chybějící technika nototisku, který se za použití razítek a štočků v Evropě šířil již od 70. let 15. století,³⁸³ příklad *Agendy Olomucensis* z roku 1486³⁸⁴ ukazuje, že s pomocí volných osnov bylo možné si poradit i se čtyřiceti stranami notovaného textu. Tato v Brně tištěná inkunábule je opatřena červenou čtyřlinkovou osnovou určenou k rukopisnému doplnění not, a to většinou právě u repertoáru Svatého týdne. Absenci českého protějšku *Agendy Olomucensis* proto musíme přičíst spíše chybějící poptávce – totiž lokálně rozrůzněné, na orální tradici stále ještě založené praxi vernakulárních performancí

³⁷⁵ *O vieře svaté, kterouž Čechové a Moravané drží*, Praha 1513; srov. pozn. 355.

³⁷⁶ Pavel ŽATECKÝ, *[Traktát o přijímání malých dítek]*, Praha 1513, viz *Knihopis*, č. K19185.

³⁷⁷ *[Bible pražská]*, Praha 1488; srov. pozn. 367.

³⁷⁸ *Nový zákon*, Praha 1497, viz *Knihopis*, č. INC025; *Nový zákon*, Praha 1513, viz *Knihopis*, č. K17095.

³⁷⁹ Jacobus de VORAGINE, *[Pasionál]*, Praha 1495, viz *Knihopis*, č. INC019; *[Dodatek jenský k Pasionálu]*, Praha [1495], viz *Knihopis*, č. INC020; *[Dodatek herrnhutský k Pasionálu]*, Praha [1500], viz *Knihopis*, č. INC021; *[Dodatek žitavský k Pasionálu]*, Praha [1510], viz *Knihopis*, č. INC022.

³⁸⁰ *[Piesničky]*, Praha 1501; srov. pozn. 72.

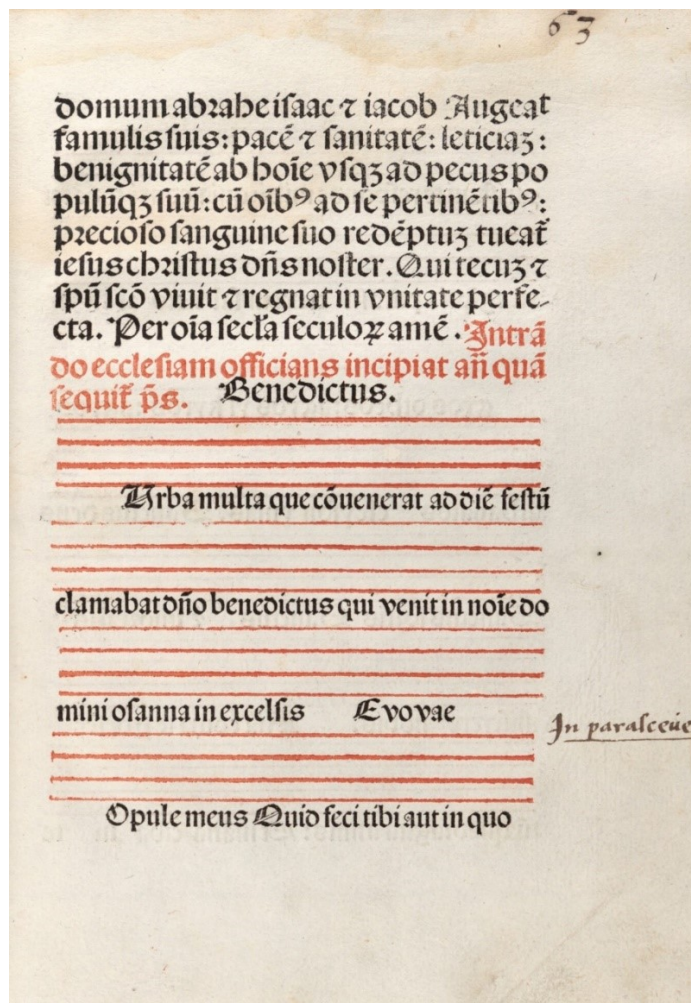
³⁸¹ *[Sedm žalmu kajících]*, Praha 1503, viz VOIT, *Český knihtisk* (2013), s. 17–18.; *[Modlitby při mši]*, Praha 1503, viz VOIT, *Český knihtisk* (2013), s. 18.; srov. pozn. 173.

³⁸² BOLDAN, *Modlitební knihy a knihtisk*, s. 69.

³⁸³ VOIT, *Limity knihtisku*, s. 118; VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 631–632.

³⁸⁴ *Agenda secundum chorum Olomucensem*, Brno 1486.

a pravděpodobně i schopnosti některých kněží a kantorů improvizovaně pracovat s vlastními překlady latinských textů (viz níže).

Obr. Prázdná osnova k doplnění not u antifony *Turba multa quae convenerat* s rukopisnou marginálií určující ji k Velkému pátku („in Parasceve“); *Agenda secundum chorum Olomucensem*, Brno 1486, fol. h7r.

Samotné šíření knihtiskem zhotovených vernakulárních žaltářů a modlitebních knih k soukromé i liturgické potřebě laických vrstev – které má zřejmou paralelu a inspiraci v německém prostředí, odkud byly modlitební knihy do Čech dováženy³⁸⁵ – však na počátku 16. století neznamenal zásadní průlom v postoji k české liturgii ani ke změnám v její legitimizaci. V následujících řádcích se pokusíme ukázat, že větší význam pro změny ve vývoji české liturgie měly pravděpodobně tištěné knihy zaměřené na jiné recipienty, a to na utrakvistické duchovní, světskou elitu a školy. V této souvislosti lze opatrně uvažovat i o tiskem šířené liturgické reformě, byť zcela odlišného charakteru, než jak ji vidíme v případě edičních počátků tiskárny v katolické Plzni.

³⁸⁵ BOLDAN, *Modlitební knihy a knihtisk*, s. 67.

Již na několika místech této práce byl zmíněn traktát Václava Korandy mladšího *O zpívaní, o čtení českém*,³⁸⁶ který je součástí rozsáhlého čtyřdílného celku s dalšími dvěma liturgickými traktáty *O velebné a božské svátosti oltářní*, *O rozdávání dietkám* a textem *O lichvě*. Václav Koranda mladší (1425–1519), mistr svobodných umění (1458), děkan (1460) a rektor (1462, 1470, 1513) pražské univerzity³⁸⁷ nastoupil do jejího čela v době, kdy se toto vysoké učení profilovalo jako ryze kališnická instituce.³⁸⁸ Po smrti Jana Rokycany byl roku 1471 zvolen laickým správcem utrakvistické konzistoře. Jako administrátor byl činný do roku 1489, kdy byla konzistoř pravděpodobně podřízena italskému biskupu Augustinovi Sankturienskému (v Čechách činnému 1482–†1492), jenž utrakvistům obstarával kněžské svěcení a byl respektován jako hlava církve podobojí.³⁸⁹ V té době se Koranda vrací k práci na univerzitě a působí také jako probošt Karlovy koleje.³⁹⁰ Z celé Korandovy akademické i církevně správní činnosti – známé dnes jak díky jeho vlastní literární tvorbě, tak na základě dochovaného torza jeho knihovny a zlomků úředních písemností – je patrné, že zde vidíme svědomitého úředníka, v jehož vystupování se mísí pohled rozhodného utrakvisty a umírněného politika.³⁹¹ Obhajobě utrakvismu věnoval celoživotní úsilí. Významná je jeho účast v roce 1462 na královském poselstvu do Říma k papeži Piovi II., kde ve dvouhodinové řeči neúspěšně argumentoval ve prospěch potvrzení kompaktát, po zmíněném pražském radikálním převratu v roce 1483 pak píše jménem konzistoře listy Matyáši Korvínovi a dalším panovníkům, v nichž postup utrakvistů hájí.³⁹² Je autorem mnoha ostrých polemik s katolíky, ale i s představiteli Jednoty bratrské, které postupně pojímá jako prostředek k oslovení širšího publika, jak je patrné z přesunu od latiny k téměř výhradnímu používání češtiny, jež u něj pozorujeme od 80. let 15. století.³⁹³

Korandův *Traktát o velebné a božské svátosti oltářní* s dalšími třemi zmíněnými texty byl vytištěn 15. března 1493 v Praze v dílně anonymního nájemního tiskaře, jenž byl aktivní od roku 1492 a novodobě je označován jako Tiskař Korandy.³⁹⁴ Jde o první český tisk obsahující

³⁸⁶ KORANDA ml., *Tractat*; srov. pozn. 1. Přestože se jméno autora v pramenu samotném nevyskytuje, dochovalo se několik zpráv, kde je tisk z roku 1493 s Korandovým jménem spojován, především svědectví Vavřince Krasnického v *Sepsání o tom, co se dalo předešlých let mezi Římány a Čechy*; Praha Knihovna Národního muzea, sign. V F 41, fol. 32^v; srov. Kamil KROFTA, *O spisech Václava Korandy mladšího z Nové Plzně*, *Listy filologické* 39, 1912, č. 3/4, s. 126.

³⁸⁷ Ke Korandovu životopisu srov. MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 18–37.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 23.

³⁸⁹ Srov. Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 118–131.

³⁹⁰ MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 27–28.

³⁹¹ Nejnovější příspěvky k podobě Korandovy knihovny i jeho hodnocení jako úředníka a politika viz tamtéž, *passim*.

³⁹² Tamtéž, s. 59–61, 78–79.

³⁹³ Tamtéž, s. 148.

³⁹⁴ VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 160.

titulní list a užívající jako tiskové písmo úsporný střední švabach.³⁹⁵ Podle pozdní zprávy Pavla Bydžovského (1496–1559) hrálo při tvorbě těchto traktátů roli pověření pražských mistrů, kteří údajně Korandovi „poručili, aby českým jazykem knížku psal, kteréž titul dal *O velebné a božské svátosti etc.*“³⁹⁶ Spíše než o vlastní tvorbě textu můžeme v této souvislosti uvažovat o popudu k překladu, revizi a vydání Korandových starších spisů. Latinská předloha ze sedmdesátých nebo osmdesátých let 15. století se dodnes dochovala v případě traktátu *O rozdávanie dietkám*,³⁹⁷ základ textu o českém zpěvu nalézáme ve zmiňovaném Korandově latinském teologickém slovníku z počátku osmdesátých let³⁹⁸ a u zbylých traktátů latinskou předlohu rovněž předpokládáme.³⁹⁹ Z načasování vydání inkunábule lze usuzovat, že Koranda (snad po dohodě s dalšími mistry) obnovil v této době svou veřejnou činnost, kterou pozastavil roku 1489 vzhledem ke zmíněnému převzetí utrakvistické konzistoře biskupem Augustinem. Poté, co Augustin sepsal 12. března roku 1492 svoji závěť (zemřel o rok později v Kutné Hoře), začal zřejmě Koranda pracovat na vydání souboru českých liturgických traktátů, započal novou polemickou aktivitu vůči Jednotě bratrské a v roce 1493 odeslal také již 10. ledna 1489 datovanou odpověď na dopisy katolického šlechtice Jana Zajíce z Házmburka.⁴⁰⁰ Tato česká polemika byla psána formou otevřeného dopisu jménem mistrů působících v konzistoři a podle zmínky v nově připsaném úvodu z roku 1493 byla jako reakce na veřejný charakter Zajícových dopisů rukopisně šířena a uvažovalo se i o jejím vytištění:

Jakož nás zpravují, že své spisy rozhlašujete i rozpisujete, i my svouj odpis netoliko psáti, ale – jakž užíme – i vytisknutí pro širšie oznámenie způsobíme, aby v potomních časiach Vašie Milosti spis a náš odpis čtúce lidé jedni sobě za naučenie a jiní za krathochvíl to obrátili a přivedli.⁴⁰¹

Nakonec se zřejmě mistři spokojili pouze s vytištěním souboru traktátů, neboť v mnoha ohledech (zejména v otázce přijímání podobojí) zde docházelo k tematickým překryvům. Stejně jako odpověď Janu Zajíci se věroučné traktáty opírají o platnost kompaktát a princip soudce chebského, zaštiťují se tedy autoritou Písma a církevních otců, pokud jsou s biblickým svědectvím v souladu („*držiece se břehu pravdy Písmem zákona Božieho [...] výkladuov přitom*

³⁹⁵ MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 87.

³⁹⁶ Pavel BYDŽOVSKÝ, *Knížky o přijímání Těla a Krve Pána našeho Ježíše Krista*, Praha [1550–1573], fol. D4^v, viz *Knihopis*, č. K01393; srov. VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 713.

³⁹⁷ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XVIII C 73, ff. 156^f–166^f; srov. MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 29.

³⁹⁸ Srov. opakovaně citovaný rukopis Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIV E 7, ff. 35^f–37^f.

³⁹⁹ MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 92.

⁴⁰⁰ Srov. tamtéž, s. 28.

⁴⁰¹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 2, fol. 7bis^v; srov. MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 82, 221. Edici textu viz Josef TRUHLÁŘ (vyd.), *Manualník M. Václava Korandy: t. ř. Rukopis bibliothéky Klementinské*, Praha 1888, s. 9–35.

*svatých doctoruov požívajíce k naučení, k napravení a k vzdělání věrných“).*⁴⁰² V polemice s Janem Zajícem nacházíme také stejné zdůraznění původu víry, na němž je založen traktát o českém zpěvu: „*My věduce, že viera jest z slyšenie a slyšenie skrze Slovo Kristovo, tu jsme vieru z obdařenie Božieho oblíbili.*“⁴⁰³

Pro změny v šíření a legitimizaci českého liturgického zpěvu je však především důležitá otázka, kdo byli adresáti a recipienti Korandových textů. V traktátu *O zpívaní, o čtení českém* jsou zmíněny dvě skupiny adresátů, totiž kněží a světští (laici). V závěru textu se na ně Koranda obrací dokonce vokativním tvarem zesilujícím apel výpovědi:

Kněžie, rádi a s milostí čtete, kažte i zpievajte před lidem Písma zákona Božieho i doctoróv svatých; a světští, s žádostí čistou a s náboženstvím těch Písem posluchajte.⁴⁰⁴

Stejně skupiny zmiňuje Koranda i v odpovědi Janu Zajíci, kde nacházíme upřesnění, že jím oslovení světští jsou pro něj laici oplývající jistou mocí „*při svých dvořiech, na hradiach, po svém panování.*“⁴⁰⁵ Spíše než o širší městské vrstvy jde tedy o šlechtické, případně městské elity. Právě zaměření se vedle kněží na světské adresáty je významnou změnou v koncepci tištěného traktátu *O zpívaní, o čtení českém* oproti jeho latinskému předobrazu v Korandou zapsaném hesle *Cantus*, jež se opírá o starší tradici podobných obhajob.⁴⁰⁶ V něm je shromážděn soubor citátů požadujících při liturgii srozumitelné čtení, zpívání a vykládání biblických textů, přednášení modliteb, požehnání, liturgických pozdravů a preface a dokonce i vysluhování svátostí. Text však zůstává argumentační výbavou pro aktivní přístup kněží v otázce české liturgie (jak jsme sledovali v předchozích kapitolách) a o postoji světských stavů mlčí.

Zacílení na světské stavy je nejspíš hlavním důvodem k pořízení české verze Korandových traktátů. Jak upozorňuje František Šmahel, na rozdíl od církevních elit a teologů, kteří byli zvyklí vzájemně komunikovat v latině, pro většinu českých politiků bylo zapotřebí vše důležité v ústním i v písemném styku překládat.⁴⁰⁷ To bylo také hlavní příčinou vzniku českých překladů kompaktát, díky jejichž vytištění v pražské nájemní tiskárně v letech 1500

⁴⁰² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 2, fol. 11^v.

⁴⁰³ Tamtéž, fol. 11^r.

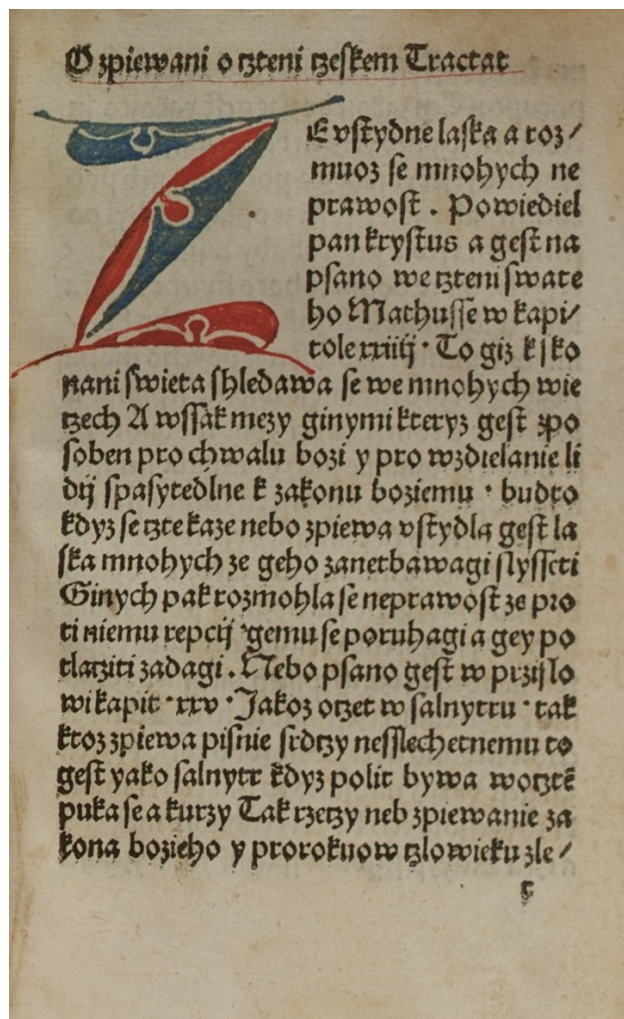
⁴⁰⁴ KORANDA ml., *Tractat*, fol. 159^v.

⁴⁰⁵ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 2, fol. 26^v.

⁴⁰⁶ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4333, ff. 111^r–112^v; srov. František SVEJKOVSKÝ, *Musejní rukopis XIV E 7 jako pramen k dějinám hudby z doby husitské*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2, 1965, s. 45–55.

⁴⁰⁷ ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta*, s. 115.

a 1513⁴⁰⁸ (v latině pak v Norimberku roku 1518)⁴⁰⁹ nemusely být již na sněmech ukazovány originály listin držených předními šlechtickými rody a pražskými městy.⁴¹⁰ Koncilem potvrzený text basilejských smluv se tím rozšířil mezi širší vrstvu čtenářů z řad nižších stavů a měšťanů. Podobnému publiku byla tedy zřejmě určena tištěná verze Korandových liturgických traktátů.

Obr. První strana tištěného traktátu o českém zpěvu; Václav KORANDA ml., *Tractat o velebné a božské svátosti oltářní, která má přijímána býti od věrných křesťanuov. O rozdávanie dietkám. O zpiewani českém. O lichvě*, Praha 1493, fol. 147^r.

V předchozí kapitole jsme již naznačili, že oproti požadavkům na kněze, které Koranda v traktátu *O zpiewani, o čtení českém* zachovává v podobném rozsahu jako ve svém teologickém slovníku, jsou nároky na zpěv laiků překvapivě nové a rozsáhlé. V souladu s tradicí žádá

⁴⁰⁸ [Kompaktáta], Praha [1500]; *Compactata*, Praha 1513; srov. pozn. 371.

⁴⁰⁹ *Compactata*, Norimberk 1518; srov. Petr VOIT, *Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století*, *Documenta Pragensia* 29, 2010, s. 433.

⁴¹⁰ ŠMAHEL, *Basilejská kompaktáta*, s. 95.

účastníky bohoslužeb poslouchat Slovo Boží, nesoustředit se na tělesné věci, ale pouze na texty modliteb, odpovídat na určených místech knězi a recitovat Vyznání víry a *Otče náš*.⁴¹¹ Pomocí nově přidaných biblických citátů však dále mluví o nutnosti zpěvu všeho lidu, a to výslovně mužů i žen.⁴¹² Důraz na porozumění a aktivitu všech zúčastněných spolu s opakovaným vyzdvihováním veřejného a hlasitého charakteru bohoslužby (který je ovšem požadován již v latinském hesle *Cantus*)⁴¹³ přináší posun v samotném chápání podstaty liturgie, jež se od posvátného a laikům uzavřeného dění v chóru obrací k hlasité komunikaci kněze a shromáždění v chrámové lodi.⁴¹⁴ Tato zásadní liturgická proměna je typická pro reformační církve 16. století a dosud nebyla v souvislosti s utrakvismem konce 15. století detailněji zkoumána.

O tom, že vedle obavy z proměn ustálených textů byla v očích katolíků největším problémem vernakulární liturgie právě ztráta výlučnosti a strach z přístupu laiků ke skrytým tajemstvím Písma, nám výmluvně svědčí soubor poznámek ve prospěch zachování liturgické latiny, které zapsal Kříž z Telče, a to podle přípisu na přídeštní rukopisu datovaného 26. prosince 1492 snad nikoli náhodou těsně před vydáním Korandova tisku.⁴¹⁵

Pánu Bohu se líbí, aby Písmo svaté v některých místech bylo skryto, nebo byť do plna bylo zjeveno, bylo by zlehčeno aneb snad potupeno anebo by neprávě rozuměně sprostné v blud zavedlo. [...] Et forte ex similibus causis ecclesia instituit, quod eciam in lingua Latina non omnia, que in missis necessario dicuntur, manifeste coram populo exprimantur, sed secreta habeantur et secreta dicantur.⁴¹⁶

Křížem zaznamenané formulace v ostrém světle ukazují, o jak významný reformní krok se Koranda pokusil, když z pozice jednoho z hlavních představitelů většinové české církve vztáhl hlasitý přednes a srozumitelný jazyk nejen na části mše, kdy se tradičně kněz otáčel čelem k lidu, ale na celou slouženou liturgii.

⁴¹¹ Srov. zejména KORANDA ml., *Tractat*, f. 155^v–156^r.

⁴¹² Tamtéž, f. 148^v–149^r.

⁴¹³ Zde s odkazem na Tomáše Akvinského: „*duplex est oratio, communis, et singularis. Communis quidem oratio est [...] toti populo, pro quo profertur. Quod non posset fieri nisi esset vocalis. Et ideo rationabiliter institutum est ut ministri Ecclesiae huiusmodi orationes etiam alta voce pronuntiant, ut ad notitiam omnium possit pervenire;*“ srov. Thomas de Aquino, *Summa Theologiae, Secunda pars secundae partis, quaestio 83, articulus 12*, in: *Corpus Thomisticum. Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae*, <https://www.corpusthomicum.org> (vyhledáno 18. 6. 2024); („*modlitba je dvojitá, společná a soukromá. Společná modlitba je [...] pro všechny lidi, za něj je obětována, čehož by se nedosáhlo, kdyby nebyla pronášena nahlas. A proto je rozumně ustanoveno, aby služebníci církve pronášeli takové modlitby hlasitě, aby ji mohli vnímat všichni;*“ přeložila EB, za pomoc děkuji Jiřímu Žůrkovi).

⁴¹⁴ Srov. STROHM, *The rise of European music*, s. 271.

⁴¹⁵ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 18, f. 248^v–250^r; srov. ŠENK – SMETANOVÁ, *Soubor výpisků a poznámek*, s. 246–251, zde však pojednáno bez jakékoli souvislosti s tradicí textů obhajujících češtinu v liturgii.

⁴¹⁶ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 18, f. 248^v; „*A zřejmě z podobných důvodů církev ustanovila, aby se ani v latinském jazyce vše, co je při mších zapotřebí říkat, nevyjadřovalo před lidem otevřeně, nýbrž aby se to drželo v tajnosti a říkalo se to zastřeně;*“ viz ŠENK – SMETANOVÁ, *Soubor výpisků a poznámek*, s. 247.

Odpovědnost za prosazování české laické liturgie klade Koranda kromě kněží nově právě na světské stavy. Přímo jim je adresována v závěru traktátu *O zpívaní, o čtení českém* pasáž čítající více než dvě strany, kde Koranda označuje odpůrce české liturgie pomocí expresivních výrazů za hodné hanby, pyšné a riskující věčné zatracení:

Světští pak, kteříž když se Písma svatá obecným jazykem čtú neb zpievají, nechťejí slyšeti a mají je v mrzkosti, činie to k své hanbě. [...] A takoví jsú pyšní. O tom svatý Augustýn De utilitate credendi die takto: „Co nad všetečnú pýchu zjevnějšíeho, nežli knieh Písma svatého nechtieti od jejich vykladačuov poznati, a těch neuměje, i chtieti je potupovati.“ A to jest pýcha preveliká, nébrž i bláznovstvie: neb die svatý Augustýn et ponitur vigesima sexta questione secunda: „Qui, ktož bez pravé múdrosti, jenž jest Písmo svaté, domnievá se opatrným býti, ne zdravým, ale nemocným, ne opatrný, ale bláznem a trlekem ostane.“ Nenie div, jakožto praví Thadeus appoštol, že „takoví, cožkolivěk neumějí, tomu se rúhají, a cožkoli od přirozenie jakožto nemá hovada znají, v tom porušení bývají“. [...] A takovým třeba se báti, což svatý Augustýn v knihách Quam bonum est lectioni insistere die takto: „Ktož Božích Písem z věčné vlasti poslaných zanetbává, boj se, aby netoliko odplaty věčné nedosáhl, ale také muky věčné aby neušel.“⁴¹⁷

Zmínka o pýše odpůrců české liturgie nás přivádí k poslednímu aspektu, jehož si v souvislosti s Korandovým oslovením světských stavů povšimneme. Pýchu totiž podobně zmiňuje v pasáži hesla *Cantus* věnované vícehlasému zpěvu, a to s odkazem na spis francouzského dominikána Guillelma Peralda († 1271) *Summa vitiorum*, který byl ve střední Evropě hojně opisován a od roku 1492 šířen rovněž tiskem.⁴¹⁸ Pýcha, podobně jako reptání, pohoršení a opovržení je podle Korandy spojena s odmítavým postojem světských stavů („*repciece, horšiece se i v potupě majíce*“),⁴¹⁹ zatímco kněžím vyčítá spíše zanedbávání nebo záměrné potlačování této praxe.⁴²⁰ A skutečně: je to reprezentace spojená s pořizováním iluminovaných latinských knih pro lokální chrámový provoz⁴²¹ a exkluzivita provádění polyfonní hudby při zvláštních, často soukromých příležitostech podle přání donátorů,⁴²² jež tvoří z hlediska nově zapisovaného liturgického repertoáru hlavní překážku šíření české liturgie.

⁴¹⁷ KORANDA ml., *Tractat*, f. 158^r–159^r.

⁴¹⁸ Guillelmus PERALDUS, *Summa virtutum ac vitiorum*, Benátky 1492.

⁴¹⁹ KORANDA ml., *Tractat*, f. 157^v.

⁴²⁰ Tamtéž.

⁴²¹ Srov. produkci rukopisných iluminovaných graduálů, např. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIV A 1; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 15492; Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Mus.Hs. 15501; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 15492 a řadu dalších.

⁴²² STROHM, *The rise of European music*, s. 273–281; pro české prostředí srov. Adrán BÍRO – Jan BAŤA, *Hudebně-ikonografické prvky tzv. Smítkovské kaple v kostele sv. Barbory v Kutné Hoře a jejich vztah k dochovaným hudebním pramenům*, Muzikologické fórum 10, 2021, s. 159.

Ze stejného důvodu Koranda kritizuje ve svém stručném spise *De sepultura* z roku 1508 také přepych pohřbů a nádheru pomníků.⁴²³

Právě liturgické rukopisy s votivním vyobrazením donátorů a pronikání franko-vlámské polyfonie, která vyžaduje kvalifikované zpěváky a dokládá kontakty s hudbou evropských dvorů,⁴²⁴ tvoří dobový protipól materiálně velmi prostým zápisům českého liturgického zpěvu, a jsou proto Václavu Korandovi trnem v oku. Koranda ve svém spise *O zpívaní, o čtení českém* představuje naopak liturgii jako srozumitelnou, všem přístupnou, performativní a edukativní. Jak jsme ukázali, svůj apel směřuje vedle kněží zejména k politickým elitám. Ačkoli již ve svém úvodním shrnutí zdůrazňuje vzdělávací roli češtiny („*kázanie, čítanie i zpívanie obecnú řeči z Písem zákona Božieho má k vzdělání křesťanov v cierkvi zachovávané býti*“),⁴²⁵ kantoři a žáci, kteří se v praxi na dalším šíření české liturgie zásadně podíleli, zde zůstávají nepovšimnuti. Jak ale uvidíme v následující kapitole, právě jim byla pravděpodobně věnována další tiskem šířená kniha, která pozici zpívané češtiny významně upevnila.

3.2 Fenomén tisku *Piesniček* z roku 1501 a jeho katechetické zacílení

Když roku 1501 vyšel v pražské nájemní tiskárně v řemeslném zpracování anonymního Tiskaře Pražské Bible kancionálový tisk, šlo již o dvacátou položku, která z této tiskárny vyšla – považujeme-li s Petrem Voitem tzv. Tiskaře Žaltáře a Tiskaře Korandy za nájemníky téže nájemní dílny.⁴²⁶ Teprve zde se vývoj české laické liturgie odrazil v novém médiu tištěné knihy naplno, i když jinak, než bychom při pohledu na tehdy rozšířené písňové a liturgické texty očekávali. Na rozdíl od tisků *Modliteb při mši* a *Sedmi žalmuov kajících* vzešlých roku 1503 z téže tiskárny, o nichž jsme se zmiňovali jako o výběru oblíbených textů utrakvistického repertoáru, představuje kancionálový tisk *Piesniček* repertoár pro utrakvisty dříve netypický. I proto se dosud vzniku a zacílení tohoto významného zpěvníku nedostalo přesvědčivé interpretace, která by postihla jak jeho materiální, tak obsahová specifika.

Přestože jsme si dlouhodobého badatelského zájmu o *Piesničky* všímali již v úvodní kapitole shrnující metody a témata dosavadního hymnologického a knihovědného výzkumu, znovu se k němu zde vrátíme, neboť má pro dosavadní interpretaci místa tohoto tisku v dějinách

⁴²³ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 2, f. 81^v–82^v; Edici textu viz TRUHLÁŘ (vyd.), *Manualník M. Václava Korandy*, s. 96–98.

⁴²⁴ HLÁVKOVÁ – VLHOVÁ-WÖRNER, *Hudba*, s. 484–489; Lenka MRÁČKOVÁ, *Die Kompositionen Johannes Tourouts in böhmischen Musikhandschriften. Zur musikalischen Kultur am Hofe Kaiser Friedrichs III. und ihrer Rezeption in den böhmischen Ländern*, in: Eva Schlotheuber, Hubertus Seibert (vyd.), *Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen- und Kulturtransfer im Vergleich* (13. – 16. Jahrhundert), München 2009, s. 103–111.

⁴²⁵ KORANDA ml., *Tractat*, f. 147^r.

⁴²⁶ VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 159–162.

české liturgie a hymnografie zásadní význam. Jako první eviduje exemplář *Piesniček* ve své *Historii literatury české* roku 1825 Josef Jungmann, který jej řadí mezi památky literární povahy, konkrétně „básně duchovní“. ⁴²⁷ Jungmann našel tisk pravděpodobně již ve sbírce knihovny Vlasteneckého musea v Čechách, kde byl od roku 1821 knihovníkem Václav Hanka, ⁴²⁸ z jehož osobní sbírky konvolut pocházel. ⁴²⁹ Sám Václav Hanka řadí tisk *Piesniček* ve své stati *České prvotisky* z roku 1852 ⁴³⁰ k pražské tiskařské dílně. V knihovědném směru bádání o tomto kancionálu pokračují zejména Zdeněk Václav Tobolka, Emma Urbánková a Mirjam Bohatcová. Tobolka spojuje *Piesničky* nejprve s tiskařem Janem Kampem a posléze s Janem Severinem, ⁴³¹ zatímco Urbánková ve svém *Soupisu prvotisků českého původu* z roku 1986 považuje původce pražských prvotisků a nejstarších tisků za anonymy. ⁴³² Mirjam Bohatcová naopak téhož roku pracuje s přiřazením této produkce rodině Severinů. ⁴³³ Oba směry uvažování syntetizuje nejnověji Petr Voit, který také přichází s tezí o jediné pražské nájemní dílně. ⁴³⁴

Odlíšné otázky klade tisku *Piesniček* český hymnologický a církevně-historický výzkum. Josef Jireček uvádí ve svém výkladu *Dějiny církevního básnictví českého* z roku 1878 tisk *Piesniček* poprvé do souvislosti s dějinami zpěvu Jednoty bratrské, a to na základě významného zastoupení textů bratrských autorů. ⁴³⁵ Toto hodnocení přejímá a na dlouho kodifikuje Joseph Theodor Müller ⁴³⁶ a stejnou tezi uvádí i Bohuš Hrejša, který roku 1931 přináší první soupis repertoáru nejstaršího písňového tisku. Kromě autorských atribucí argumentuje ve prospěch bratrského původu kancionálu také „bratrským rázem“ písni. ⁴³⁷ Vzhledem k absenci zmínek o tomto tisku v oficiálních bratrských pramenech však Josef Theodor Müller vyvozuje, že se jednalo pouze o soukromou edici. ⁴³⁸ Konfesní hledisko považuje za základní vodítko k výkladu hymnologických dějin i Antonín Škarka, v jehož pozůstalosti se nachází nepublikovaná edice *Piesniček* a přípravné materiály k zamýšlené doprovodné studii, vytvořené patrně v průběhu čtyřicátých let 20. století. ⁴³⁹

⁴²⁷ JUNGSMANN, *Historie literatury české* (1825), s. 85.

⁴²⁸ Vladimír FORST (vyd.), *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 2/I*, Praha 1993, s. 58.

⁴²⁹ HANKA, *České prvotisky*, s. 70 (č. 4).

⁴³⁰ Tamtéž, s. 62–111 (č. 4).

⁴³¹ TOBOLKA, *Pavel Severín z Kapí Hory*.

⁴³² URBÁNKOVÁ (vyd.), *Soupis prvotisků českého původu*, s. 31–35.

⁴³³ BOHATCOVÁ, *Otázky nad publikační činností pražských Severinů*, s. 97–115.

⁴³⁴ VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 159–162.

⁴³⁵ JIREČEK, *Hymnologia Bohemica*, s. 13.

⁴³⁶ MÜLLER, *Hymnologisches Handbuch*, s. 3–4.

⁴³⁷ HREJŠA, *Kancionály v Jednotě bratrské*, s. 17.

⁴³⁸ MÜLLER, *Geschichte der Böhmischen Brüder*, s. 506.

⁴³⁹ ŠKARKA, *Půl tisíciletí českého písemnictví*, Praha 1986, s. 176; Antonín ŠKARKA, *[Piesničky]*, Praha 1501. *Edice a přípravné materiály k doprovodné studii* (Praha, Knihovna Ústavu hudební vědy FF UK, sine sign.);

Bratrský původ pramene zpochybnil jako první v roce 1952 Amedeo Molnár, když usoudil, že zde postrádáme typické bratrské řazení písní.⁴⁴⁰ Další argumenty pro utrakvistický původ přinesl muzikolog a hymnolog Jan Kouba, který je autorem dosud nejúplnější a nejvýznamnější stati o tomto kancionálu. V roce 1969 obhájil disertační práci *Nejstarší český tištěný kancionál z roku 1501 jako hudební pramen*, jež byla publikována již v letech 1965 (v češtině)⁴⁴¹ a 1968 (v němčině)⁴⁴² a přinesla rekonstrukci melodické složky tisku. V pozdějších textech z let 1988 a 1997 se však přiklání k bratrskému původu kancionálu jako k pravděpodobnému a považuje zpěvník v souladu se starší hymnologií za součást bratrské ediční řady.⁴⁴³ Vztah *Piesničiek* z roku 1501 k prostředí Jednoty bratrské obhajovaly také stati autorky této práce publikované v letech 2011 a 2014,⁴⁴⁴ do analýzy rané bratrské hymnografické tvorby je však v roce 2018 vzhledem k jejich spornému konfesnímu původu nezahrnula.⁴⁴⁵ Utrakvistické zacílení knihy vidí z hlediska materiálních okolností jejího vzniku jako jednoznačné Petr Voit,⁴⁴⁶ analýzou vztahu materiality a obsahu tisku se však dosud nikdo nezabýval.

Jediný nekompletně dochovaný exemplář tisku *Piesničiek* – nejstarší tištěné sbírky duchovních písní v Evropě – uložený v Knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou 25 F 3 je svázan s astrologickým kalendářem na rok 1496, pořízeným ve stejné tiskárně. Obsahuje 112 potištěných folií osmerkového formátu s 85 písněmi a abecedním rejstříkem, díky němuž jsme schopni identifikovat další tři dnes chybějící písně. Tisk neobsahuje titulní list, proto je vžitý název doplněn na základě datovaného kolofonu „*Dokonány sú tyto piesničky v stredu v ochtáb Božieho křtěníe. Létha Božieho tisícieho pětistého prvnieho* [13. 1. 1501].“⁴⁴⁷ V incipitu každé písně je volná plocha pro iniciálu v rozsahu tří řádků, kterou v sazbě zastupuje reprezentanta. Text tištěný bastardou byl následně rukopisně doplněn červenými kaligrafickými iniciálami a začátky strof byly vyznačeny rubrikou. Na stránce je zpravidla 19 řádků. Většina písní (asi 75 %) je opatřena závěrečným zvoláním „*Amen*“, které rubrikátor ve všech případech

srov. Eliška BAŤOVÁ – Jan BAŤA, *Hymnografické dílo Jana Augusty v publikacích a pozůstalosti Antonína Škarky*, in: Tomáš Havelka, Andrea Hlaváčová Svobodová, Matouš Jaluška (vyd.), *Jako bych se octl na obrovském staveništi. Antonín Škarka (14. 2. 1906 – 12. 11. 1972)*, v tisku.

⁴⁴⁰ MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, s. 50.

⁴⁴¹ KOUBA, *Nejstarší český tištěný kancionál*, s. 89–138.

⁴⁴² KOUBA, *Der älteste Gesangbuchdruck*, s. 78–112.

⁴⁴³ KOUBA, *Nejstarší české písňové tisky*, s. 23; TÝŽ, *Kancionál*, in: Petr Macek (vyd.), *Slovník české hudební kultury*, Praha 1997, s. 419.

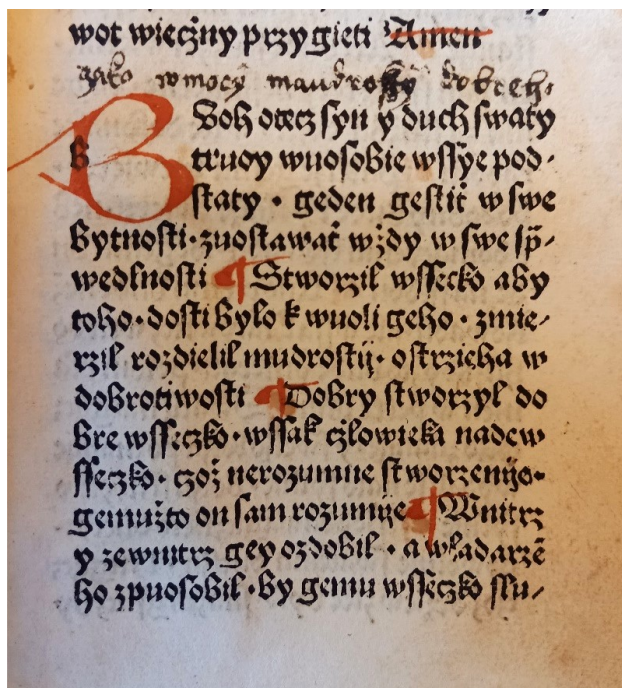
⁴⁴⁴ BAŤOVÁ, *Kolínský kancionál*, s. 91–98; TÁŽ, *Liturgická specifika*, s. 133–142; TÁŽ, *Denominational Identity as Seen from the Structure and Content of Bohemian Fifteenth- and Sixteenth-Century Kancionáls*, *Bohemian Reformation and Religious Practice* 9, Praha 2014, s. 299–308.

⁴⁴⁵ Srov. Eliška BAŤOVÁ, *Písně bratra Jana Augusty. Druhá tvář bratrské hymnografie*, Praha 2018.

⁴⁴⁶ VOIT, *Český knihtisk* (2013), s. 417.

⁴⁴⁷ [*Piesničky*], Praha 1501, f. p5^r.

červeně proškrtl. Grafická podoba sazby tedy prezentuje píseň zároveň jako modlitební žánr, což je v souladu s výše zmiňovanými rubrikami zpěvních částí modlitebních knih.

Obr. Podoba iniciály, rubrikace a rukopisně doplněného nápěvného odkazu v nejstarším písňovém tisku; [Piesničky], Praha 1501, fol. o6^r.

Texty písní jsou zpravidla odděleny volným řádkem (výjimečně dvěma či třemi řádky nebo zůstaly zcela bez vynechání) a uvedeny důsledně bez notace i bez nápěvných odkazů. Jeden vynechaný řádek textu byl pravděpodobně málo pro systematictější rukopisné doplňování notových incipitů⁴⁴⁸ (inkunábule s prázdnými osnovami i rukopisné kancionály ukazují šířku osnovy spíše v rozsahu dvou řádků textu), existovala ovšem zjevně možnost rukopisného zaznamenání nápěvných odkazů nebo stručných nadpisů. V dochovaném exempláři však původní rubrikátor této možnosti nevyužil, v osmi případech doplnil nadpis týkající se nápěvu či liturgického určení písně až některý z uživatelů knihy. Tištěné nadpisy naznačující tematické oddíly zpěvníku jsou uvedeny ve velmi omezeném počtu, takže upozorňují jen na vybraná nejdůležitější témata („O narození Krista“, „O vzkříšení“, „O Duchu svatém“, „O apoštolech“, „O svatých“ a „O Večeři Páně“).⁴⁴⁹ Detailnější vizuální orientace v poměrně pestrém množství témat a liturgických souvislostí je absencí nadpisů znemožněna. Nepřítomnost tištěných liturgických rubrik je nápadná i oproti zmíněným o dva

⁴⁴⁸ Srov. míru rukopisného doplňování inkunábule, jak ji předpokládá McKITTERICK, *Print, Manuscript and the Search for Order*, s. 37-41; Ann Blair tematizuje naopak ponechávání volného prostoru na těchto místech, viz Ann M. BLAIR, *Too Much To Know: Managing Scholarly Information Before the Modern Age*, New Haven 2010, s. 48.

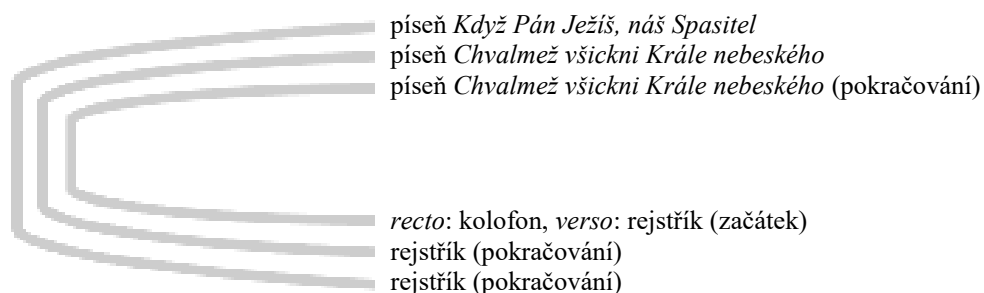
⁴⁴⁹ [Piesničky], Praha 1501, ff. a6^r, d1^r, f1^r, h7^v, i1^r, f4^v.

roky mladším modlitebním knihám vzešlým ze stejné tiskárny, kde jsou obsah i liturgická funkce textu ve většině případů naznačeny.

Obr. Podoba notovaných incipitů v rukopisném kancionálovém zlomku; Praha, Knihovna Národního muzea, sign. 1 D b 1/16, fol. 3^r; a v *Kolínském kancionálu*; Kolín, Regionální muzeum, př. č. 80/88, fol. 319^r.

V rámci bohemikální tištěné produkce poprvé zde nacházíme číslování písňových textů, a to římskými číslicemi umístěnými v záhlaví a tištěnými antikvou. Bylo pořízeno z důvodu sestavení abecedního rejstříku, který byl předem koncipován jako součást tisku. Čísla písní i natištění rejstříku na zadní listy poslední složky knihy v plynulé návaznosti na texty písní a datovaný kolofon (tedy nikoli na složku samostatnou) nás ujišťují o velmi promyšlené editorské práci, která je patrná i v samotném obsahu zpěvníku.

Obr. Schéma obsahu poslední složky tisku; [*Piesničky*], Praha 1501, ff. p2^r–P7^v.

Kancionál je možné rozdělit na tři hlavní oddíly, z nichž však žádný není označen nadpisem ani zvýrazněn jiným grafickým způsobem. Oddíl písní k liturgickému roku zahrnuje celkem 34 textů (23 písní a 11 chorálních zpěvů)⁴⁵⁰ od adventu do letnic, přičemž dílčí rubrika uvozuje písně „*O narození Krista*“, „*O vzkříšení*“ a „*O Duchu svatém*“. Početnější je druhý oddíl, který lze na základě podobného řazení v mladším kancionále z roku 1522 shrnout pojmem „písně obecné“⁴⁵¹ a obsahuje celkem 26 písní a 16 chorálních zpěvů liturgického nebo věroučného charakteru. Zařazeny jsou zde opět pouze tři dílčí rubriky, a to „*O apoštolech*“, „*O svatých*“ (uvádějící v obou případech obecné texty *Commune sanctorum*) a „*O Večeři*“.

⁴⁵⁰ Při identifikaci původu melodií vycházím zejména ze studie KOUBA, *Nejstarší český tištěný kancionál*.

⁴⁵¹ Srov. [*Písně*], Praha 1522, fol. J3^v, viz *Knihopis*, č. K05617.

Páně“. Významným prvkem tohoto oddílu je obsahově provázaný, pět částí čítající zpívaný katechismus na melodii světské písně *Jidech tam vedlé řeky*.⁴⁵² Posledním oddílem kancionálu jsou přídatky opakující již bez jakýchkoli rubrik předchozí témata temporální, sanktorální a eucharistická (přehled tematického členění kancionálu viz v tabulce níže). Toto členění je v rámci českých písňových sbírek zcela inovativní a zakládá českou tradici řazení kancionálů, v němž je vedle liturgického roku zvláště tematizována druhou částí knihy samotná církev.

Z přibližně 150 jednohlasých písní, které v součtu zahrnuje repertoár rukopisných pramenů mezi lety 1450 a 1515 (nepočítáme-li písňové lamentace ke Svatému týdnu), jich v *Piesničkách* najdeme pouze 7, dalších 5 skladeb známe z *Jistebnického kancionálu* a jiných pramenů. Zbylých 76 textů nejstaršího tisku je do roku 1515 neznámých, což činí 86 % jeho obsahu. Již z těchto čísel je patrné, že se vydavatelé ve staroměstské tiskárně rozhodli vytisknout písňový soubor, který nepředstavoval výběr z dobově oblíbených písní, jak bychom vzhledem k nutnému komerčnímu záměru předpokládali. *Piesničky* se vymykají obrazu lokálních utrakvistických zpěvníků, neobsahují texty manifestující víru podobojích jako *Věrní křesťané, silně doufajme* nebo *Králi slavný, Kriste dobrý* (viz výše) ani nejstarší staročeské písně, vyskytující se v repertoáru kancionálů stabilně.⁴⁵³ Obsahu tradičně utrakvistických rukopisů se vymyká také naprostá absence mariánské tematiky. Tisk neobsahuje ani písně proti pikartům, jako je vidíme například v časově příbuzném rukopisném utrakvistickém zpěvníku zapsaném okolo roku 1505.⁴⁵⁴

Naopak pětina všech písní (celkem 17 textů), roztroušená napříč oddíly, pochází podle údajů Jana Blahoslava od autorů Jednoty bratrské,⁴⁵⁵ nepočítáme-li pozdější atribuce v glosovaných kancionálech. Jde o 7 textů Lukáše Pražského (†1528), 6 textů Jana Vilímka Táborského (†1495) a 4 písně Matěje Kunvaldského (1442–1500). Sestavovatel zpěvníku dal těmto textům přednost například před tvorbou nedávno zemřelého utrakvistického kněze Václava Miřinského (†1492), která se v počtu 17 textů dostává až do utrakvistického tisku z roku 1522.⁴⁵⁶ Ani původ předlohy *Piesniček* v Jednotě bratrské však není z obsahu zpěvníku přesvědčivě prokazatelný. Tisk neobsahuje žádný ze zpěvů uváděných v bratrské agendě

⁴⁵² Srov. záznam v databázi *Melodiarium Hymnologicum Bohemiae*, <https://melodiarium.musicologica.cz/> (vyhledáno 22. 6. 2024), č. 151.

⁴⁵³ Píseň *Svatý Václave* je mezi lety 1450–1515 dochována sedmkrát, *Buoh všemohúci* šestkrát a *Hospodine, pomiluj ny* čtyřikrát; srov. Přílohu č. 2.

⁴⁵⁴ Píseň *Zdravas, oběti předuostojná a V těchto časech nebezpečných*, viz Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509, ff. 56^r–62^r, 69^v–73^r.

⁴⁵⁵ Srov. Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratrské, sv. IX, ff. 318^r–341^r.

⁴⁵⁶ Srov. KOUBA, *Nejstarší české písňové tisky*, s. 51. Důvodem může být omezení Miřinského textů na pouhé zveršování biblických perikop, před nimž byla dána přednost textům liturgického, věroučného nebo vysloveně katechetického charakteru.

z téhož roku 1501.⁴⁵⁷ Třiatřicetiprocentní podíl českého liturgického chorálu zahrnující navíc 26 nových, odjinud neznámých textů na chorální melodie, mezi nimiž je 12 nápěvů sekvencí, 8 melodií hymnů a 6 parafrází ordinária na nápěvy tropovaných *Kyrie*, *Gloria* a *Sanctus* je sice v kontextu vývoje utrakvistického liturgického zpěvu překvapivý, o bratrském původu však nesvědčí. Zastoupení bratrských autorů v chorálu je totiž pouze desetiprocentní (3 texty) a podíl šíření těchto zpěvů výhradně v bratrských pramenech do roku 1550 dosahuje pouhých 34,5 %, což je v rozporu s nedávnými zjištěními o důrazu rané bratrské tvorby na nové liturgické texty a zpěvy k udílení svátostí.⁴⁵⁸ Lukáš Pražský pořídil do své smrti desítky překladů chorálu, zde je však (bereme-li v úvahu pouze údaje Blahoslavovy) dochován jen jediný.⁴⁵⁹ Netypické složení výběru bratrských písní může svědčit o převzetí nejstarší, ještě nevyhraněné části jejich repertoáru, je však především vodítkem k hledání redaktorů zpěvníku mimo oficiální prostředí Jednoty bratrské. Při absenci písní manifestujících přijímání podobenství je nápadné zařazení bratrské písně *Radujme se společně*,⁴⁶⁰ svázané svým vznikem s prvním svěcením bratrského kněžstva v roce 1467.⁴⁶¹ Textové zmínky o věrných vůdcích, vyvolených Božích a kažení světské moci však mohly být utrakvisty chápány v souvislosti s mučednickou smrtí utrakvistického kněze Michala Poláka v roce 1480 a s vývojem událostí spojených s pražským povstáním z roku 1483.⁴⁶²

I texty o svatých a zpívaný katechismus obracejí náš pohled k okruhu utrakvistických elit, ačkoli zde vidíme stanoviska, která jsme „*uvykli řadit pouze do prostředí radikálů, táborů a později bratří*“ – jak zhodnotil zvláštní věroučnou pluralitu utrakvismu počátku 16. století už Ota Halama.⁴⁶³ Píseň s radikálním postojem proti úctě ke svatým *Kriste, najmilostivější Králi* zpívaná na melodii písně *Zdravas, ciesařovno*⁴⁶⁴ odpovídá utrakvistickým pramenům na toto téma, a to spojením s kritikou svatokupectví, tedy poukazováním na kněžské zisky navázané na kult svatých („*výmysly ty všetečné, kněžským lakomstvím smyšlené*“).⁴⁶⁵ Tento důraz v bratrských pramenech nenajdeme.⁴⁶⁶ Text písně navíc nacházíme zapsaný v rukopise

⁴⁵⁷ *Zpráva k řízení biskupů, kněží a jáhnů*, viz Antonín GINDELY, *Dekrety Jednoty bratrské*, sv. 1: *Spisy bratrské*, Praha 1865, s. 43–53.

⁴⁵⁸ Srov. BAŤOVÁ, *Písně bratra Jana Augusty*, s. 25–38.

⁴⁵⁹ Jde o zpěv *Hospodine, studnice dobroty*, tedy české *Kyrie fons bonitatis*; [*Piesničky*], Praha 1501, ff. k7^r–k7^v.

⁴⁶⁰ [*Piesničky*], Praha 1501, ff. h1^v–h2^v.

⁴⁶¹ Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratrské, sv. IV, ff. 120^r.

⁴⁶² Srov. František ŠIMEK – Miloslav KAŇÁK (vyd.), *Staré letopisy české z rukopisu Křižovnického*, Praha 1959, s. 287. Za konzultaci tohoto tématu a dalších problémů řešených v této podkapitole děkuji Otovi Halamovi.

⁴⁶³ Ota HALAMA, *Otázka svatých v české reformaci*, Brno 2002, s. 69.

⁴⁶⁴ *Melodiarium Hymnologicum Bohemiae*, <https://melodiarium.musicologica.cz/> (vyhledáno 9. 1. 2024), č. 262.

⁴⁶⁵ [*Piesničky*], Praha 1501, ff. k7^v–11^v.

⁴⁶⁶ HALAMA, *Otázka svatých*, s. 68, 70.

Moravské zemské knihovny Mk 93,⁴⁶⁷ který souvisí s prostředím pražským mistrů, neboť obsahuje také zprávu o praxi rané Jednoty bratrské.⁴⁶⁸

Oddíl	Počet textů	Původ melodie	Bratrští autoři
[TEMPORALE]	celkem 34		
[Advent]	4	3 písně 1 sekvence	
„O narození Pána Krista“	7	6 písní 1 sekvence	3× Jan Táborský
[O umučení]	6	4 písně 2 hymny	2× Lukáš Pražský
„O vzkříšení“	13	6 písní 7 chorálních zpěvů (sekvence, hymny, tropus k Sanctus)	1× Lukáš Pražský 1× Jan Táborský 1× Matěj Kunvaldský
[O nanebevstoupení]	1	1 píseň	
„O Duchu svatém“	3	3 písně	2× Matěj Kunvaldský
[PÍSNĚ OBECNĚ] [tj. liturgické zpěvy, o církvi, o svatých, o Večeři Páně, katechismus] vnitřně nečleněné, dílčí rubriky: „O apoštolech“ „O svatých“ „O Večeři Páně“	celkem 42	26 písní 16 chorálních zpěvů (sekvence, hymny, Kyrie, Gloria, tropus k Sanctus)	2× Jan Táborský 1× Gabriel Komarovský 1× Lukáš Pražský
[ADDITAMENTA] [advent, o umučení, o vzkříšení, eucharistické, o svatých aj.] vnitřně nečleněné	celkem 12	10 písní 2 chorální zpěvy (antifona, hymnus)	3× Lukáš Pražský

Tab. Vnitřní členění, původ melodií a známí autoři textů tisku [*Piesničky*], Praha 1501.

Zpívaný katechismus, který je obsahovým jádrem celého tisku a snad i klíčem k jeho výkladu, obsahuje celkem 5 částí: písňový výklad modlitby *Otče náš* (*Smrt se blíží každému*), vyznání víry (*Bože, jenž se modlíme, dajž, ať právě věříme*), Desatera (*Pane, jenž v tě věříme, daj, ať tě milujeme*), dvojpříkázání lásky (*Pane Kriste, jenžs pravda, chtě, by odešla křivda*)

⁴⁶⁷ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 93, ff. 97^v–98^r.

⁴⁶⁸ Anna DOLEŽALOVÁ (TOMÁŠOVÁ), *Anonymní protibratrská polemika z konce 15. století*, bakalářská práce, ETF UK, Praha 2013, s. 47; Ota HALAMA, *Posudek na bakalářskou práci: Anna Doležalová (Tomášová), Anonymní protibratrská polemika z konce 15. století*, in: *Digitální depozitář Univerzity Karlovy*, <https://dodo.is.cuni.cz/handle/20.500.11956/62956> (vyhledáno 22. 6. 2024).

a Ježíšových blahoslavenství (*Kriste, na hořes seděl, by pravdu vypověděl*).⁴⁶⁹ Obsahově vychází z tradice husitských katechismů.⁴⁷⁰ Celá argumentace je důsledně biblická, ale u témat, která byla prostorem k vyjádření radikální husitské věrouky – tedy při výkladu o přísaze⁴⁷¹ a vraždě⁴⁷² – se drží tradičních stanovisek:

Páté tvé prikázanie
zastavuje škozenie
na životu človeka
i činenie mordéřská
z úmysla i z vuole nezřiezené
bez moci v světě Bohem zřiezené.⁴⁷³

Celý soubor textů je propojen návraty k tématům víry, lásky a pravdy, kdy zejména „*pravda Čtenie*“ se stává hlavní obsahovou linií, úběžníkem všech probíraných článků. Při zdůrazňování kázání evangelia jako hlavní role církve je ovšem možné najít také ohlasy katechetických textů, které jsou považovány za radikální:

K tomu všecko tvé dílo
v ciekvi se obrátilo:
pravdu oznamovati,
Krista oslavovati,
v Kristu přivoditi k účastenství,
k společnému pravdy požívanie.⁴⁷⁴

Výklad třetího článku Desatera o dni odpočinku zmiňuje také biblické pojetí nedělní liturgie z pohledu laiků s důrazem na slyšení Slova Božího:

Ó daj nám to činiti,
pravdu soboty mieti:
když se spolu sejdeme,
ať my tě právě ctíme,
modlíme se v duchu svém nábožně,
také tvé Slovo slyšíme vážně.⁴⁷⁵

⁴⁶⁹ [Piesničky], Praha 1501, ff. m2^v–n5^r.

⁴⁷⁰ Obsah husitských katechismů viz Emanuel HAVELKA, *Husitské katechismy*, Praha 1938.

⁴⁷¹ Srov. tamtéž, s. 81, 83, 164.

⁴⁷² „*Ovšem nepřisahati, jménem Božím jistiti, ni na pravdě všeliké, ni také v řeči lehké, ani na stvoření jakémžkoli;*“ [Piesničky], Praha 1501, fol. n1^v. Jde o parafrázi biblického textu z Mt 5,34, který v překladu Bible pražské zní „*Nepřisahati ovšem, ani skrze nebe [...], ani skrze zemi;*“ [Bible pražská], Praha 1488, fol. 494^v. Srov. HAVELKA, *Husitské katechismy*, s. 105.

⁴⁷³ [Piesničky], Praha 1501, fol. m8^r.

⁴⁷⁴ Srov. HAVELKA, *Husitské katechismy*, s. 80.

⁴⁷⁵ [Piesničky], Praha 1501, fol. m7^v.

Právě téma slyšení Slova Božího propojuje text písňového katechismu a potažmo celých *Piesničiek* z roku 1501 s Korandovým traktátem *O zpívaní, o čtení českém*. Detailní teologický rozbor katechismových textů musíme přenechat specializovanému výzkumu, přesto však lze již nyní klást opatrně jejich vznik do prostředí pražských univerzitních mistrů Korandovy doby.

Pozoruhodná a pro interpretaci celého tisku *Piesničiek* symptomatická je skutečnost, že jako pětidílný celek je zpívaný katechismus v *Piesničkách* unikátní. Zcela unikátní je píseň *Kriste, na hořes seděl, by pravdu vypověděl*, vykládající Ježíšova blahoslavenství právě s důrazem na „pravdu Čtenie“, která je nad samotné křesťanské ctnosti:

Ne pro chudobu, tichost,
ani pláč, ani lačnost,
ani milosrdenstvie,
čistotu, pokojenstvie,
ani pro trpělivost své blažil,
ale pravdu Čtenie Kristus vážil.⁴⁷⁶

Ostatní čtyři písně jsou později tradovány zčásti zpěvníky utrakvistickými a zčásti bratrskými a habrovanskými,⁴⁷⁷ přičemž v utrakvistických pramenech dochází k výrazným textovým změnám přidáním eucharistické a mariánské tematiky. Tento zvláštní aspekt šíření a variantního procesu v kombinaci s bratrskými textovými atribucemi a obsahovými důrazy spojovanými obvykle s radikálním prostředím ukazují, proč zůstala otázka konfesního původu *Piesničiek* dosud nevyřešená.

Pokud na základě zmíněného kontextu písně *Kriste, najmilostivější Králi* a zpívaného katechismu hledáme sestavovatele celého kancionálu v okruhu některého z pražských mistrů, je nutné vysvětlit ty obsahové aspekty *Piesničiek*, které odporují nám známé podobě utrakvistických zpěvníků. Jedním z těchto vysvětlení může být samotná podstata nového média tištěné knihy. Ke srovnání nám totiž až do roku 1522 slouží pouze rukopisné zpěvníky, v nichž se výrazně projevuje již mnohokrát zmiňovaný důraz na lokální liturgickou praxi. V případě *Piesničiek* však musel být brán ohled na komerční odbytky knihy a obecnou použitelnost jejího obsahu. Zřejmě proto byl respektován tehdy platný zákaz písně *Věrní křesťané*⁴⁷⁸ a záměrně

⁴⁷⁶ [*Piesničky*], Praha 1501, fol. n3^v.

⁴⁷⁷ Písně jsou do poloviny 16. století tradovány v těchto pramenech: Kolín, Regionální muzeum, př. č. 80/88, ff. 229^r–230^r (*Smrt se blíží každému*); *Písničky křesťanské*, Luleč 1530, ff. E13^v–E15^v, F1^v–F2^v, viz *Knihopis*, č. K13495 (*Pane, jenž v tě věříme, daj, ať tě milujeme; Pane Kriste, jenžs pravda, chtě, by odešla křivda*); Havlíčkův Brod, Galerie a muzeum Vysočiny, sign. SK 2/49, př. č. 847/69, ff. 332^r–333^r, 333^v–335^r (*Smrt se blíží každému; Bože, jenž se modlíme, daj, ať právě věříme*), *Písně chval božských*, Praha 1541, ff. M13^r–M14^r, M15^v–M16^r (*Pane, jenž v tě věříme, daj, ať tě milujeme; Pane Kriste, jenžs pravda, chtě, by odešla křivda*).

⁴⁷⁸ ČERNÁ – ČORNEJ – KLOSOVÁ (vyd.), *Staré letopisy české*, s. 242.

vytvořena nová, od lokálních zvyklostí osvobozená podoba zpěvníku, čerpající svou legitimitu pouze z odkazů na Písmo svaté, tedy ze soudce chebského. Biblická povaha textů bratrských autorů mohla být dostatečným zdůvodněním jejich zařazení, vždyť díky svědectví Václava Korandy mladšího víme, že rozhodčí princip soudce chebského užíval také při osobních jednáních se členy Jednoty bratrské:

Mezi námi s obou stran přestáno jest na jistém súdci, kteréhož i předkové naši na Basilejském sboru se dovolali, totiž na zákonu Božiem, na skutciech podstatných prvotnie cierkve svaté a na svatých doktořiech starých, zakládajících se na témž zákonu.⁴⁷⁹

Dalším důvodem odlišnosti tisku *Piesniček* od dobových utrakvistických písňových souborů je jeho vzdělávací, přesněji řečeno katechetická povaha, která dobře koresponduje s Korandou opakovaně vyjadřovaným požadavkem, aby český zpěv pomáhal v církvi zejména ke vzdělání laiků. Tisk *Piesniček* lze snad proto interpretovat jako první doklad využití možností knihtisku utrakvistickým školním prostředím, a to jak pro účely katechetické, tak k liturgickému využití. Upotřebení obsahu knihy v liturgické praxi totiž díky školnímu memorování textů neomezovala nepřítomnost nápěvných odkazů a rubrik, která pro použití shromážděnými laiky musela být významnou překážkou. Vedle vlastního českého chorálu je liturgická funkce zřejmá zejména u cyklu čtyř eucharistických písní v dodatcích zpěvníku, které jsou zcela v souladu s utrakvistickou transsubstanciační naukou a byly patrně postupně zpívány v průběhu eucharistické části mše na melodii oblíbené a hojně rozšířené písně *Vítaj, milý Jezukriste*.⁴⁸⁰ I v tomto – z hlediska utrakvistické recepce zcela bezproblémovém – případě se však ukazuje zvláštní redakční práce sestavovatele *Piesniček*, neboť poslední část zmíněného eucharistického souboru textů pochází podle Jana Blahoslava od bratrského biskupa Lukáše Pražského.⁴⁸¹ Katechetický charakter písňového tisku nepřímo dokládá také spojení s astrologickým kalendářem, využívaným rovněž ve školním prostředí.⁴⁸² Kromě zacílení na kantory a školy byl tisk zřejmě určen také k soukromé modlitbě a domácí výuce katechismu v měšťanských rodinách. Kromě zmíněné dvojité (tedy modlitební i písňové) povahy obsažených textů nám to napovídá rubrika úvodní části katechismu zapsaná

⁴⁷⁹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 2, fol. 29^r; viz TRUHLÁŘ (vyd.), *Manualník M. Václava Korandy*, s. 35; Srov. PÁLKA, *Soudce chebský*, s. 132.

⁴⁸⁰ Jde o písně *Ve jméno Krista sebrání, pamatujmež umučenie; Ten úmysl Kristuov znajíce; Pomněmž již na kořen vinný; Budiž chvála Bohu Otci našemu, milému tvórci*; viz [*Piesničky*], Praha 1501, ff. o3^r–o5^v; srov. KOUBA, *Nejstarší český tištěný kancionál*, s. 107.

⁴⁸¹ Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratrské, sv. IX, fol. 322^v.

⁴⁸² Za konzultaci tohoto tématu děkuji Petru Voitovi.

v *Havlíčkobrodském kancionálu* ze čtyřicátých let 16. století, kde je parafráze Modlitby Páně nadepsána „*Známa domácí píseň na Otče náš*“.⁴⁸³

Z jiného úhlu pohledu můžeme tuto katechetickou povahu *Piesniček* vidět také jako postupné vyhraňování kancionálu jako média nejen s bohoslužebným, ale také věroučným obsahem. Podobný cyklus výkladových, biblickou radikalitou naplněných písňových textů, jako je popsán zpívaný katechismus, z utrakvistických pramenů druhé poloviny 15. století totiž známe, nikoli však z rukopisů liturgické povahy. Jde o rozsáhlou píseň o sedmi svátostech s incipitem *Vzdajmež najprv chválu Otci*, která zřejmě pochází již z počátků husitství,⁴⁸⁴ ve druhé polovině 15. století ji pak nacházíme v rukopise Mk 93,⁴⁸⁵ kde je zapsána v souvislosti se zmíněným textem *Kriste, najmilostivější Králi*, a v rukopise Mk 92, kde ji následuje jiná píseň proti kultu svatých *Jméno Božie vyznávajme a ustavičně pracujme*.⁴⁸⁶ Pozdější bratrský kancionál z roku 1541 ji uvádí jako „*píseň starých Čechuov*“.⁴⁸⁷ Jak uvidíme v následující kapitole, právě postupné zařazování podobných textů do obsahu zpěvních knih dává vzniknout kancionálovému žánru, který se zde i díky knihtisku teprve rodí.

Pomiňme nyní reálnou možnost chybných autorských atribucí a vraťme se na závěr k otázce pětinového zastoupení bratrských textů. Záměrné zařazení tohoto repertoáru muselo stát na jistých kontaktech mezi redaktorem zpěvníku a zástupci Jednoty bratrské, které si lze znovu nejlépe představit v okruhu mistrů či bakalářů pražské univerzity. Vzhledem k odklonu zahrnutých bratrských textů od Lukášovy liturgické reformy se jako možný spojovací článek s Korandovým okruhem mistrů jeví Lukášův oponent Havel z Kouřimi, který se mistrem pražské univerzity stal roku 1493 a ještě v průběhu 90. let působil jako examinátor a probošt dvou kolejí,⁴⁸⁸ kolem roku 1497 pak na žádost bratří odešel do Brandýsa nad Orlicí,⁴⁸⁹ kde pro něj byla zřízena první bratrská kolej. Jeho skutečný vztah k Jednotě však zůstává otázkou, neboť mistr Jakub Holub ze Stříbra, děkan a rektor pražské univerzity, který byl od roku 1497

⁴⁸³ Havlíčkův Brod, Galerie a muzeum Vysočiny, sign. SK 2/49, př. č. 847/69, fol. 332^r.

⁴⁸⁴ Srov. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VII B 14, fol. 1^r.

⁴⁸⁵ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 93, ff. 93^v–95^v.

⁴⁸⁶ Srov. celou pasáž Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92, ff. 385^v–430^v.

⁴⁸⁷ *Písně chval božských*, Praha 1541, ff. G16^v–G18^v.

⁴⁸⁸ Mlada HOLÁ, z *Kouřimi, Havel*, in: Mlada Holá, Martin Holý a kol. (vyd.), *Profesoři pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622)*, Praha 2022, s. 361.

⁴⁸⁹ Na rozdíl od Mlady Holé (viz tamtéž) se přikláním k názoru autorů, kteří předpokládají existenci bratrské koleje v Brandýse nad Orlicí a nikoli v Brandýse nad Labem, a to zejména vzhledem k významu bratrského sboru v Brandýse nad Orlicí, k držení tohoto panství rodem Kostků z Postupic i ke konkrétním zprávám o podobě zdejší bratrské školy (viz níže); srov. zejména Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935, s. 26–28; František Břetislav KADLČÍK, *Děje i paměti Brandejsa nad Orlicí*, Praha [1886], s. 51–53; Kamil KROFTA (vyd.), *Jaroslav Goll: Chelčický a Jednota v XV. století. Nový otisk prací: Petr Chelčický a jeho učení, Jednota bratrská v XV. století, Nové spisy o Valdenských*, Praha 1916, s. 243–244.

až do své předčasné smrti v roce 1499 administrátorem církve podobojí,⁴⁹⁰ píše bratřím o mistru Havlovi v červenci roku 1498: „*při vás jest Mistr Havel, muoj milý pomocník.*“⁴⁹¹ Ačkoli může tento dopis představovat falsum a záměrnou diskreditaci administrátora, jehož náklonnost k Jednotě byla v rámci rozhodného utrakvismu neobvykle hluboká, autenticky ukazuje existenci přetrvávajících kontaktů mezi mistry a bakaláři pražské univerzity z řad utrakvistů a Jednoty bratrské, které potvrzuje také spis Vavřince Krasonického *O učených*.⁴⁹² Poněkud excentrický Havel⁴⁹³ – známý již z univerzitních let roztržkou se studentem⁴⁹⁴ – se ovšem ani v dalších pramenech neukazuje jako řádný člen Jednoty, když byl právě v roce 1501 bratřimi pod hrozbou „*vyříznutí*“ napomenut k poslušnosti, neboť podnikl „*některá opovržení na světě*“,⁴⁹⁵ a v roce 1502 znovu kárán za nerespektování nových liturgických pořádků (zejména kritiku svátků).⁴⁹⁶ Spíše se nám otevírá pohled na vzdělaného, radikálně vystupujícího utrakvistu, prošlého prostředím univerzity i Jednoty bratrské a spjatého se školní výukou a kolejním provozem. Právě člověk tohoto typu mohl sehrát svou úlohu při zprostředkování bratrské tvorby či přímo při sestavování obsahu *Piesniček*. O roli administrátora Jakuba ze Stříbra jako podporovatele bratří („*dokonalý přítel bratrský*“) a skrytého zprostředkovatele písemností máme zprávy přímo od Vavřince Krasonického,⁴⁹⁷ o podobném působení mistra Havla se můžeme na základě citovaného dopisu pouze dohadovat.

Podle Františka M. Bartoše mohl být Havel v přístupu ke vzdělávání inspirován v Praze působícím mistrem Janem z Lübecku, který pro šíření svých německých překladů Husových spisů využil médium tištěné knihy již v 80. letech 15. století.⁴⁹⁸ Bratrská kolej založená pro Havla v Brandýse nad Orlicí měla být proto snad nejen obdobou pražských univerzitních kolejí, ale pod vlivem Lübeckovým také nápodobou holandských laických učených komunit, žijících

⁴⁹⁰ Mlada HOLÁ, *ze Stříbra (Agirius, Argyrius, Columbanus, Holub), Jakub*, in: Mlada Holá, Martin Holý a kol. (vyd.), *Profesoři pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622)*, Praha 2022, s. 445.

⁴⁹¹ ŠIMEK – KAŇÁK (vyd.), *Staré letopisy české*, s. 312.

⁴⁹² Praha Knihovna Národního muzea, sign. V F 41, ff. 2^r–28^r; edici textu viz Amedeo MOLNÁR, *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 79–94.

⁴⁹³ Srov. např. jízlivou poznámku „*Mistr Havel, ten zaběhl v Pikharty, aby byl zveleben a ctěn, jakož sú se jím divně pochlubili Pikharti,*“ kterou v rámci anonymního kázání edituje Jaroslav GOLL, *Rokycanova Postilla*, *Časopis Musea království Českého* 53, 1879, s. 211.

⁴⁹⁴ Zmíněnou roztržku musel řešit Václav Koranda a skončila omluvou studenta; viz MAREK, *Václav Koranda mladší*, s. 29.

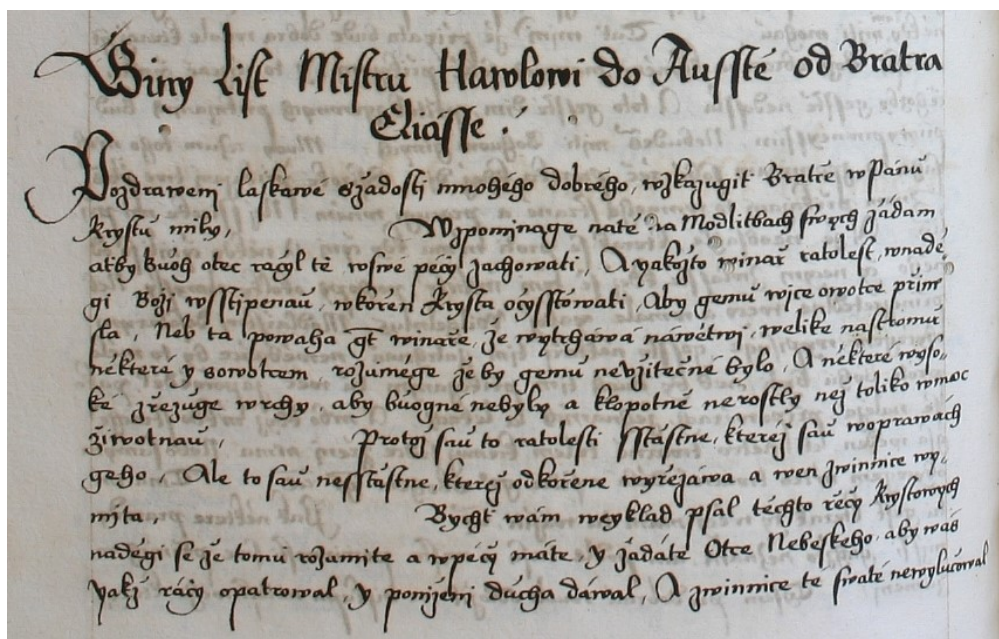
⁴⁹⁵ Srov. Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratrské, sv. V, ff. 353^v–354^r.

⁴⁹⁶ Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratrské, sv. V, ff. 354^r–354^v.

⁴⁹⁷ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. V F 41, fol. 14^r; MOLNÁR, *Českobratrská výchova*, s. 86.

⁴⁹⁸ František Michálek BARTOŠ, *Príspevky k dějinám Karlovy univerzity v době Husově a husitské*, *Sborník historický* 4, 1956, s. 68–69.

v chudobě a podporujících humanistickou vzdělanost a knihtisk,⁴⁹⁹ případně přímo učenou pracovní skupinou.⁵⁰⁰ Na humanistická témata v univerzitní výuce upozorňuje ostatně Vavřinec Krasonický i v souvislosti se zmíněným zastáncem Jednoty bratrské Jakubem ze Stříbra, který v Praze v letech 1493–1495 vykládal Aristotelovu *Metafyziku*.⁵⁰¹ Činnost bratrské koleje pokračovala i po smrti jejího hlavního mecenáše Jana Klenovského v listopadu roku 1498,⁵⁰² neboť Vavřinec Krasonický přičítá Klenovskému jen první krok k jejímu zřízení („bratří, prvotně Klenovský, udělali tu stranu [tj. křídlo] domu v Brandejse, jako nyní zbor bývá, aby byla kollej k učení bratrskému od mistra Havla“).⁵⁰³ O podobě školy se dochovala zpráva z roku 1635, podle níž byl celý komplex bratrských budov „dosti prostranný, na způsob malého klášteříku [...]. Dům menší krásnými květy ozdobený, v němž [...] pikharté studovali, vzájemně se stanovili a mládež učili.“⁵⁰⁴ Konkrétní informace o působení mistra Havla nám až do zmíněné kritiky v roce 1501 chybí, vzhledem k adresování dopisů do sousedního Ústí nad Orlicí se však můžeme domnívat, že v září roku 1501 již Havel součástí kolejní komunity nebyl.

Obr. Vytýkáci dopis mistru Havlovi z Kouřimi [?] napsaný v září roku 1501 bratrským biskupem Eliášem z Chřenovic; Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratrské, sv. V, fol. 353^v.

⁴⁹⁹ František Michálek BARTOŠ, *Vznik Jenského kodexu a jeho záhady*, Listy filologické 84, 1961, s. 255. Srov. také Jednotě bratrské nápadně podobný přístup ke standardizaci knih Bratří společného života, viz McKITTERICK, *Print, Manuscript and the Search for Order*, s. 100.

⁵⁰⁰ Srov. BLAIR, *Too Much To Know*, s. 104.

⁵⁰¹ HOLÁ, *ze Stříbra (Agirius, Argyrius, Columbanus, Holub)*, *Jakub*, s. 445; srov. MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, s. 109.

⁵⁰² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 69, fol. 83^r.

⁵⁰³ Praha Knihovna Národního muzea, sign. V F 41, fol. 12^r; viz MOLNÁR, *Českobratrská výchova*, s. 85.

⁵⁰⁴ Relaci zaslouhou katolické konzistoři roku 1635 přináší v edici KADLČÍK, *Děje i paměti Brandejse nad Orlicí*, s. 201.

Budoucí výzkum snad ukáže, zda se redakční práce na zpěvníku odehrály spíše v okruhu pražských utrakvistických mistrů v konzistoři, konkrétně snad Václava Korandy mladšího či Jakuba ze Stříbra (který byl ovšem roku 1501 již mrtev), nebo ve spolupráci majitelů pražské tiskárny s mistrem Havlem a jím vedenou bratrskou kolejí – případně na základě kontaktů všech zmíněných institucí. Ať už však bylo zařazení bratrských písní podpořeno cílenou spoluprací pražských mistrů s některým z bratří či pramenilo ze samotné biblické povahy textů, redaktorům zpěvníku se podařilo vytvořit zcela novou podobu zpěvní knihy, která využívá na lokální praxi nezávislou formu nového tištěného média a svým katechetickým charakterem cílí na vzdělávací potřeby laiků a škol. Vedle kněží a světských stavů, na něž se Václav Koranda mladší zaměřuje v traktátu *O zpívaní, o čtení českém*, zde vidíme další významnou skupinu adresátů, tedy kantory a žáky. Vývoj prvních třiceti let 16. století pak skutečně dokazuje,⁵⁰⁵ že se světské elity spolu se školami stávají hlavními oporami při tvorbě a šíření knih s českým liturgickým zpěvem, jehož existenci již není většinou zapotřebí obhajovat.

⁵⁰⁵ Jako příklady můžeme uvést rukopisy Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 114/1–3 (zapsaný ve dvacátých letech 16. století) a Kolín, Regionální muzeum, př. č. 80/88 (zapsaný kolem roku 1517).

4. Typologie a žánrové vyhraňování knih s českým liturgickým zpěvem

V předchozích kapitolách jsme se snažili nastínit, v jakých souvislostech a významech je třeba chápat pojem „české zpěvanie“ a které historické a společenské okolnosti měly na jeho legitimizování, utváření a šíření ve druhé polovině 15. století největší vliv. Nyní však obraťme pozornost k samotným knihám s českým bohoslužebným repertoárem, k jejich obsahu a k jejich typologii, kterou nám poskytuje analýza materiálních a formálních znaků zápisu zkoumaných zpěvů. Na základě podrobné excerpcce českých i zahraničních knihovních a muzejních katalogů jsme do výzkumu zařadili necelou stovku rukopisů a tisků, z nichž u 63 knih se dalším zkoumáním potvrdila jak souvislost s liturgickým zpěvem, tak datace ohraničená lety 1450 a 1515. Mezi vybranými 63 prameny je celkem 57 rukopisů, z nichž 18 jsme pomocí filigránů přesněji časově zařadili (viz Příloha č. 1 a poznámky níže). Díky identifikaci filigránů se navíc podařilo upřesnit také dataci několika knih, které dále neanalyzujeme.⁵⁰⁶ V ostatních případech bereme v úvahu datace uvedené přímo v pramenech nebo stále platná zjištění literatury a průběžně aktualizovaných databází.⁵⁰⁷ Naprostá většina rukopisů je papírových, na pergamenu jsou v našem výběru zapsány pouze tři kodexy. Šest pramenů spadá do kategorie inkunábulí (2 položky) a starých tisků (4 knihy).

V následujících kapitolách se postupně zaměříme na způsoby zápisu vernakulárních liturgických textů a na souvislost materiálních aspektů s obsahem knih s českým bohoslužebným zpěvem a s šířiteli těchto textů. Zajímat nás budou rukopisy s dodatečně připsanými nebo vevázanými českojazyčnými pasážemi, české písňové a liturgické texty dochované jako součást rukopisných sborníků, samostatné oddíly nebo průběžně zapsané české

⁵⁰⁶ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII E 14, nově datováno dle filigránu doloženého k roku 1405, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, <https://www.wasserzeichen-online.de> (vyhledáno 23. 3. 2025), č. AT3800-PO-40192; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. IX F 1, nově datováno dle filigránu doloženého k roku 1398, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE5400-PO-63366; Plzeň, Archiv města Plzně, sign. 4e82 (č. 83), nově datováno dle filigránu doloženého k roku 1416, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. AT3800-PO-123140; Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. O 51, nově datováno dle filigránů doložených kolem roku 1400, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE5925-PO-126285 a DE3315-GMXXVII.E.104_20; Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4105, nově datováno dle filigránů doložených z let 1423 a 1436, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE1020-PO-150008 a DE8100-PO-150156; Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 114/1–3, nově datováno dle filigránu doloženého k roku 1528, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE4620-PO-83826; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 46, nově datováno dle filigránů doložených z let 1522 a 1523, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE2730-PO-54537 a DE4620-PO-54534; Praha, Knihovna Národního muzea, sign. I D b 1/16; nově datováno dle filigránu doloženého k roku 1538, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. AT8100-PO-21032.

⁵⁰⁷ Srov. zejména databáze *Manuscriptorium*, <https://www.manuscriptorium.com> (vyhledáno 24. 3. 2025) a *Cantio.cz: Songs in Central European sources*.

texty v latinských liturgických knihách, zpěvy liturgického charakteru v knihách k soukromé zbožnosti a rovněž vlastní české zpěvní knihy, které však tvoří pouhých 8 % z celkového počtu zkoumaných pramenů. V poslední kapitole se pak pokusíme podívat také na souvislost materiality s procesem vyhraňování obsahu a funkce knih s českým kostelním zpěvem.

4.1 Rukopisy s dodatečně připsanými českými pasážemi a české zpěvní texty dochované jako součást sborníků nehuděbních textů

V úvodu této práce jsme naznačili, že jednou z příčin přehlížení českojazyčného liturgického repertoáru druhé poloviny 15. století je dosavadní orientace badatelů (zejména z řad muzikologů a hymnologů) na obsáhlé, obsahově ucelené rukopisné kodexy, zatímco samostatné složky rukopisů či marginální přípisy zůstaly opomenuty. Přitom právě zápisy českých písní a liturgických zpěvů na přidešty, předsádce nebo posledních volných foliích rukopisných knih, překlady zaznamenané *in margine* a zpěvní texty zařazené do teologických sborníků znamenají významný vývojový článek v dějinách hymnografické tvorby a zároveň jsou primárními doklady o způsobu a sociálním kontextu užívání české liturgie, jak jsme jej na základě zmínek v polemických, apologetických a historiografických pojednáních popsali v předchozích kapitolách.

Dodatečně připsané nebo vevázané českojazyčné pasáže nacházíme v celkem 12 rukopisech (**kategorie A**). Svou datací spadají do celého sledovaného období. Vzhledem k tomu, že texty jsou vesměs doplněny velmi zběžným písmem do již hotových složek či kodexů, nelze dobu zápisu přesněji určit. Nejvíce takových přípisů nacházíme ve sbírkách biblických výkladů a jiných teologických textů (**kategorie A1**)⁵⁰⁸ jako zápisy na přidešty, předsádce nebo *in margine*. Dochovány jsou zde eucharistické písňové texty,⁵⁰⁹ překlad oblíbené svatodušní antifony *Veni, Sancte Spiritus, reple*,⁵¹⁰ nejstarší záznam mariánské písně *Slavně budem zpíevati*,⁵¹¹ Křížem z Telče zapsaná katolicky pravověrná varianta písně *Věrní*

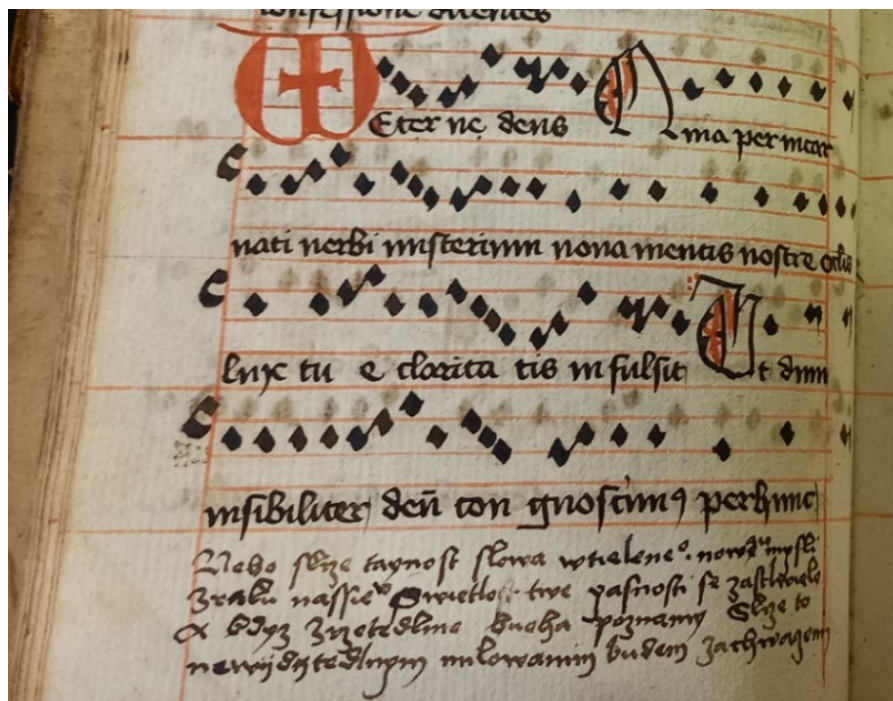
⁵⁰⁸ Srov. tabulky v příloze.

⁵⁰⁹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 37, zadní přidešty; Josef TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum: qui in C. r. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*, sv. 1, Praha 1905, č. 269, s. 111–112; nově datováno dle filigránů doložených mezi lety cca 1450–1460, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE8085-PO-79043, DE6300-PO-79044, DE6300-PO-65674, IT8430-PO-69704 a DE8370-PO-116758.

⁵¹⁰ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 14355, přední předsádka; Karl SCHWARZENBERG, *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien 1972, s. 337–341. Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. D 109/1, fol. 218^v; Adolf PATERA – Antonín PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, sv. 1, Praha 1910, č. 678, s. 401–402.

⁵¹¹ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 8, přední předsádka; František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze*, sv. 1, Praha 1926, č. 873, s. 169–170.

křesťané⁵¹² a rovněž zlomek českého breviáře⁵¹³ nebo píseň *Hospodine, pomiluj ny.*⁵¹⁴ České písně nacházíme dodatečně připsané také v právním sborníku⁵¹⁵ a ve sbírce textů k sedmeru svobodných umění⁵¹⁶ (**kategorie A2**), kde zřejmě sloužily k osobní modlitební potřebě svých majitelů.

Obr. Český překlad preface *in margine*; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X G 23, fol. 14^v.

Výrazněji liturgický charakter mají zápisy na přideštích a ve formě marginálií, které nacházíme ve třech starších latinských liturgických knihách (**kategorie A3**). Jde vesměs o české překlady obsažených textů: v notovaném pergamenovém graduálu zanesený interlineární překlad sekvence *Victimae paschali laudes* (*Již velikonoční chválu, křesťané*),⁵¹⁷ v misálu zapsané velkopáteční responsorium *Temnosti staly sú sě po všeliké zemi*, marginálně připojenou

⁵¹² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 18, 320^v–zadní přideštit; TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum*, sv. 1, č. 250, s. 100–104.

⁵¹³ Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 74, zadní přideštit; PATERA – PODLAHA, *Soupis rukopisů*, sv. 1, č. 129, s. 86

⁵¹⁴ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIV A 26. Jde o zlomek sňatý z přideštit rukopisu Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIX C 49; Jindřich MAREK – Renáta MODRÁKOVÁ, *Zlomky rukopisů v Národní knihovně České republiky*, Praha 2006, č. 26, s. 29.

⁵¹⁵ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 5293, fol. 352^v a zadní přideštit; SCHWARZENBERG, *Katalog*, s. 286–290; nově datováno dle filigránů doložených mezi lety 1457–1465, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. IT1365-PO-125528, DE6405-PO-150029, DE6405-PO-150103.

⁵¹⁶ Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. M 102/1, fol. 121^v; Adolf PATERA – Antonín PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, sv. 2, Praha 1922, č. 1461, s. 327–328.

⁵¹⁷ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII B 2, pp. 249–250; František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze*, sv. 2, Praha 1927, č. 3288, s. 251.

samotného vstupování češtiny do latinských rukopisů⁵²⁰ – můžeme však vidět i v přípiscích ryze českého souboru zpěvů ke Svatému týdnu.⁵²¹ Překlad tropu *Ach, homo, perpende, fragilis* je zde pomocí písně *Ach, ó křesťané věrní, znamenajte* glosován souhrnem dobového husitského učení, kdy je aktualizovaný výklad tradičního textu ponechán pouze v rovině *in margine*.⁵²²

S knihami obsahujícími dodatečně připsané českojazyčné pasáže typologicky úzce souvisejí rukopisné sborníky uchovávané písně nebo části české zpívané liturgie plynule zapsané mezi jinými texty rozličných autorů (**kategorie B**). Většinou byly sestaveny a zapsány pro potřeby svých písařů a nesloužily tedy primárně jako komunikační médium,⁵²³ v čemž se podobají souborům osobních poznámek, výpisků a citátů.⁵²⁴ Jde o 18 rukopisů dochovaných z celého sledovaného období, mezi nimiž jsou opět významně zastoupeny biblické výklady a sbírky teologických traktátů (**kategorie B1**). Český zpěv je zde zapsán v přímé vazbě na kazatelské texty. Díky katolické provenienci tří rukopisů je zjevné, že praxe spojování kázání s českými písněmi byla vlastní nejen utrakvistům, ale i katolíkům.⁵²⁵ Tomu odpovídá také konzervativní charakter zaznamenaného repertoáru: vedle několikanásobného výskytu výše zmíněné svatodušní antifony⁵²⁶ jde o mariánskou prosbu *Zdráva, Panno Maria, čistá dievko*,⁵²⁷ notovanou píseň *Svatý Václave*⁵²⁸ a první známé dochování oblíbeného pašijového textu *Umučenie našeho Pána Jezukrista*.⁵²⁹ Najdeme tu také české formule rámující kázání včetně

⁵²⁰ Lucie DOLEŽALOVÁ, *Multilingualism and Late Medieval Manuscript Culture*, in: Michael Van Dussen, Michael Johnston (vyd.), *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches*, Cambridge 2015, s. 172–176.

⁵²¹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3; TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů*, č. 233, s. 92.

⁵²² Srov. BAŤOVÁ, *Opomíjený pramen husitského zpěvu*, s. 255–261.

⁵²³ DOLEŽALOVÁ, *Multilingualism and Late Medieval Manuscript Culture*, s. 174–175.

⁵²⁴ BLAIR, *Too Much To Know*, s. 67.

⁵²⁵ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X F 9. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I E 37. Olomouc, Vědecká knihovna, sign. M I 406/a (viz poznámky níže).

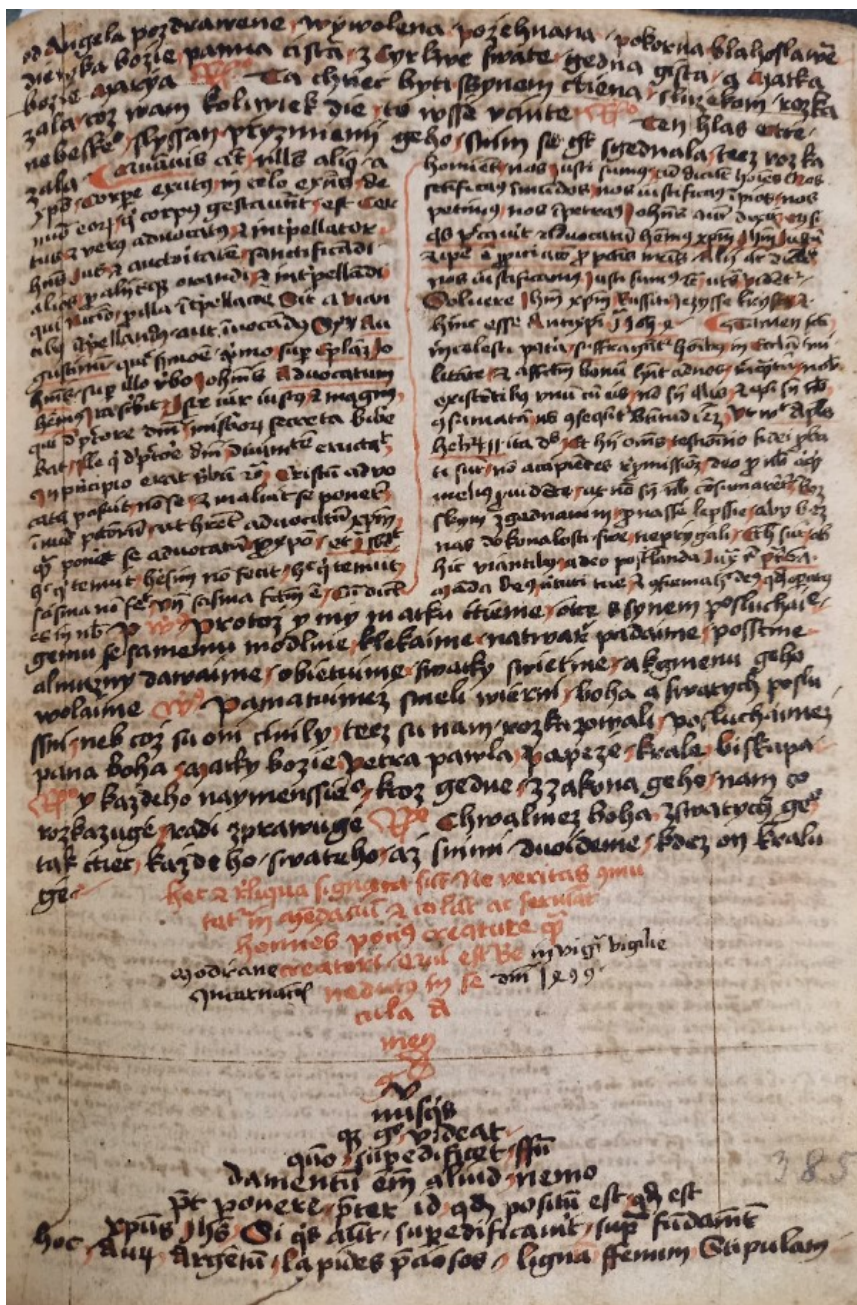
⁵²⁶ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4944, fol. 89^v; SCHWARZENBERG, *Katalog*, s. 275–281; nově datováno dle filigránů doložených mezi lety 1450–1460, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. AT3800-PO-125558 a DE2610-PO-69689. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4314, fol. 66^v; SCHWARZENBERG, *Katalog*, s. 113–119; nově datováno na základě několika údajů v textu do let 1450–1480, filigrán rukopisu je dochován v letech 1450–1460, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE8370-PO-125562 a IT1365-PO-125533. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4935, fol. 311^r; SCHWARZENBERG, *Katalog*, s. 266–269; nově datováno do let 1450–1460 dle filigránu doloženého k roku 1454, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE6405-PO-68836. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X F 9, fol. 104^v; TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum*, sv. 2, č. 1935, s. 88–89; složka s českými písněmi nově datována dle filigránů doložených mezi lety 1455–1465, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE3210-PO-69586 a DE6405-PO-100728.

⁵²⁷ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X F 9, fol. 104^v.

⁵²⁸ Olomouc, Vědecká knihovna, sign. M I 406/a, ff. 351^v–352^r; Miroslav BOHÁČEK – František ČÁDA, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*, Köln – Wien 1994, č. 161.

⁵²⁹ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III E 47, ff. 196^r–197^v; BARTOŠ, *Soupis rukopisů*, sv. 1, č. 737, s. 143; starší část rukopisu datována nově dle filigránu doloženého před rokem 1450, mladší část obsahující české zápisy podle filigránů doložených mezi lety cca 1490–1500, viz Charles-Moïse BRIQUET, *Les filigranes, dictionnaire historique des marques de papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, sv. 4, Leipzig 1923, č. 15.870; *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE6300-PO-52737 a DE9150-PO-65951.

incipitů dalších písní,⁵³⁰ kde je u vybraných slok písně *Buoh všemohúci* jednoznačně požadováno: „*incipite laici*“.⁵³¹ Do stejné kategorie řadíme také kazatelský sborník Kříže z Telče, v němž je dochován jeden ze záznamů dialogu *V den prchlivosti Páně*,⁵³² který mohl čtení nebo kázání přímo nahrazovat (viz výše).

Obr. Datovaný (1499) závěr textu české písně *Ime Bozhe vyznavajme* zapsané jako součást latinského biblického výkladu; Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92, fol. 385r.

⁵³⁰ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4312, ff. 131r, 137v, 297r; SCHWARZENBERG, *Katalog*, s. 103–113; nově datováno dle filigránů doložených mezi lety 1480–1490, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE5925-PO-66031 a DE8085-PO-70978. Olomouc, Vědecká knihovna, sign. M I 406/a, ff. 339v–342v.

⁵³¹ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4312, fol. 297r.

⁵³² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I E 37, fol. 14v; TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum*, sv. 1, č. 222, s. 86–87.

Tomuto poměrně tradičnímu obrazu vstupování českých zpěvů do liturgie se v rámci kazatelských sborníků vymyká pouze rukopis pocházející původně z Markvartic (u Sobotky?)⁵³³ s husitskými výklady epištol, který už svým charakterem předznamenává další kategorii naší typologie. Přímo do latinských výkladových textů jsou tu vloženy rozsáhlé katecheticky laděné písně *Vzdajmež najprv chválu a Jméno Božie vyznávajme* vymezující podstatu křesťanských svátostí a kritizující svatokupectví, svátostiny a úctu ke svatým.⁵³⁴ Z hlediska formování repertoáru českých kancionálů je podstatné, že právě tyto písně – datované v rukopise rokem 1499⁵³⁵ – jsou svým obsahem i funkcí příbuzné jádru tisku *Piesniček* z roku 1501 (viz výše).

Druhý typ rukopisných sborníků obsahujících také repertoár českého kostelního zpěvu představují sbírky traktátů a polemik k věrouce a dějinám husitství (**kategorie B2**). Zahrnují většinou texty písňového žánru, které zde vystupují jako doklad a nedílná součást husitské teologie a historiografie. Kromě několika písní k církevnímu roku⁵³⁶ jsou tu zapsány zejména v předchozích kapitolách zmíněné písňové manifesty a polemiky *Věrní křesťané, silně doufajme*;⁵³⁷ *Králi slavný, Kriste dobrý*;⁵³⁸ *Vzdajmež najprv chválu a Kriste, nejmilostivější Králi*⁵³⁹ spolu s dalšími podobně laděnými písněmi *Ke cti, k chvále napřed Buože*,⁵⁴⁰ *Otče Bože všemohúci, ještěs nám dal člověčenstvie a Pravdo milá, tieži tebe*.⁵⁴¹ Bohoslužebný charakter těchto textů ovšem nevyplývá ze samotné podoby zápisu, která spíše zdůrazňuje teologický a historický kontext, ale z jejich známých konkordancí a druhotných svědectví.⁵⁴²

⁵³³ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92, přední přidešti; Vladislav DOKOUPIL, *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*, in: *Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně*, Praha 1958, s. 155–158.

⁵³⁴ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92, ff. 385^r, 418^r–421^r, 422^r–430^v.

⁵³⁵ Tamtéž, fol. 385^r.

⁵³⁶ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI C 8, fol. 251^v; TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum*, sv. 2, č. 2032, s. 137–140. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4550, ff. 374^v–375^r; SCHWARZENBERG, *Katalog*, s. 227–230.

⁵³⁷ Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. N 59, fol. 99^r; PATERA – PODLAHA, *Soupis rukopisů*, sv. 2, č. 1584, s. 450–451. Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24, srov. Petr ČORNEJ a kol., *Tabule staré a nové barvy Mikuláše z Drážďan ve staročeském překladu*, Praha 2016.

⁵³⁸ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 108, fol. 189^v; DOKOUPIL, *Soupis rukopisů*, s. 190–202.

⁵³⁹ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 93, ff. 93^v–95^v, 97^v–98^r; DOKOUPIL, *Soupis rukopisů*, s. 158–160; nově datováno dle filigránu doloženého v letech 1446–1455, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE0510-CodIII12_172_8, a s přihlédnutím k přítomnosti protibratrské polemiky, viz DOLEŽALOVÁ (TOMÁŠOVÁ), *Anonymní protibratrská polemika*.

⁵⁴⁰ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 93, ff. 96^r–97^v.

⁵⁴¹ Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, sign. A 16, ff. 96^r, 97^v; Jaroslav WEBER [=KADLEC], *Soupis rukopisů státního archivu v Třeboni*, in: Jaroslav Weber [=Kadlec], Josef Triška, Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958, č. 17.

⁵⁴² Dochování a kontext písní *Věrní křesťané, silně doufajme*; *Králi slavný, Kriste dobrý* a *Kriste, nejmilostivější Králi* viz výše. Píseň *Pravdo milá, tieži tebe* je v blízkosti těchto písní dochována také v Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7, pp. 71–72. K liturgickému užití latinské předlohy písně *Otče Bože všemohúci, ještěs nám dal člověčenstvie* srov. Novacella, *Biblioteca dell'Abbazia di Novacella*, sign. 139, fol. 123, viz Jan

České písně k církevnímu roku jsou naopak v rámci sborníků dochovány také v materiálně i obsahově vyhraněnější podobě samostatných, liturgicky použitelných složek se zpěvním repertoárem⁵⁴³ (**kategorie B3**), který byl zřejmě určen školám.⁵⁴⁴ Z období do roku 1480 známe dva relativně ucelené písňové soubory přivázané dnes jako součást sborníků nehudebních textů. V prvním z nich, zapsaném Křížem z Telče v letech 1455–1465,⁵⁴⁵ výrazně převažují latinské texty nad českými, kdežto *Roudnický sborník* z let 1460–1480⁵⁴⁶ představuje již zárodečnou podobu ryze českého nenotovaného kancionálu, obsahujícího vedle českých *cantiones* k liturgickému roku i písně prezentující husitskou věrouku.

V souhrnu tedy rukopisy s dodatečně připsanými nebo mezi teologickými texty vloženými českými pasážemi obsahují poměrně reprezentativní vzorek českých kostelních zpěvů druhé poloviny 15. století: od písňového repertoáru k církevnímu roku a k husitské věrouce, přes vybrané zpěvy officia včetně textů k liturgickým performancím až po sólové zpěvy kněze (preface, pozdravy, *Otče náš*) a jeho formule k poskytování svátostí (křest, svatba).⁵⁴⁷ Zároveň však samotný zběžný zápis nenaznačuje přesnější způsob provozování těchto zpěvů z hlediska specifikace interpretů ani vztah k tradiční latinské liturgii po stránce formulářového zařazení. Spíše je ponechává v oblasti soukromé liturgické iniciativy, kterou zřejmě bylo možné obhájit na základě lokální praxe jako místní „kněžský obyčej“,⁵⁴⁸ jak jsme ukázali v předchozích kapitolách. Kromě textů interpretovaných přímo kněžími se však měla jejich iniciativa vliv také na repertoár kantorský a školský, případně na zpěv širšího laického shromáždění.

4.2 Latinské liturgické rukopisy a modlitební knihy s českými texty

Na rozdíl od rukopisů s dodatečně připsanými českými zpěvy a sborníků s českými písněmi v roli svědků husitských postojů a náboženských dějin představuje druhá polovina zkoumaných pramenů knihy, které byly primárně určeny k liturgickému nebo modlitebnímu použití a záměrně do něj vnašely vernakulární prvek. Jak jsme již zmínili, samostatné české

CIGLBAUER, *Liturgy and Songs ca. 1350–1520: On the Exclusiveness of the Bohemian Contribution*, in: Hana Vilhová-Wörner, Jan Ciglbauer (vyd.), *Music in Fifteenth-Century Bohemia: Between Reform and Identity Building*, Rochester 2026, v tisku.

⁵⁴³ LŮŽEK, *Po stopách husitství*, s. 102; CIGLBAUER, *Notované rukopisy z třeboňské knihovny*, s. 148–151.

⁵⁴⁴ CIGLBAUER, *Notované rukopisy z třeboňské knihovny*, s. 146.

⁵⁴⁵ Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, sign. A 4, ff. 393^v, 407^r–407^v (české písně); WEBER [=KADLEC], *Soupis rukopisů*, č. 6.

⁵⁴⁶ Litoměřice, Státní oblastní archiv, sbírka rukopisů, inv. č. 1, pp. 282–284, 337–369 (české písně); LŮŽEK, *Po stopách husitství*, s. 101–103.

⁵⁴⁷ Svatební formule obsahuje Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4550, 731^r–731^v.

⁵⁴⁸ Srov. HALAMA, *Utrakvistická konfese*, s. 378.

zpěvní knihy jsou však mezi nimi v naprosté menšině, vesměs jde tedy o jednotlivé české texty nebo oddíly v latinských liturgických knihách a o zpěvy liturgického charakteru v knihách k soukromé zbožnosti (**kategorie C**). Oproti pohledu na pronikání češtiny do liturgie očima kněží, který nám poskytují rukopisy předešlé skupiny, zde uvidíme doklady o aktivitě kantorů a laiků zejména z okruhu městských elit.

Latinské liturgické rukopisy, které nás vzhledem k zastoupení českých zpěvů zajímají, obsahují zároveň také vícehlasou hudbu, díky níž stojí dlouhodobě v centru pozornosti českých i zahraničních muzikologů. Proto se jim také dostalo pokusu o klasifikaci, která sice pomíjí hledisko vernakulárního jazyka, ale reflektuje materiální znaky, které jsou podstatné i pro náš výzkum. Paweł Gancarczyk si v ní všímá formátu, písarských rukou a podoby zápisu, výzdoby i délky časového rozmezí, kdy rukopisy vznikaly.⁵⁴⁹ Jinou klasifikaci těchto pramenů přináší Martin Horyna, který sleduje spíše hudební sazbu (tj. jednotlivé hlasové polohy) a hledá typické uživatele zkoumaných knih.⁵⁵⁰ Podíváme-li se však na stejné rukopisy očima zastoupených českojazyčných textů, otevírají se nám další, dosud nereflektované úhly pohledu.

Z období mezi lety 1450–1480 se dochovaly čtyři liturgické sborníky⁵⁵¹ (**kategorie C1**) obsahující mezi jinými aktuálními latinskými doplňky kostelního zpěvu také menzurální skladby – ať už jde o hudbu polyfonní nebo jednohlasé rytmizované zpěvy ve stylu *cantus fractus*. Kvartový (jen v jednom případě malý foliový) formát těchto sbírek ukazuje na sólové provozování zpěvů jedním či více kantory.⁵⁵² Na rozdíl od mladších rukopisů s liturgickými doplňky, o nichž bude ještě řeč, obsahují tyto prameny (až na jedinou výjimku)⁵⁵³ český zpěv pouze ve formě jednohlasu, a to s jistým důrazem na performativní provozování: dohovány jsou zde přes tři desítky písní k liturgickému roku,⁵⁵⁴ zpěvy k procesím⁵⁵⁵ a zlomek pašijí.⁵⁵⁶ Texty jsou psané kaligrafickou i zběžnou bastardou, opatřené jednoduchými iniciálami a rubrikací i zcela bez vyznačování, často však s hudební notací. Ta je ovšem především v případě

⁵⁴⁹ Paweł GANCARCZYK, *Musica scripto: kodeksy menzuralne II połowy XV wieku na wschodzie Europy Łacińskiej*, Warszawa 2001, s. 43–44.

⁵⁵⁰ HORYNA, *Vícehlasá hudba v Čechách*, s. 121–122.

⁵⁵¹ Ústí nad Orlicí, Státní okresní archiv, sign. A 3; datace viz GANCARCZYK, *Changing Identities*, s. 8–9. Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII F 14; BARTOŠ, *Soupis rukopisů*, sv. 2, č. 3239, s. 240; nově datováno dle filigránů doložených v letech 1450–1465, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE8370-PO-125561, DE4620-PO-151357 a IT1365-PO-66479. Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376; k nové dataci srov. *Cantio.cz: Songs in Central European sources*. Praha, Strahovská knihovna, sign. DA III 17; k dataci českých pasáží srov. Šimon HRÁBEK, *Písněvá část konvolutu CZ-Ps, DA III 17*, bakalářská práce, FF UK, Praha 2018, s. 8–11.

⁵⁵² Srov. Hana VLHOVÁ-WÖRNER, *Chorál a jeho proměny ve středověkých Čechách*, Praha 2025, v tisku.

⁵⁵³ *Píseň Pro tu milost Boha Otce*; Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376, fol. 79^v.

⁵⁵⁴ Viz Příloha č. 2.

⁵⁵⁵ Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376, ff. 195^r–196^v, 199^r–200^v.

⁵⁵⁶ Ústí nad Orlicí, Státní okresní archiv, sign. A 3, ff. 17^r–22^v.

*Vyšehradského sborníku*⁵⁵⁷ chybná a svědčí o zápisu bez písemné předlohy na základě orální tradice,⁵⁵⁸ která musela hrát i při samotném užívání rukopisu zásadní roli. Kvartový formát má také latinský kancionál se čtyřmi českými písněmi, dochovaný v Národní knihovně (**kategorie C2**). Přestože jej nově datujeme až k roku 1510,⁵⁵⁹ odpovídá svým charakterem i českým repertoárem nejstarších zpívaných modliteb právě pramenům ze třetí čtvrtiny 15. století.

Po roce 1485 dochází pravděpodobně v reakci na politické uklidnění po uzavření Kutnohorského náboženského míru k rozvoji laického podílu na provozování liturgie. V tradici muzikologické literatury bývá poukazováno na zakládání literátských bratrstev, tedy skupin vzdělaných měšťanů, zpívajících při vybraných příležitostech v kostele a organizujících se po vzoru řemeslnických cechů.⁵⁶⁰ Změny v chrámovém provozu kolem roku 1485 jsou skutečně patrné i z hlediska vernakulárního repertoáru a jeho zápisů. Z období mezi lety 1485 a 1515 je dochováno osm rukopisů, v nichž nacházíme nejen jednohlasé, ale také vícehlasé české písně a moteta (**kategorie C3**).⁵⁶¹ Všechny se vyznačují foliovým formátem, přičemž u *Graduálu Martina bakaláře z Vyskytné*,⁵⁶² *Kodexu Franus*⁵⁶³ a *Kodexu Speciálník*⁵⁶⁴ se jedná o tzv. „velké folio“ nebo dokonce ještě rozměrnější pergamenový formát (tzv. imperiál).⁵⁶⁵ Díky známým proveniencím, situujícím tyto prameny především do prostředí královských měst (Staré Město pražské,⁵⁶⁶ Malá Strana,⁵⁶⁷ Hradec Králové,⁵⁶⁸ Kolín⁵⁶⁹) se může zdát, že zde skutečně vidíme novou liturgickou aktivitu většího sboru zpěváků z prostředí městských vrstev. Již Martin

⁵⁵⁷ Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376.

⁵⁵⁸ VLHOVÁ-WÖRNER, *Chorál a jeho proměny*, v tisku. Na vysokou míru chybovosti upozorňují i badatelé zabývající se níže zmíněnými usuály, srov. např. ČERNÝ, *Vícehlasý repertoár v graduálu z Českého muzea stříbra*, s. 176; ČERNÝ, *Soupis hudebních rukopisů*, s. 66.

⁵⁵⁹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X E 2; TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum*, sv. 2, č. 1903, s. 72; PLOCEK, *Catalogus codicum*, sv. 1, č. 95, s. 320–326; nově datováno dle filigránu doloženého v letech 1509–1513, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. AT3800-PO-53659 a AT3800-PO-53666.

⁵⁶⁰ KOUBA, *Od husitství do Bílé hory*, s. 98–99, zde odkaz na další literaturu.

⁵⁶¹ K termínu moteta a podobě těchto skladeb viz Jaromír ČERNÝ, *Vicetextová moteta 14. a 15. století*, Praha 1989, s. III–VIII.

⁵⁶² Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII A 2; BARTOŠ, *Soupis rukopisů*, sv. 2, č. 3274, s. 248–249.

⁵⁶³ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6; ČERNÝ, *Soupis hudebních rukopisů*, č. 6.

⁵⁶⁴ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 7; ČERNÝ, *Soupis hudebních rukopisů*, č. 7. Při identifikaci formátu vycházím vedle samotných rozměrů rukopisu z údajů, které shrnuje VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 269.

⁵⁶⁵ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6.

⁵⁶⁶ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI B 24; TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum*, sv. 1, č. 1058, s. 438; PLOCEK, *Catalogus codicum*, sv. 1, č. 43, s. 122–146; nově datováno dle filigránů doložených v letech 1510–1515, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE4620-PO-71198, DE6300-PO-23046 a DE4620-PO-53145.

⁵⁶⁷ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 7; srov. Lenka MRÁČKOVÁ, *Behind the Stage: Some Thoughts on the Codex Speciálník and the Reception of Polyphony in Late 15th-century Prague*, *Early Music* 37, 2009, s. 39–41. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI C 20a; TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum*, sv. 1, č. 1078, s. 442–443; PLOCEK, *Catalogus codicum*, sv. 1, č. 47, s. 150–181; k dataci českých písní srov. HLÁVKOVÁ, *An Inconspicuous Relative*, s. 441.

⁵⁶⁸ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6.

⁵⁶⁹ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII A 2.

Horyna však upozornil, že se uživatelé tohoto typu knih mohli vzhledem k rozdílům ve velikosti a možnostech farních společenství lišit a řada vícehlasých zpěvníků z přelomu 15. a 16. století mohla být užívána spíše kantory a žáky.⁵⁷⁰ Nejnovější výzkum spojuje i některé z pražských pramenů se školním prostředím,⁵⁷¹ v případě kolínského a hradeckého rukopisu jsou naopak jako objednavatelé výslovně uvedeni reprezentanti městské správy („páni“),⁵⁷² respektive samotný významný měšťan a konšel Jan Franus.⁵⁷³ Spíše než se pokoušet odlišit jednotlivé skupiny zpěváků je proto vhodné zdůraznit, že sféry chrámu, školy, městské správy a vznikajících literátských bratrstev byly i ve velkých městech personálně úzce provázané⁵⁷⁴ a že zde vidíme především počínající spolupráci mezi kantory a městskými elitami, která otevírá možnosti nové liturgické praxe i jejího financování.

Obr. Notovaný zápis čtyřhlasé úpravy české písně *Y. Stala se jest věc divná*, Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI B 24, ff. 166^v–167^r.

Latinský repertoár těchto pramenů představuje opět liturgické doplňky, a to ve většině případů s významným podílem polyfonní hudby. Jeho přesné složení se ovšem liší, a to pravděpodobně – kromě personálních možností konkrétního kůru – především vlivem

⁵⁷⁰ HORYNA, *Vícehlasá hudba v Čechách*, s. 121–122.

⁵⁷¹ HLÁVKOVÁ, *An Inconspicuous Relative*, s. 449; HLÁVKOVÁ – VLHOVÁ-WÖRNER, *Hudba*, s. 487.

⁵⁷² Kolín, Státní okresní archiv, sine sign. (*Liber contractuum III*, 1511–1518), fol. 43^r.

⁵⁷³ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6, fol. 1^v.

⁵⁷⁴ WINTER, *Život církevní v Čechách*, s. 958, 972; BAŤOVÁ, *Kolínský kancionál*, s. 38.

rozdílného místního inventáře liturgických knih.⁵⁷⁵ Vždyť situace, kterou známe z počátku 16. století z dobře doložených lokalit (tedy z Kolína a Hradce Králové), kdy ke kostelu před pořízením speciální zpěvní knihy s vícehlasem již patřily starší latinské graduály a antifonáře, musela mít svou obdobu i na dalších místech, byť pravděpodobně v poněkud méně nákladných variantách.⁵⁷⁶ Tato skupina rukopisů proto sahá od usuálů s převahou chorálu⁵⁷⁷ až po speciálníky s hlavním podílem písní a vícehlasu.⁵⁷⁸ Všechny knihy jsou psány kaligrafickým písmem a opatřeny iluminovanými nebo perokresebnými iniciálami, případně i rozsáhlejší výzdobou. Nákladnost výzdoby se podobně jako obsah rukopisů liší v závislosti na možnostech a potřebách objednavatele a zamýšlené reprezentativní funkci. Nejdále jde v tomto směru pergamenový *Kodex Franus* s rozměry folia 660 × 430 mm a vysoce kvalitní výzdobou miniaturami v iniciálách a zoomorfními a figurálními motivy v bordurách z dílny Janíčka Zmilelého z Písku.⁵⁷⁹ České zápisy jsou v těchto pramenech v některých případech zběžnějšího charakteru,⁵⁸⁰ ve většině případů je však stejně jako u latinských písní, s nimiž jsou zařazeny ve společných oddílech, podložena hudební notace. Počet českých písní se v jednotlivých pramenech liší, nejvíce vernakulárních textů s jednohlasými melodiemi najdeme v *Graduálu Českého muzea stříbra*⁵⁸¹ (16 písní) a nejpočetnější skupinu polyfonních zpracování (13 motet a vícehlasých písní) v rukopise pocházejícím ze staroměstského kostela sv. Haštala.⁵⁸²

Zvláštní zpěvní knihy byly pořizovány také pro obřady Svatého týdne, v nichž měl český zpěv ve druhé polovině 15. století mimořádnou úlohu. Jak ještě uvidíme, právě tento repertoár se jako první jazykově osamostatnil natolik, že začal být zapisován ve vlastních vernakulárních svazcích. V souvislosti s právě pojednávanými latinskými kodexy s liturgickými doplňky musíme zmínit tři rukopisy, které spojuje přítomnost oddílů zpěvů ke Svatému týdnu kombinujícího český jazyk s latinou (**kategorie C4**), ačkoli jsou různých formátů.

⁵⁷⁵ Srov. ČERNÝ, *Vícehlasý repertoár v graduálu z Českého muzea stříbra*, s. 174.

⁵⁷⁶ Srov. hradecké rukopisy Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 2, Hr 3, Hr 4 a Hr 5 a kolínské rukopisy Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII A 21, XII A 22 a XII A 25.

⁵⁷⁷ Tento krajní pól zastupuje rukopis Horažďovice, Městské muzeum, sign. Sg 487. K terminologii viz ČERNÝ, *Vícehlasý repertoár v graduálu z Českého muzea stříbra*, s. 174.

⁵⁷⁸ Kromě již citovaných rukopisů Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 7; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI C 20a; Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII A 2; jde o rukopisy Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5116; k dataci dle filigránů srov. Naděžda MJACHKÁ, *Analýza rukopisu 59 Rs 1 z fondu Hudebního oddělení Národní knihovny v Praze*, diplomová práce, FF UK, Praha 1999, s. 12; a Kutná Hora, České muzeum stříbra, sign. 88/85; viz Barry Frederic Hunter GRAHAM, *Bohemian and Moravian Graduals, 1420–1620*, Turnhout 2006, s. 241–244; k dataci dle filigránů srov. ČERNÝ, *Vícehlasý repertoár v graduálu z Českého muzea stříbra*, s. 165.

⁵⁷⁹ Srov. Karel CHYTL, *Vývoj miniaturního malířství českého za doby králů rodu Jagellonského*, Praha 1896, s. 27–29.

⁵⁸⁰ Zejména Horažďovice, Městské muzeum, sign. Sg 487, ff. 216^v–217^r, 219^r–220^v.

⁵⁸¹ Kutná Hora, České muzeum stříbra, sign. 88/85, ff. 70^r–305^v (viz Příloha č. 2).

⁵⁸² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI B 24, ff. 152^v–178^r (viz Příloha č. 2).

Nejstarší z nich je latinsko-český usuál foliového formátu, užívaný v 16. století v Tachlovicích, který v češtině obsahuje notované písně k církevnímu roku a biblické i písňové lamentace plynule zapojené mezi latinskými texty.⁵⁸³ Plynulé střídání latinských a českých zpěvů či jejich veršů vidíme rovněž v repertoáru k obřadům velikonočního tridua ve foliovém rukopise uloženém v Hradci Králové, který obsahuje také české písně a hymny k dalším svátkům a řadu interlineárních překladů.⁵⁸⁴ Podobně dvojjazyčný je zápis procesního hymnu *Gloria laus et honor* a zejména jednotlivých procesních antifon na Květnou naděli v rukopise Lobkowiczské knihovny.⁵⁸⁵ Hymnus *Gloria laus et honor* i antifony *Cum audisset populus, Pueri Hebraeorum vestimenta prosternebant* a *Pueri Hebraeorum tollentes ramos olivarum* byly spojeny s liturgickou performancí v kostele i ve veřejném prostoru,⁵⁸⁶ a tak tu opět vidíme vernakulární liturgii ve výrazně performativní roli. Prostupování latiny a češtiny se zde děje dokonce na dvou úrovních zároveň: některé z českých antifon jsou mezi latinskými zařazeny přímo v hlavním textu (*Vítaj, Králi náš nebeský; Tentoť jest jistě Spasitel; Tentoť jest jistě všech věrných utěšení; Kteraký jest tento velmi veliký; Dítky lidu židovského rúcha z sebe prostíraly; Dítky lidu židovského nabravše větve*),⁵⁸⁷ jiné jsou připojeny formou marginálií (*Když se Pán Ježíš do Jeruzaléma bral, Nechtěj se báti, dcerko sionská* a další hůře čitelné texty).⁵⁸⁸ Osmerkový formát i samotný způsob zápisu s margináliemi ukazuje na sólové provádění kantorem. Právě tyto tři prameny – ačkoli se obdobím svého vzniku neliší od samostatných českých knih s tímto repertoárem – autenticky ukazují, jakým způsobem mohli zpěváci v průběhu liturgie střídat latinský a vernakulární jazyk, a to zejména při procesích a jiných performativních obřadech. Marginálie a interlineární překlady v latinsko-českých knihách, určených primárně pro kantory a žáky, nás pak podobně jako v předchozí podkapitole upozorňují na improvizaci, s níž byla čeština při svém vkládání do bohoslužeb spojena.

Vedle latinských liturgických knih mají české zpěvy své místo také v modlitebních knihách (**kategorie C5**). Přestože jsme v minulých kapitolách zdůraznili, že dělení modliteb na liturgické a kontemplativní, učené k osobní zbožnosti, neodpovídá pozdně středověké praxi,

⁵⁸³ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5133; nově datováno dle filigránů doložených v letech 1482–1492, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE4620-PO-71010, AT3800-PO-53053, DE0480-PO-53429 a AT3800-PO-55477.

⁵⁸⁴ Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 55; ČERNÝ, *Soupis hudebních rukopisů*, č. 54; nově datováno dle filigránu doloženého k roku 1500, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE9150-PO-71190. Za tuto informaci děkuji Jiřímu Žůrkovi.

⁵⁸⁵ Nelahozeves, Lobkowiczská knihovna, sign. VI Fg 57, pp. 6–7, 11–12, 64–80; nově datováno do let 1510–1520 dle filigránu doloženého kolem roku 1515, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE4620-PO-77560.

⁵⁸⁶ Srov. Renata SALVARANI, *The Body, the Liturgy and the City. Shaping and Transforming Public Urban Spaces in Medieval Christianity (Eighth-Fourteenth Centuries)*, Venezia 2019, s. 37.

⁵⁸⁷ Nelahozeves, Lobkowiczská knihovna, sign. VI Fg 57, pp. 11–12, 66–80.

⁵⁸⁸ Tamtéž, pp. 64–65, 69.

a ukázali jsme, že i tiché modlitby byly v liturgickém kontextu spíše polohlasnou recitací než soukromou četbou,⁵⁸⁹ není jednoduché z velkého množství dochovaných modlitebních knih vybrat ty, které mohou demonstrovat souvislost tohoto žánru s vývojem české hymnografické tvorby a vernakulární liturgie obecně. Většina těchto pramenů má smíšenou povahu – didaktickou, liturgickou a kontemplativní, proto je pro nás hlavním vodítkem přítomnost tradičně zpívaných textů, a to zejména hymnů, sekvencí a eucharistických písní. Jejich zápis mezi modlitbami spíše jen orálního, nikoli nutně zpěvního charakteru spojuje vybrané knihy s výše popisovanými latinskými liturgickými rukopisy: český zpěv zde nepředstavuje kompletní obsah knihy určené k liturgii, ale spíše jen dílčí aspekt a vývojový článek repertoáru mladších samostatných českých zpěvníků.

Obr. Český překlad antifony *Quantus es iste, cui throni et dominationes occurrunt* (*Kteraký jest tento velmi veliký*) k procesii na Květnou neděli, zapsaný jak v hlavním notovaném textu, tak *in margine*; Nelahozeves, Lobkowiczka knihovna, sign. VI Fg 57, pp. 68–69.

⁵⁸⁹ SAENGER, *Books of Hours*, s. 143.

Jasně liturgického charakteru jsou mezi modlitebními knihami dva rukopisné žaltáře obsahující kompletní (ale vzájemně odlišný) český překlad hymnů s kantiky a litaniami,⁵⁹⁰ v jednom případně včetně kompletního českého breviáře, určeného podle Františka Pokorného k veřejné bohoslužbě.⁵⁹¹ Spadají do 70. a 80. let 15. století, tedy do období před vydáním prvního z řady tištěných žaltářů, a byly určeny pro duchovní osobu.⁵⁹² Vybrané hymny tvoří zpěvní repertoár také dalších knih, určených spíše k laické soukromé zbožnosti, kde se často pojí s texty tradičních českých písní (*Vítaj, milý Jezukriste; Hospodine, pomiluj ny; Svatý Václave; Buoh všemohúci; Navštěv nás, Kriste žádúci aj.*),⁵⁹³ případně s antifonami, kantiky, litaniami, *Credem* nebo s modlitbou *Otče náš*.⁵⁹⁴ Vedle žaltářového typu modlitební knihy jsou liturgicky významné sbírky laických modliteb ke mši, které v našem výběru zastupuje na pergamenu provedený a Janičkem Zmilelým z Písku iluminovaný rukopis Knihovny Národního muzea,⁵⁹⁵ o němž byla v předchozích kapitolách zmínka v souvislosti se zřetelně liturgickými rubrikami a zapojením textů písní a hymnů.⁵⁹⁶

Jak už jsme zmínili, poprvé roku 1487 je v českých zemích pro multiplikaci a šíření modlitebních knih využito nové médium knihtisku. Do této kategorie proto patří také nejstarší tištěné českojazyčné knihy, jejichž vztah k liturgii souvisí s rozvojem měšťanské zbožnosti a touhy po účasti na bohoslužebném dění. Jde o žaltáře vytištěné u Martina z Tišnova⁵⁹⁷ a Mikuláše Bakaláře⁵⁹⁸ (kde však nacházíme ke zpěvu určený pouze český text *Tě, Boha, chválíme*) a o *Sedm žalmuov kajících s jinými modlitbami* a *Modlitby při mši* vytištěné Tiskařem Pražské Bible.⁵⁹⁹ Právě tyto dva drobné pražské tisky v sobě spojují hlavní laický

⁵⁹⁰ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 12, ff. 143^r–207^r; TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů*, č. 341, s. 128.

⁵⁹¹ Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57), ff. 113^r–133^r, 137^r–379^v; POKORNÝ – ČERVENKA (vyd.), *Nepublikované studie*, s. 47–66; nově datováno dle filigránu doloženého k roku 1485, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. AT3800-PO-160765.

⁵⁹² Srov. POKORNÝ – ČERVENKA (vyd.), *Nepublikované studie*, s. 54–55.

⁵⁹³ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 7, ff. 26^r, 34^v, 58^v–59^r; TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů*, č. 183, s. 71.

⁵⁹⁴ Warszawa, Biblioteka Narodowa, sign. Rps 12668 I, ff. 32^v, 37^v–39^r, 64^r–64^v; katalogový záznam pramene viz *Polona*, <https://polona.pl> (vyhledáno 31. 3. 2025). Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 17, ff. 12^v–17^v, 31^r–33^r; TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů*, č. 346, s. 130. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 28, ff. 284^r–287^r; TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů*, č. 357, s. 134. Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 7, ff. 51^r–52^r.

⁵⁹⁵ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37; BARTOŠ, *Soupis rukopisů*, sv. 1, č. 901, s. 176–177; k dataci rokem 1500 a identifikaci iluminátora Janička Zmilelého z Písku srov. Pavel BRODSKÝ, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000, s. 43.

⁵⁹⁶ Zapsaných osm hymnů a písní viz v příloze.

⁵⁹⁷ [Žaltář], Praha 1487, viz *Knihopis*, č. INC011; URBÁNKOVÁ (vyd.), *Soupis prvotisků*, č. 11.

⁵⁹⁸ Žaltář čili *Knih chval božských*, Plzeň 1499, viz *Knihopis*, č. INC044; URBÁNKOVÁ (vyd.), *Soupis prvotisků*, č. 44. *Knihy žalmové*, Plzeň 1508, viz *Knihopis*, č. K17524; VOIT, *Český knihtisk* (2017), s. 81.

⁵⁹⁹ [Sedm žalmů kajících], Praha 1503, viz *Knihopis*, č. K19383; VOIT, *Český knihtisk* (2013), s. 17–18. [Modlitby při mši], Praha 1503, viz *Knihopis*, č. K19182; VOIT, *Český knihtisk* (2013), s. 18.

repertoár přelomu 15. a 16. století, když obsahují výběr textů k soukromé zbožnosti i k liturgické potřebě (texty ordinária, hymny, antifony, litanie, *Otče náš* aj. – viz výše), které mohly být prováděny jako tichá, hlasitá nebo zpěvní recitace či přímo jako zpěv při bohoslužbě. Tomuto použití odpovídá i šestnáctkový formát, který je zde zvolen v souladu se zmíněnými rukopisnými modlitbami ke mši, zatímco tištěné i rukopisné žaltáře jsou většinou formátu osmerkového, případně kvartového. Rukopisnými modlitebními knihami se v posledně zmiňovaných tiscích inspirují také odjinud neznámé celostránkové, dřevořezem provedené ilustrace, které zachovávají tradiční motivy Davida klečícího před Kristem v oblaku, Panny Marie stojící na měsíčním srpku, Kristova ukřižování (zařazeného v obou šestnáctkových tiscích) a sloužení mše. Rovněž prostor pro dodatečné doplnění iniciál respektuje rukopisný úzus, když je v sazbě litanie zachováno volné pole pro jedno velké, či případně paragrafově vrstvené velké S.⁶⁰⁰

Obr. Český text hymnu *Pange lingua gloriosi proelium* (*Zpiewaj, jazyk, přeslavného boje*) označený v rubrice modlitební knihy jako píseň; Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37, ff. 107^v–108^r.

⁶⁰⁰ BOHATCOVÁ, *Otázky nad publikační činností pražských Severinů*, s. 103–104; VOIT, *Český knihtisk* (2013), s. 17–18.

Přehlédneme-li celou kategorii latinských liturgických a modlitebních knih s českými texty, vidíme bohatou paletu dokladů laické bohoslužebné aktivity. Ačkoli zápisy českého zpěvu netvoří v těchto pramenech jedinou ani hlavní obsahovou složku, umožňují nám nahlédnout rozvoj vernakulární liturgie z pohledu kantorů – zpívajících sólově, řídících sbor žáků nebo koordinujících zpěvní aktivitu rodících se literátských bratrstev – a bohoslužby se účastnících laiků schopných číst z rukopisných či tištěných modlitebních sbírek. Menšinovost českých zpěvů oproti převažující latině, zběžnější charakter některých zápisů a chybovost notovaných pasáží ukazují stále ještě vysokou míru textové, hudební i liturgické improvizace, která byla při postupné vernakularizaci bohoslužeb přítomná. Některé reprezentativní rukopisy související se zapojováním světských elit do liturgie (zejména oba iluminované pergamenové rukopisy z dílny Janíčka Zmilelého z Písku) a souběžný finanční vstup pražských patriciů do tisku textů spojených s laickou zbožností však začínají tuto improvizovanou a na orální tradici úzce navázanou podobu českých zpěvů postupně měnit.

4.3 Samostatné české zpěvní knihy a znaky jejich žánrového vyhraňování

Knihy obsahující výhradně nebo převážně jen vernakulární kostelní zpěv se z období do roku 1515 dochovaly ve dvou repertoárových okruzích: Jde o soubory českých zpěvů ke Svatému týdnu a české kancionály. První z těchto typů se vyhraňuje již na samém počátku námi sledovaného období – tedy ještě za vlády Jiřího z Poděbrad – a zůstává natrvalo spojen s rukopisnou knižní kulturou. Druhý se naopak osamostatňuje až kolem roku 1500, a to i díky vstupu knihtisku. Kromě obsahových a funkčních specifík těchto dvou typů českých liturgických knih je zde proto možné sledovat také formotvorný vliv jejich materiálních vlastností.

Nejstarší dochovanou samostatnou českojazyčnou knihou s liturgií ke Svatému týdnu (**kategorie D1**) je rukopis Národní knihovny se signaturou XVII F 3.⁶⁰¹ Základem jeho obsahu je celkem 84 českých notovaných zpěvů, najdeme tu však i latinské zápisy, které tvoří necelou čtvrtinu repertoáru pramene. Stejně jako další dva rukopisy tohoto typu je kvartového formátu, který vypovídá o sólovém provozování obsažených zpěvů. Vzhledem k tomu, že kromě vybraných částí antifonáře k obřadům Svatého týdne obsahuje také české zpěvy misálu, zejména pašije podle všech čtyř evangelistů⁶⁰² a soubor českých prefací k celému církevnímu

⁶⁰¹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3; TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů*, č. 233, s. 92.

⁶⁰² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 82^r–136^v.

roku,⁶⁰³ shrnuje repertoár obou hlavních skupin hybatelů české liturgie, tedy kněží a kantorů. Vysvětlením spojení těchto dvou funkčních typů liturgických knih do jediného svazku může být výše zmíněné přebírání zpěvu lekcí a lamentací kantory či jinými laiky, o němž máme zprávy již roku 1355 ve vizitačních statutech Arnošta z Pardubic.⁶⁰⁴ Zároveň je však zjevné, že jednotlivé části dnešního kodexu byly původně užívány samostatně. Nejstarší složku⁶⁰⁵ obsahující velkopáteční responsoria, antifony a hymny⁶⁰⁶ uzavírá česká verze hymnu *Christe, qui lux es et dies*, který je znovu v odlišném překladu zařazen v další skupině tří plynule zapsaných složek s biblickými a písňovými lamentacemi, litanii a tropy.⁶⁰⁷ Tato trojice složek byla vyzdobena trojbarevnými iniciálami a o jejím samostatném užívání svědčí rovněž zašpinění posledního folia. V případě složek misálové části došlo zřejmě dokonce k provizornímu či později sejmutému svázání, které tušíme z reklamantu na fol. 142^r.⁶⁰⁸ Na samostatný vznik a původní užívání antifonářové a misálové části rukopisu ukazuje také datace papíru, který je v případě složek s misálem (cca 1465–1570) přibližně o jedno desetiletí mladší než u složek s repertoárem antifonáře (cca 1455–1460), ačkoli původcem zápisů obou hlavních částí rukopisu je stejná písařská ruka.⁶⁰⁹ Dataci papíru potvrzuje český překlad zpěvu *Exultet* zapsaný uvnitř misálové části, obsahující prosbu za krále Jiřího z Poděbrad a královnu Johanu.⁶¹⁰

Rukopis XVII F 3 sice nemá reprezentativní charakter (nenajdeme tu žádná votivní vyobrazení ani výzdobu v bordurách či iluminace v iniciálách) a zůstává jednoznačně užitkovým typem liturgické knihy, přesto však jde po stránce paleografické i z hlediska ucelenosti obsahové koncepce o nejkvalitnější dochovaný pramen českojazyčné liturgie do roku 1500.⁶¹¹ Významné jsou také doklady o jeho dalším životě, které spolu s kontextem příbuzných rukopisů ukazují na užívání ve východních Čechách,⁶¹² ačkoli původní provenience zůstává neznámá. V roce 1534 zapsal do knihy své jméno jeden z autorů dodatečných přípisů, blíže neurčený Hanuš z Pelhřimova („*Hanus von Pilgram*“),⁶¹³ roku 1562 pak další písař

⁶⁰³ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 145^r–154^r.

⁶⁰⁴ Srov. MENČÍK (vyd.), *Několik statutů*, s. 2.

⁶⁰⁵ Analýza složek a všech dalších materiálních aspektů vzniku tohoto pramene viz BAŤOVÁ, *Opomíjený pramen husitského zpěvu*, s. 231–243.

⁶⁰⁶ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 22^r–33^v.

⁶⁰⁷ Tamtéž, ff. 34^r–69^v.

⁶⁰⁸ Tamtéž, ff. 82^r–154^v.

⁶⁰⁹ K dataci jednotlivých filigránů viz BAŤOVÁ, *Opomíjený pramen husitského zpěvu*, s. 232–234.

⁶¹⁰ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 142^r–142^v.

⁶¹¹ Srov. BAŤOVÁ, *Opomíjený pramen husitského zpěvu*, s. 242.

⁶¹² Ke geografickému vymezení regionu viz Ondřej FELCMAN – František MUSIL – Jaroslav ČECHURA (vyd.), *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 23.

⁶¹³ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, fol. 14^r.

sděluje: „na Heřmani děvčatům svým sem zpíval zpívaný modlitby.“⁶¹⁴ Kromě spojení s kostelem či školou v Heřmani, která byla v držení Trčků z Lípy a ležela na obchodní stezce při řece Doubravě v blízkosti Chotěboře,⁶¹⁵ naznačuje tento přípis zajímavou skutečnost, totiž pravděpodobný přesun rukopisu do soukromého vlastnictví kantora a jeho využití také k soukromé modlitební potřebě. Takový scénář byl nejspíš častější – svědčí o něm i inventáře několika pražských měšťanů, kde nacházíme v 16. století zaznamenané „*Lamentací a pašije notovaný český*“ nebo „*Lamentací psaný in 4°*“.⁶¹⁶

Východočeské proveniencí jsou také oba mladší rukopisy s repertoárem ke Svatému týdnu. Rukopis Moravského zemského archivu,⁶¹⁷ jehož nejstarší část pochází podle datace filigránů přibližně z roku 1480,⁶¹⁸ byl donedávna rozdělen na dvě samostatně uložené torzovité části, považované za kusé zlomky.⁶¹⁹ Teprve po jejich scelení Pavlem Žůrkem se ukázal význam tohoto pramene, čítajícího dnes 24 českých notovaných částí, zejména biblických a písňových lamentací, tropů a procesních zpěvů, z nichž jedenáct je společných s repertoárem rukopisu XVII F 3. Jde vesměs o zpěvy k různým typům liturgické performance, jak jsme je popsali v předchozích kapitolách. Jedenáct dalších písňových lamentací zde nacházíme poprvé, což ukazuje na vysokou oblibu tohoto žánru a čilý tvůrčí proces s ní spojený, který – jak ještě uvidíme – pokračoval i v dalších desetiletích. Za zmínku stojí také zápis jediného mariánského planktu,⁶²⁰ který představuje svou performativní funkcí i obsahem velmi blízký, v okruhu sledovaných rukopisů však překvapivě chybějící repertoárový prvek.

I tento pramen je tvořen několika původně samostatnými skupinami složek s vlastními rozměry, grafickou úpravou a individuálně provedenou rubrikací. Dodnes je patrné jen sešití jednotlivých složek, zatímco známky knižní vazby zcela chybí. Knižní blok zůstal zřejmě opatřen pouze provizorním pokryvem, což vedlo ke zmíněnému rozdělení rukopisu na dva samostatné zlomky a k jeho značnému poškození vlhkostí. Společnou vlastností s výše popsaným rukopisem XVII F 3 je také záznam o soukromém vlastnictví knihy: Broumovský

⁶¹⁴ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, ff. 23^v–24^r.

⁶¹⁵ Jiří MÁLEK, *Z dějin osady Heřmaň*, seminární práce, FF MU, Brno 2009, s. 7; František HORÁK – Emanuel CHRAMOSTA, *Cesta Libečká v dějinných proměnách, se stezkami vedlejšími a strážnicemi*, Praha 1923, s. 51–52.

⁶¹⁶ Jan BAŤA, *Hudební Praha 16. věku I. Staré Město pražské*, v tisku.

⁶¹⁷ Brno, Moravský zemský archiv, fond E 6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370; Za upozornění na tento pramen i za sdělení dosud nepublikovaných informací o jeho dataci děkuji Pavlu Žůrkovi.

⁶¹⁸ Datováno dle filigránu doloženého k roku 1481, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE7635-PO-68387.

⁶¹⁹ Nově identifikovaný zlomek patřil podle jeho nálezcce Pavla Žůrka před scelením rukopisu Knihovně Benediktinského opatství Rajhrad.

⁶²⁰ Brno, Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370, pp. 107–142.

kantor podepsaný jako „*Joannes Pršule*“ připojil roku 1516 marginální zápis o získání rukopisu darem od jistého místního soukeníka.⁶²¹

Nejmladší ze samostatných vernakulárních liturgických knih ke Svatému týdnu je rukopis Knihovny Národního muzea se signaturou III F 30,⁶²² který rovněž vznikl spojením několika skupin složek různého stáří. Do námi sledovaného období spadá jeho starší a obsáhlejší část, která byla pořizena přibližně mezi lety 1500 a 1510 a obsahuje celkem 45 českých, převážně notovaných zpěvů.⁶²³ I tu lze ještě rozdělit na dvě samostatně koncipované skupiny složek, zapsané různými rukama na různých papírech. Nejstarších třináct složek⁶²⁴ zahrnuje repertoár biblických i písňových lamentací a dalších performativních zpěvů, který konkorduje s oběma výše zmíněnými rukopisy. Nově je tu zapsáno dalších šest písňových lamentací a zejména skupina písní na melodie hymnů Svatého týdne. Druhá skupina o čtyřech složkách⁶²⁵ pak obsahuje velmi rozsáhlý soubor českých tropů k litanii *Kyrieleison. Ihesu Christe, qui passurus*. Později byla k tomuto základu připojena ještě třetí skupina osmi složek s antifonami, responsorii a dalšími písňovými lamentacemi zapsanými na papíru datovaném přibližně rokem 1530.⁶²⁶ Na místech vynechaných pro iluminace byly v celém knižním bloku ještě před jeho svázáním doplněny ozdobné červené iniciály a také některé rubriky, jak je patrné na řadě míst z jejich oříznutí.

Závěrečná strana starší části tohoto rukopisu, jež je popsána zkouškami pera a nese známky opotřebování, obsahuje dobový vlastnický přípis: „*Toto sau lamentací kantora chrudimského,*“⁶²⁷ zatímco písářská ruka první skupiny složek zapsala mezi texty lamentací čtyřikrát jméno „*Venceslaus Černocho Knap*“.⁶²⁸ I poslední ze tří samostatných českých knih ke Svatému týdnu tedy potvrzuje jak postupné a se značnými časovými prodlevami pokračující utváření knižního bloku, tak dosud nereflektovanou skutečnost, že tento typ rukopisů zůstával v osobním vlastnictví kantorů a byla pro něj proto typická jistá míra individualizace. Přechodem k novým vlastníkům se však individuální a lokální charakter textu stírá⁶²⁹ a otevírá se tak cesta

⁶²¹ Brno, Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370, p. 146.

⁶²² Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30; BARTOŠ, *Soupis rukopisů*, sv. 1, č. 795, s. 153. Za upozornění na tento pramen děkuji Vladimíru Maňasovi.

⁶²³ Nově datováno pomocí filigránů dochovaných v letech 1500–1510, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE2730-PO-53115 a varianta filigránu BRIQUET, *Les filigranes*, č. 15.433.

⁶²⁴ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30, ff. 1^r–157^v.

⁶²⁵ Tamtéž, ff. 158^r–205^v.

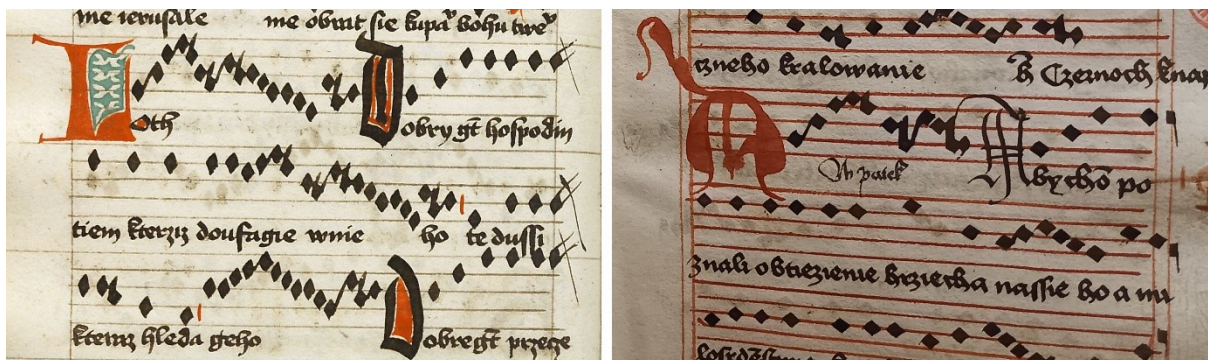
⁶²⁶ Datováno dle filigránů dochovaných v letech 1528 a 1530 viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. AT3800-PO-54509 a DE4620-PO-77713.

⁶²⁷ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30, fol. 205^v.

⁶²⁸ Tamtéž, ff. 65^r, 92^r, 97^r, 123^v.

⁶²⁹ Srov. JOHNSTON – VAN DUSSEN (vyd.), *The Medieval Manuscript Book*, s. 8.

k postupné standardizaci repertoáru, ačkoli zde nevidíme žádné známky cílené, institucionálně řízené redakce.

Obr. Podoba iniciály a úvodního melismatu zhudebňujícího písmeno hebrejské abecedy v liturgických lamentacích proroka Jeremiáše a zkrácená podoba stejného melismatu s počáteční slabikou nového textu písňové lamentace *Abychom poznali obtieženie*; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3, fol. 41^v a Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30, fol. 65^r.

Primárně orální a performativní povaha zpěvů ke Svatému týdnu – zvláště nově tvořených písňových lamentací a procesních tropů – se projevuje v nápadně bohaté variantnosti literárních i hudebních textů. Nalézáme zde také pro orální formy typické fixování rituálních formulí, které tvoří nejméně proměnlivou část textů a zároveň vykazují známky stále zastřenějšího porozumění jejich původnímu smyslu.⁶³⁰ V případě písňových lamentací jde o přítomnost počátečního melismatu, zhudebňujícího původně s odkazem na liturgické lekce z proroka Jeremiáše písmeno hebrejské abecedy a postupně stále častěji samotnou úvodní slabiku svého textu. Toto melisma získává bez ohledu na jeho konkrétní melodickou a slovní podobu symbolický význam a stává se důležitou identifikací žánru, nesoucí v sobě množství obsahových a rituálních konotací – a to jak ve své znějící podobě, tak i při materializaci textu.⁶³¹ Hudební zápis úvodního melismatu a grafické vyznačení zpívané slabiky výraznou iniciálou odlišuje na první pohled repertoár písňových lamentací od souborů písní, s jejichž strofickou formou jinak postupně splývají.⁶³² Stejná skladba se bez notace a počátečního melismatu stává v kancionálu písní, jako v případě písňové lamentace *Otec nebeský jediného maje Syna* v tištěném zpěvníku z roku 1522.⁶³³ Na utváření specifického žánru písňových lamentací, který kolem roku 1500 dosáhl v bohemikální rukopisné kultuře svého vrcholu, měla proto vliv jak performativní tradice, tak záznamy orální praxe a jejich postupné písemné úpravy i odraz

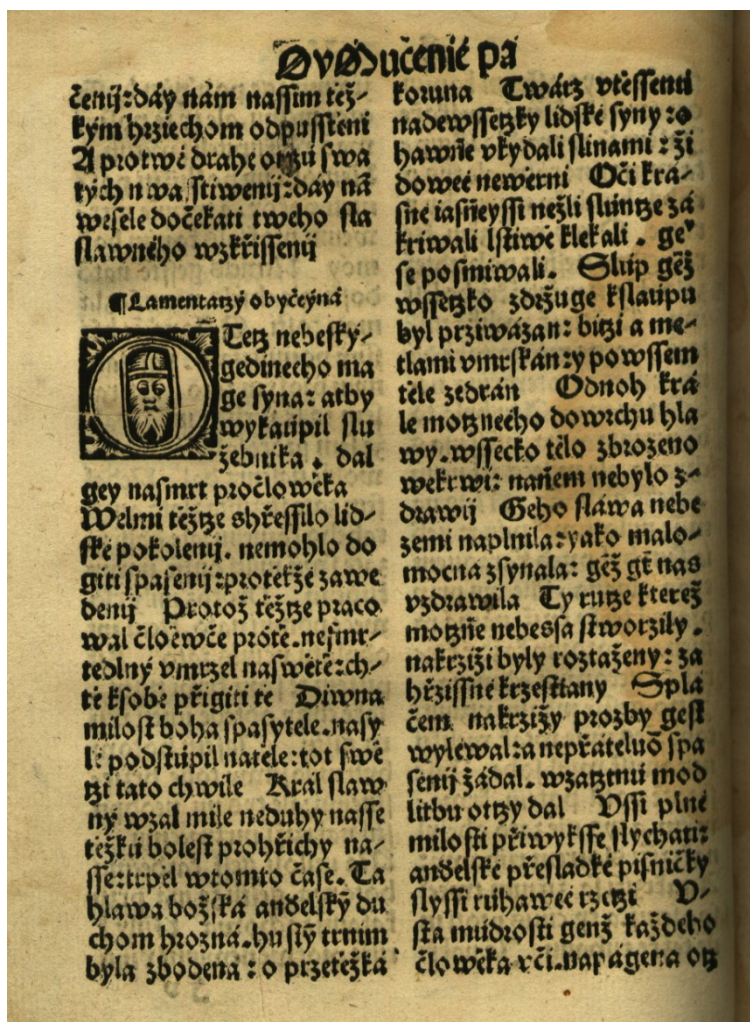
⁶³⁰ Jaroslava HLAISOVÁ, *Funkce a adekvátnost vzájemné interpretace mluveného a psaného textu*, *Slovo a slovesnost* 56, 1995, s. 17.

⁶³¹ Srov. tamtéž, s. 19.

⁶³² BAŤOVÁ, *Opomíjený pramen husitského zpěvu*, s. 261–263.

⁶³³ [Písne], Praha 1522, fol. C5^v.

rituálně významných prvků tohoto repertoáru v ustálené grafické podobě jejich zápisu.⁶³⁴ Souhrn všech těchto faktorů – spolu se zmíněným soukromým a individualizovaným charakterem rukopisů – také zapříčinil, že liturgické knihy ke Svatému týdnu nebyly v českých zemích vydány tiskem.

Obr. Úvodní iniciála a text písněv lamentace *Otec nebeský jediného maje Syna* v tištěném kancionálu; [Písně], Praha 1522, fol. C5^v.

Posledně zmiňovaný rukopis Knihovny Národního muzea však zároveň svědčí o tom, že vedle performativního, sólového a ve své původní symboličnosti už zřejmě archaického žánru písněvých lamentací se kolem roku 1500 začíná v repertoáru Svatého týdne rozvíjet tvorba písněvých textů na jiné chorální melodii, a to na nápěvy hymnů *Pange lingua gloriosi proelium* a *Vexilla regis prodeunt*. Rukopis III F 30 obsahuje těchto textů jedenáct (nepočítáme-li vlastní překlady hymnů),⁶³⁵ z nichž osm je zde dochováno poprvé, včetně později velmi oblíbeného

⁶³⁴ Srov. BLAIR, *Too Much To Know*, s. 64–65; HLAVSOVÁ, *Funkce a adekvátnost*, s. 19.

⁶³⁵ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30, ff. 18^r–33^r.

a údajně od bratrského biskupa Lukáše Pražského pocházejícího textu *Šel přes potok Cedron k hoře*.⁶³⁶ Naprostá většina z nich se pak (na rozdíl od repertoáru lamentací) dále objevuje v rukopisných i tištěných kancionálech, počínaje *Kolínským kancionálem* z roku 1517.⁶³⁷ Tato skutečnost potvrzuje předchozími kapitolami naznačené postupné přesouvání těžiště českého liturgického repertoáru od sólových performativních žánrů ke sborově zpívaným písňovým formám.⁶³⁸ Nápěvy hymnů Svatého týdne přebírají symbolickou funkci melodií liturgických lamentací, svou jednoduchou formou však již umožňují vstup do éry knihtisku. Předznamenávají tak poslední kategorii knih s vernakulárním kostelním zpěvem, a to samostatné české kancionály.

Ryze české písňové soubory (**kategorie D2**) se z námi sledovaného období dochovaly pouze dva – kromě tištěných *Piesniček* z roku 1501, které jsme podrobně sledovali v jedné z předchozích kapitol, je to rukopisný kancionál Moravského zemského archivu datovaný nově do roku 1505.⁶³⁹ Přes svou takřka shodnou dobu vzniku vykazují tyto prameny množství odlišností, které vycházejí z rozdílné podstaty rukopisné a tištěné knižní kultury a předznamenávají specifické vlastnosti psaných a tiskem vydávaných kancionálů 16. století.

Rukopis Moravského zemského archivu je stejně jako tištěné *Piesničky* osmerkového formátu, jenž naznačuje soukromé použití. Obsahuje celkem 34 nenotovaných písňových textů, podobně jako v případě rukopisů s repertoárem ke Svatému týdnu však není jejich zápis zcela plynulý. Knižní blok tvoří celkem čtyři skupiny složek zapsaných třemi různými písaři.⁶⁴⁰ Rubrikace je provedena ve všech složkách stejnou rukou, která také pořídila zápis textů v první, druhé a poslední složce. Táž ruka doplnila u části písní rovněž nadpisy, jež upřesňují obsah textů a v některých případech uvádějí také nápěvný odkaz. Rubriky však nejsou zaměřeny liturgicky a ani řazení písní není liturgicky motivováno, svým střídáním témat připomíná spíše individuálně sestavené modlitební knihy. Primárně neliturgický charakter řazení souvisí vedle soukromého užití knihy zřejmě také se zahrnutím řady radikálně utrakvistických textů. Tyto polemické texty se objevují v jádru rukopisu ve složkách 3–7, přičemž složky 4–7 jsou zapsány

⁶³⁶ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30, ff. 20^v–22^r; Praha, Národní archiv, fond Akta Jednoty bratrské, sv. IX, fol. 324^v.

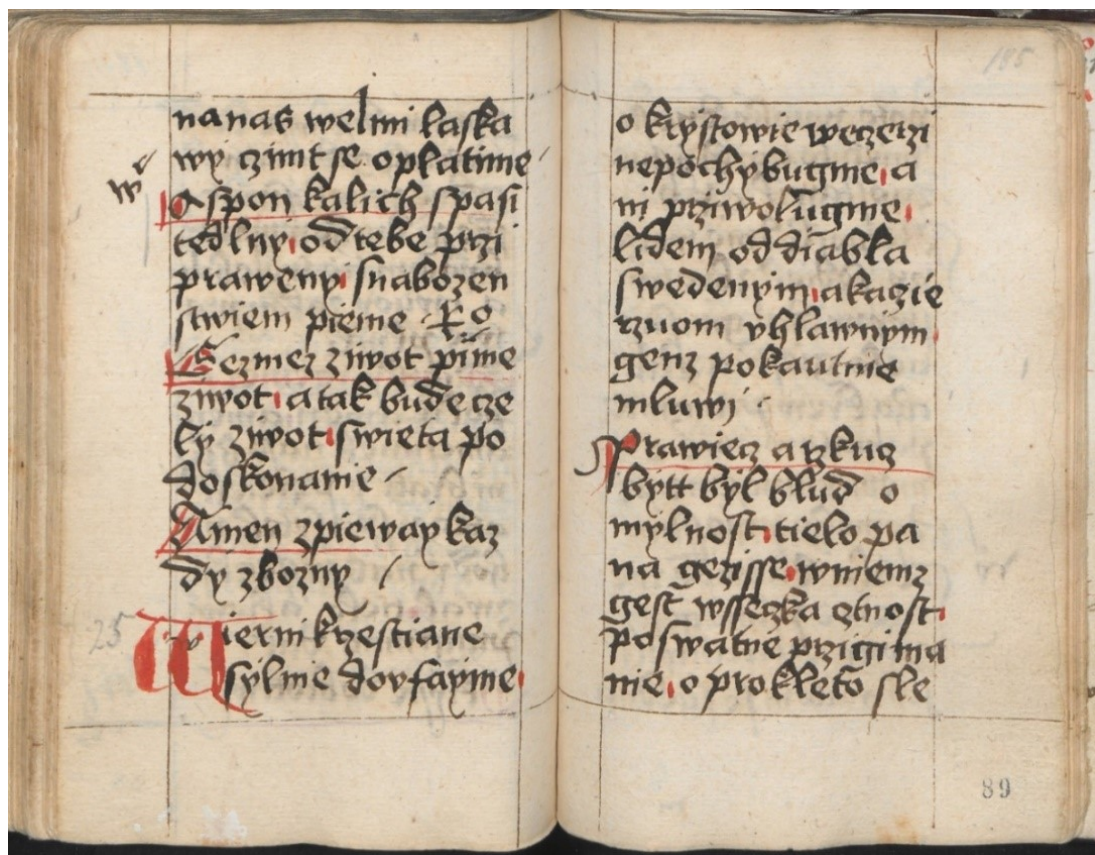
⁶³⁷ Srov. zejména Kolín, Regionální muzeum, př. č. 80/88, zejména ff. 131^v–153^r a [*Pisně*], Praha 1522, ff. B19^v–C3^v.

⁶³⁸ Srov. Andrew HUGHES, *Medieval Manuscripts for Mass and Office: A Guide to their Organization and Terminology*, Toronto 1982, s. 37.

⁶³⁹ Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509; Stanislav PETR, *Středověké literární rukopisy v Moravském zemském archivu v Brně*, Časopis Matice moravské 119, 2000, č. 54, s. 168; nově datováno dle filigránů dochovaných v letech 1505–1506, viz *Wasserzeichen-Informationssystem*, č. DE2730-PO-53127 a DE4620-PO-71233.

⁶⁴⁰ Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509, ff. 3^r–27^v, 28^r–53^v, 54^r–101^v, 102^r–109^v.

plynule jako jeden celek.⁶⁴¹ Jak jsme viděli v minulé kapitole, samostatně užívané složky s převahou liturgických písní k církevnímu roku byly oproti tomu určeny spíše školám.⁶⁴²

Obr. Text písně *Věrní křestané*, zařazený mezi polemickými písněmi v plynule zapsaných složkách v jádru rukopisu; Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509, ff. 88^v–89^r.

Podobně jako u tisku *Piesniček* tu nacházíme naprostou většinu textů poprvé, navzdory časové příbuznosti obou pramenů se však vzájemné konkordance vyskytují pouze tři.⁶⁴³ Významnou odlišností kancionálu Moravského zemského archivu od *Piesniček* je absence chorálních zpěvů i písní z prostředí Jednoty bratrské. Naopak zde nacházíme jak texty mariánské,⁶⁴⁴ tak pro utrakvisty typické písňové manifesty *Věrní křestané*, *silně doufajme* a *Králi slavný, Kriste dobrý*.⁶⁴⁵ Také zpívaný katechismus je tradičně husitský a jsou tu i písně výslovně protibratrské (*Zdravas, oběti předuostojná, V těchto časech nebezpečných*).⁶⁴⁶ Rukopisný kancionál je tedy konfesně mnohem vyhraněnější. Jak už jsme naznačili v předchozí

⁶⁴¹ Na svých úvodních foliích jsou označeny písmeny písmeny a–d; Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509, ff. 54^r–101^v.

⁶⁴² Srov. kategorii B3.

⁶⁴³ Jde o písně *Umučenie našeho Pána Jezukrista*, *Prosmež Ježíše milého* a *Pane Bože, buď při nás, když budeme mřieti* (poslední z nich v dochovaném exempláři *Piesniček* chybí, o jejím zařazení víme jen na základě rejstříku).

⁶⁴⁴ Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509, ff. 54^r–56^r, 65^r–68^r.

⁶⁴⁵ Tamtéž, ff. 83^v–86^v, 88^v–90^v.

⁶⁴⁶ Tamtéž, ff. 56^r–62^r, 69^v–73^r.

kapitole, právě tyto obsahové odlišnosti jsou vysvětlitelné rozdílnou materialitou pramenů: Podstata nového média tištěné knihy si z ekonomických důvodů vynucovala obecnou použitelnost jejího obsahu v co nejširším okruhu recipientů, což v případě *Piesničiek* zřejmě ovlivnilo jak zapojení bratrských písní, tak orientaci na katechetické využití v utrakvistických školách.

	[<i>Piesničky</i>], Praha 1501.	Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509.
Materiální znaky		
Datace	1501	[1505]
Médium	tištěná kniha	rukopisná kniha
Formát	8°	8°
Tiskař/písař	Tiskař Pražské Bible	neznámý
Notace	ne	ne
Nápěvné odkazy	ne	zčásti
Rubriky	zčásti	zčásti
Řazení	temporale obecné a katechismus additamenta	bez zjevného systému
Obecné obsahové znaky		
Celkový počet textů	88 (dochováno 85)	34
Podíl písní do roku 1515 nedoložených	86 %	76,5 %
Vzájemné konkordance	3	3
Podíl textů bratrských autorů konkordance s bratrskou Agendou z roku 1501	20 % 0	0 % 0
Procentuální podíl liturgického chorálu (druhy)	33 % (seq, hy, Ky, Gl, SaTr, ant, Te Deum)	0 %
Vybraná obsahová specifika a zvláštnosti		
Písně manifesty (s důrazem na přijímání podobojí nebo vyjadřující národní identitu)	<i>Pane Bože, buď při nás</i>	<i>Pane Bože, buď při nás Králi slavný, Kriste dobrý Věrní křesťané, silně doufajme</i>
Písně protibratrské (s důrazem na přijímání podobojí)	0	<i>Zdravas, oběti předuostojná V těchto časiech nebezpečných</i>
Písně odmítající úctu ke svatým nebo zpověď	<i>Kriste, nejmilostivější Králi</i>	<i>Ktožkoli má péči o své spasenie</i>
Původ souboru <i>preces</i> (katechismu)	jako celek unikátní	husitský (<i>Jistebnický kancionál</i>)
Původ a povaha eucharistických písní	unikátní nebo dochované poprvé, dogmatické	husitské i dochované poprvé, až na výjimku polemické

Tab. Srovnání materiálních a obsahových znaků obou nejstarších dochovaných samostatných českých kancionálů.

Oba kancionály se oproti ostatním písněným souborům z druhé poloviny 15. století vyznačují vyhraněnější a dále přebíranou podobou svého žánru: Texty k různým příležitostem církevního roku zde stojí spolu s „písněmi obecnými“, zhudebňujícími výklad nejrůznějších aspektů křesťanského života (jimž stále vévodí smrt a pokání), základních modliteb, katechismu a dalších věroučných otázek včetně pro utrakvisty stěžejních témat eklesiologických a eucharistických. V porovnání obou pramenů vystupuje zejména pečlivá

(ačkoli anonymní) redakční práce původců *Piesničiek*, kterou bylo nutné podniknout ještě před vytvořením čisté kopie pro tisk a která v rukopisné kancionálové kultuře do té doby chybí. Týká se jak samotného výběru písní, tak jejich řazení. Zcela nově je zde od textů k církevnímu roku oddělena druhá část knihy tematizující církev (viz výše). Určitý předobraz této struktury se objevuje v písňovém oddílu *Jistebnického kancionálu*, kde jsou však texty katechetické a věroučné prezentovány jako první, a to v plynulé návaznosti na zpěvy graduálu („*Sedm obecných prozb ku Pánu Bohu*“, písně „*o viere, co máme věřiti a kterak*“ a o „*svatých pravdách*“),⁶⁴⁷ teprve následně jsou zapsány písně k církevnímu roku a texty mariánské, ovšem znovu i s písněmi polemickými.⁶⁴⁸ Díky předřazení církevního roku a osamostatnění kancionálového žánru nabízí Tisk *Piesničiek* laickým recipientům – ať už z prostředí škol či soukromých vlastníků – široké možnosti liturgického, modlitebního i pedagogického využití. Písně, které byly dříve v marginálních přípisech, rukopisných sbornících nebo v modlitebních knihách vázány na specifický kontext, zde vidíme zveřejněny vedle sebe bez jakéhokoli grafického naznačení jejich rozdílné funkce (například velikonoční sekvenci, pašijový zpěv *Umučenie našeho Pána Jezukrista*, polemickou píseň *Kriste, najmilostivejší Králi* a hymnus *Tě, Boha, chválíme*). Pouze poslední oddíl tištěného kancionálu byl zřejmě sázen na základě předlohy, která nebyla do zmíněné redakce zahrnuta, neboť opakuje již obsažená temporální, sanktorální a eucharistická témata.

Při vyhraňování kancionálového žánru znamenalo využití knihtisku zároveň maximální formální zjednodušení zahrnutých zpěvních útvarů. Vzhledem k absenci notového zápisu (a v *Piesničkách* dokonce i nápěvných odkazů) se sice stále počítá s významnou rolí paměti, orality a performativní zkušenosti, sjednocená vizuální podoba všech zastoupených liturgických druhů však preferuje jednoduché, pro laický zpěv vhodnější strofické skladby před složitějšími chorálními útvary. Tento vztah performativní a materiální podstaty českého zpěvu – který se jako červená nit vine celou naší prací – však můžeme na závěr této kapitoly formulovat i opačně: Přestože se již první tištěná forma textů kostelního zpěvu snaží záměrně odpoutat od lokálnosti, individualizace a sólového charakteru českého repertoáru, zůstává český zpěv nadále především orálním a performativním útvarem, který by bez hlasitého memorování ve školách nikdy nedosáhl pozdější obliby a rozšíření.

⁶⁴⁷ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. II C 7, p. 42.

⁶⁴⁸ Srov. Jan FREI, *Struktura a funkce písňového oddílu Jistebnického kancionálu*, in: Jan Baťa (vyd.), *Litera Nigro scripta manet*. In honorem Jaromír Černý, Praha 2009, s. 35–37.

Závěrem

„O jakém repertoáru to Koranda a jeho současníci – ať už příznivci či oponenti českého zpívání – mluví?“ ptali jsme se v úvodu naší práce. Pokládáme-li si na závěr znovu stejnou otázku, vidíme především, jak opomíjený, nedoceněný a zanedbaný byl donedávna výzkum českého liturgického zpěvu druhé poloviny 15. století. Hledání odpovědi nás dovedlo ke zcela novému prozkoumání primárních i sekundárních pramenů a k jejich analýze – vždyť právě nesoulad v míře zpracování pramenné základny úvodní otázku nastolil. Zatímco sekundární zdroje informací o české liturgii, zejména její kritiky a obhajoby, bral historický výzkum v úvahu již v minulosti (ačkoli nedošlo k jejich komplexnějšímu porovnání a utřídění), primární prameny – s výjimkou českých souborů písní – pozornost badatelů zcela ztratily. Hlavním přínosem této práce je proto zpracování primárních pramenů s českým kostelním zpěvem druhé poloviny 15. století, jejich časové, materiální a sociální zařazení a shrnutí jejich obsahu a funkce. Teprve detailní analýza jejich obsahových a materiálních znaků i sociálního kontextu jejich užívání pomohla překonat dosavadní rozpory v interpretaci významu českého liturgického zpěvu po skončení husitských válek a před vstupem evropské reformace.

Z období mezi lety 1450 a 1515 jsme identifikovali celkem 63 knih se vztahem k české liturgii, a to 57 rukopisů a 6 tisků. Vlastní české zpěvní knihy tvoří pouhých 8 % z celkového počtu zkoumaných pramenů, v ostatních případech se jedná o sborníky nehudebních textů s obsaženými českými zpěvy, latinské liturgické knihy nebo modlitební knihy. Z jejich průzkumu vykryštalizovaly tři hlavní okruhy liturgického repertoáru, v nichž měl český jazyk v této době své důležité místo: zpěvy kněží (misál, benedikcionál), sólový nebo performativně prováděný repertoár zpěvů ke Svatému týdnu a obsáhlý soubor písní k církevnímu roku a katechetickým účelům, který byl kromě zpěvu žáků spojen se vzrůstající aktivitou laiků a zahrnoval postupně i parafráze ordinária. Jedinou repertoárovou vrstvou, která dle svědectví primárních pramenů zůstala zcela bez vernakulárních prvků, byly chorální zpěvy propria.

Český kostelní zpěv druhé poloviny 15. století nebyl celistvým překladem liturgie do vernakulárního jazyka, ani nejsme zatím schopni vysledovat jednotnou redakci dochovaných zpěvů. Z ideového hlediska lze fenomén českého zpěvu definovat jako výraz národní a konfesní identity českých utrakvistů, zásadním pojítkem zmíněných repertoárových okruhů českého zpěvu však není liturgický žánr (obsah některé z tradičních liturgických knih), ale praktický dosah zpěvu pro laickou komunitu. Myšlenka laického porozumění ovlivňuje výběr vernakulárně prováděných textů kněze, překládání a nové skládání textů k liturgické

performanci i rozvoj vstupování zpěvu shromáždění do bohoslužby. Česká liturgie druhé poloviny 15. století je proto v samotné své podstatě výrazně performativní a edukativní.

Podíváme-li se z této perspektivy na *Jistebnický kancionál*, který jsme v úvodu označili za dosud určující měřítko hledané podoby českého zpěvu, jeví se nyní jako krajní pokus o zavedení češtiny do liturgie založený na diskurzu, v němž byl vernakulární jazyk chápán nejen jako nástroj laického porozumění, ale zejména jako symbolický projev svátostného splynutí jazyka a bohoslužby vyvoleného českého národa. Přesnější definování vztahu tohoto pramene k námi popsanému pojetí vernakulární liturgie ve druhé polovině 15. století bude muset být předmětem dalšího výzkumu. Prozatím můžeme konstatovat, že v průběhu 15. století převážilo v utrakvistické církvi nikoli chápání české liturgie v rovině ideové (tedy jako svátostného znějícího projevu „věrných Čechů“), ale vnímání praktických důvodů k zapojování českojazyčných částí do bohoslužby se stále větším důrazem na oslovení a aktivní zapojení co největší části laické komunity.

Další otázkou, kterou jsme vernakulárnímu repertoáru této doby kladli, byl odraz materiality jeho záznamů na utváření podoby české liturgie a s ním související problém žánrového vyhraňování kancionálů a sborníků se zpěvy ke Svatému týdnu. Výsledky našeho výzkumu je v tomto směru nutné rozdělit na dvě oblasti, totiž na materiální vlivy a specifika rukopisné knižní kultury a formativní prvky postupně se rozvíjejících (byť stále rukopisnou kulturou zásadně ovlivněných) tištěných médií.

Rukopisné prameny ukazují díky řadě dodatečných a marginálních přípisů českou liturgii jako nestandardizovanou a velmi individualizovanou, kdy aktivita při jejím provozování i písemném zaznamenávání zůstává na straně kněží a kantorů. Tuto rozrůzněnost a proměnlivost utrakvistické liturgie popisují také žaloby na Jana Rokycanu a jeho pokračovatele. Z rukopisných liturgických knih vznikajících po roce 1485 je zároveň patrné, že postupně docházelo k rozvoji laického zpěvu. Rozměrné reprezentativní kodexy obsahující vedle jednohlasu také české vícehlasé písně a moteta ukazují na spolupráci mezi kantory a městskými elitami, která otevřela možnosti nové liturgické praxe a jejího financování. V tomto aspektu vývoje vernakulárního kostelního zpěvu se ovšem spojují vlivy rukopisné i tištěné knižní kultury, neboť nárůst aktivity světských elit zřejmě souvisel s tištěným vydáním českého překladu Korandovy obhajoby srozumitelné liturgie, která se právě na světské elity poprvé – a zcela explicitně – obrací. Rozvoj laického zpěvu se projevuje i v rovině terminologické. Teprve na konci 15. století byl termín *zpievanie v řeči obecné* přenesen z repertoáru liturgických lekcí také na duchovní píseň, i když stále s důrazem na biblickou povahu jejích textů.

Knihtisk urychlil postupné přesouvání těžiště českého liturgického repertoáru od sólových a performativních žánrů ke kolektivně zpívaným písňovým formám, když přinesl formální zjednodušení zahrnutých zpěvních útvarů. V rámci vyhraňování kancionálového žánru představují novou, od lokálních tradic osvobozenou podobu zpěvníku tištěné *Piesničky* z roku 1501. Repertoár byl zde v souladu s pojmem *zpievanie v řeči obecné* vybrán především na základě obsahové opory v Písmu, nikoli podle hlediska konfesního, a vzhledem k nutnosti odbytu určen pro co nejširší okruh recipientů. Ekonomické důvody zřejmě ovlivnily také katechetické zaměření *Piesniček*, které lze interpretovat jako první doklad využití knihtisku utrakvistickým školstvím. Redaktor této sbírky zůstává neznámý, hypoteticky lze uvažovat o mistru Havlovi z Kouřimi, který byl spojen s prostředím pražské univerzity a utrakvistické konzistoře a zároveň s výukou na bratrské koleji založené kolem roku 1497 v Brandýse nad Orlicí.

Poslední okruh otázek, který jsme zkoumanému českojazyčnému repertoáru a jeho pramenům položili, se týkal dokladů o funkci a provádění jednotlivých zpěvů. Zajímala nás otázka hlasitého a tichého čtení a známky orálního přenosu či performativního provozování. Řada materiálních znaků zápisu české liturgie druhé poloviny 15. století svědčí o orální povaze tohoto repertoáru. Velmi zběžné písmo, marginálie a chybovost notovaných pasáží ukazují, že velká část českých zpěvů byla zapsána na základě ústní tradice pro osobní potřebu svých písarů a jejich zapojování do liturgie se neobešlo bez textové, hudební i liturgické improvizace. V případě specifického žánru písňových lamentací vidíme postupné úpravy záznamů založených na performativní praxi a pro orální formy typické fixování rituálních formulí, projevující se v ustálené grafické podobě jejich zápisu.

Otázka hlasitého a tichého čtení je v případě našeho výzkumu spíše hledáním hranice mezi četbou z modlitebních knih a zpěvem, které v českém prostředí dosud nebylo tematizováno. Ve sledovaných pramenech jsou čtení a zpěv kladeny souřadně vedle sebe, nebo jeden výraz zastupuje druhý. Významové překryvy nacházíme rovněž se slovem *audire*. Také podoba rubrik u analyzovaných modlitebních textů ukazuje, že dělicí čára mezi oběma hlasovými projevy byla takřka neznatelná. Utrakvistické vyzdvižení hlasité komunikace při liturgii vyniká v kontrastu k teologickému důrazu na „modlitbu srdcem“ v tichu, šířícímu se v této době Evropou. Teprve když pochopíme pro české prostředí klíčový význam hlasitého zpěvního přednášení biblických textů, které je zároveň čtením, zpěvem a slyšením (*legere – cantare – audire*), porozumíme správně úvodnímu citátu „*Viera zajisté jest z slyšenie a slyšenie skrze Slovo Kristovo.*“ Právě tato hlasitost a srozumitelnost vyřčeného slova, jehož adresátem je laik se svým vlastním slyšením (čtením, zpěvem), posilovala performativní a edukativní

charakter utrakvistické bohoslužby a předznamenala liturgickou proměnu typickou pro reformační církve 16. století. Vlastní vstup laiků do bohoslužby však ve druhé polovině 15. století ještě nesl rysy středověké performativní praxe a komplementární vícejazyčnosti, kterou způsobovalo jak samotné střídání latiny a češtiny, tak zvukově mnohvrstevné překrývání knězem latinsky přednášených textů (např. v případě ordinária), zpěvu žáků a kantorů a české polohlasné či zpěvní recitace gramotných účastníků liturgie.

Hlavním cílem této práce bylo otevřít nový přístup k výzkumu vernakulární liturgie očima knižní kultury s důrazem na její materiální a sociální aspekty a jejich interdisciplinární interpretaci. Právě shrnuté výsledky, ukazující českou liturgii druhé poloviny 15. století jako nesmírně živý, inovativní a vyvíjející se proces, snad dostatečně prokazují, že tento směr uvažování je nejenom nosný, ale že dokáže překonávat roztříštěnost výzkumu rukopisné knižní kultury, která je dosud patrná jak u nás, tak v zahraničí. Materialita zápisů české liturgie druhé poloviny 15. století je odrazem jak performativní praxe, kterou zpětně usměřňuje zejména z hlediska formálního zjednodušování zpěvních útvarů, tak i politických prostředků legitimizace vernakulárního zpěvu. Povolení české liturgie jako lokální zvyklosti ji ponechává dlouho pouze v oblasti rukopisné kultury bez snahy o centrálně řízenou standardizaci. Argumentace ve prospěch české liturgie svědectvím Písma (tzv. soudcem chebským) pak spolu s vyzdvižením srozumitelnosti ovlivňuje výběr repertoáru i obsahovou stránku textů, a to i po uchopení českého zpěvu médiem knižní kultury.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

1. Rukopisy

Bautzen, Stadtbibliothek

sign. 2°56

Brno, Moravská zemská knihovna

sign. Mk 92

sign. Mk 93

sign. Mk 97

sign. Mk 108

sign. Mk 111

sign. RKP-0048.020 (rkp. 57)

Brno, Moravský zemský archiv

fond G 10, inv. č. 114/1–3

fond G 10, inv. č. 509

fond E 6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370

Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana

sign. Ottob. lat. 348

Havlíčkův Brod, Galerie a muzeum Vysočiny

sign. SK 2/49, př. č. 847/69

Horažďovice, Městské muzeum

sign. Sg 487

Hradec Králové, Muzeum východních Čech

sign. Hr 2

sign. Hr 3

sign. Hr 4

sign. Hr 5

sign. Hr 6

sign. Hr 7

sign. Hr 55

Kolín, Regionální muzeum

př. č. 80/88

Kraków, Biblioteka Kapituły Katedralnej
sign. 240

Kraków, Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności
sign. 1706

Kutná Hora, České muzeum stříbra
sign. 88/85

Litoměřice, Státní oblastní archiv
sbírka rukopisů, inv. č. 1

Nelahozeves, Lobkowiczská knihovna
sign. VI Fg 57

Novacella, Biblioteca dell'Abbazia di Novacella
sign. 139

Olomouc, Státní vědecká knihovna
sign. M I 406a

Plzeň, Archiv města Plzně
sign. 4e82 (č. 83)

Praha, Archiv hlavního města Prahy
sign. 1869

Praha, Knihovna Národního muzea
sign. II C 7
sign. III E 47
sign. III F 30
sign. III H 8
sign. III H 37
sign. IV B 24
sign. V F 41
sign. XII A 21
sign. XII A 22
sign. XII A 25
sign. XII F 14
sign. XIII A 2
sign. XIII B 2
sign. XIII E 14
sign. XIV E 7
sign. I D b 1/16

Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta

- fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 74
- fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. D 109/1
- fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. M 102/1
- fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. N 59
- fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. O 51

Praha, Národní archiv

- fond Akta Jednoty bratrské, sv. IV
- fond Akta Jednoty bratrské, sv. IX
- fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376

Praha, Národní knihovna České republiky

- sign. I F 18
- sign. I F 37
- sign. IV G 8
- sign. VI B 24
- sign. VI C 20a
- sign. VII B 14
- sign. IX A 18
- sign. IX F 1
- sign. X E 2
- sign. X F 9
- sign. X G 23
- sign. XI C 8
- sign. XIII G 22
- sign. XIV A 1
- sign. XVII D 38
- sign. XVII E 1
- sign. XVII E 7
- sign. XVII E 69
- sign. XVII F 2
- sign. XVII F 3
- sign. XVII F 46
- sign. XVII H 12
- sign. XVII H 17
- sign. XVII H 28
- sign. XIX C 49
- sign. XXIV A 26
- sign. 59 R 5116
- sign. 59 R 5133

Praha, Strahovská knihovna

- sign. DA III 17

Třeboň, Státní oblastní archiv

sign. A 4

sign. A 16

Ústí nad Orlicí, Státní okresní archiv

sign. A 3

Warszawa, Biblioteka Narodowa

sign. Rps 12668 I

Wien, Österreichische Nationalbibliothek

sign. Cod. 4105

sign. Cod. 4312

sign. Cod. 4314

sign. Cod. 4333

sign. Cod. 4550

sign. Cod. 4557

sign. Cod. 4935

sign. Cod. 4944

sign. Cod. 5293

sign. Cod. 14355

sign. Cod. 14553

sign. Cod. 15492

sign. Mus.Hs. 15501

Wrocław, Archiwum Archidiecezjalne

sign. 58

2. Inkunábule a staré tisky

Agenda secundum chorum Olomucensem, Brno 1486.

[*Bible pražská*], Praha 1488.

BÍLEJOVSKÝ, Bohuslav, *Kronika česká*, Norimberk 1537.

Breviarium Pragense, Norimberk 1502.

BYDŽOVSKÝ, Pavel, *Knížky o přijímání Těla a Krve Pána našeho Ježíše Krista*, Praha [1550–1573].

Compactata, Praha 1513.

Compactata, Norimberk 1518.

[*Dodatek herrnhutský k Pasionálu*], Praha [1500].

[*Dodatek jenský k Pasionálu*], Praha [1495].

[*Dodatek žitavský k Pasionálu*], Praha [1510].

Epistolý a čtenie postní, Plzeň 1506.

Evangelický kancionál obsahující v sobě písně duchovní staré i nové, [Žitava] 1727.

- HÁJEK Z LIBOČAN, Václav, *Kronika česká*, Praha 1541.
- Hilarii Litomericensis [...] Disputatio cum Ioanne Rokyczana*, Praha 1775.
- Index Bohemicorum librorum prohibitorum, et corrigendorum ordine alphabeti digestus*, Praha, 1770.
- [*Kompaktáta*], Praha [1500].
- Kniehy žalmové*, Plzeň 1508.
- KONÁČ Z HODIŠKOVA, Mikuláš, *Rozmlúvanie o viere, neméně užitečné jako kratochvilné, v kterémžto Římenín, Čech, Pikart a Mudřec společně rozmlívají*, Praha 1511.
- KONIÁŠ, Antonín, *Clavis Haeresim claudens et aperiens*, Hradec Králové 1729.
- KONIÁŠ, Antonín, *Clavis Haeresim claudens et aperiens*, Hradec Králové 1749.
- KORANDA, Václav ml., *Tractat o velebné a božské svátosti oltární, kterak má přijímána býti od věrných křesťanuov. O rozdávanie dietkám. O zpívaní českém. O lichvě*, Praha 1493.
- [*Modlitby při mši*], Praha 1503.
- Nový zákon*, Praha 1497.
- Nový zákon*, Praha 1513.
- Obsequiale sive Benedictionale*, Norimberk 1496.
- O viere svaté, kterouž Čechové a Moravané drží*, Praha 1513.
- PERALDUS, Guillelmus, *Summa virtutum ac vitiorum*, Benátky 1492.
- Piesně chval božských*, Praha 1541.
- Piesně chval božských*, Šamotuly 1561.
- [*Piesničky*], Praha 1501.
- Písne staré gruntovní a velmi utěšené*, Praha 1567
- Písne Starého zákona, gruntovní a velmi utěšené*, Praha 1577
- Písničky křesťanské*, Luleč 1530.
- PRAŽSKÝ, Lukáš, *Zprávy při službách úřadu kněžského v Jednotě bratrské*, Mladá Boleslav 1527.
- [*Sedm žalmů kajících*], Praha 1503.
- Urozeného pána Jana Lasitského šlechtice aneb zemana polského Historie o původu a činech bratří Českých, kniha osmá [...]. Rejstřík starých písní bratrských [...]. Útočiště v soužení i nebezpečství nejjistší, aneb Boj s Bohem modlitbami [...]. Poslední Jana Amosa Komenského vůle aneb kšaft [...]. Paměti Jana Amosa Komenského [...]. Rejstřík seniorů, jichž Jednota u vyhnání svém v Polště od léta 1557–1765 měla*, Halle 1767.
- VORAGINE, Jacobus de, [*Pasionál*], Praha 1495.
- Zpívání křesťanská starodávní chváľ božských*, Praha, 1584.
- [*Žaltář*], Praha 1487.
- Žaltář čili Kniha chval božských*, Plzeň 1499.
- ŽATECKÝ, Pavel, [*Traktát o přijímání malých dítek*], Praha 1513.

Literatura a vydané prameny

- ADLER, Quido, *Umfang, Methode und Ziel der Musikwissenschaft*, Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft 1, 1885, s. 5–20.
- AMELN, Konrad, „Resonet in laudibus“ – „Joseph, lieber Joseph mein“, Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 15 (1970), s. 52–112.
- BAK, János M., *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley 1990.
- BARTOŠ, František Michálek, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze. Catalogus codicum manu scriptorum Musaei nationalis Pragensis*, 2 sv., Praha 1926–1927.
- , *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna*, Praha 1928.
- , *Martin Lupáč a jeho spisovatelské dílo*, Reformační sborník 7, 1939, s. 115–140.
- , *Příspěvky k dějinám Karlovy univerzity v době Husově a husitské*, Sborník historický 4, 1956, s. 33–70.
- , *Vznik Jenského kodexu a jeho záhady*, Listy filologické 84, 1961, s. 253–263.
- BAŤA, Jan, *Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, in: Český hudební slovník osob a institucí, <https://slovník.ceskyhudebnislovník.cz/> (vyhledáno 12. 8. 2023).
- , *Hudební Praha 16. věku I. Staré Město pražské*, v tisku.
- BATKA, Ondřej – SVOBODOVÁ, Andrea – VOLEKOVÁ, Kateřina, *Iniciály a majuskule v prvním tištěném českém žaltáři (1487)*, Clavibus Unitis 9/2, 2020, s. 17–26.
- BAŤOVÁ, Eliška, *Václav Koranda ml.: O zpívání a čtení českém tractat. Příspěvek k dějinám užívání českého jazyka v liturgii*, Hudební věda 46, 2009, s. 31–57.
- , *Liturgická specifika a řazení obsahu českých kancionálů 15. a 16. století*, Hudební věda 48, 2011, s. 133–142.
- , *Kolínský kancionál a bratrský zpěv na počátku 16. století*, Praha 2011.
- , *Opomíjený pramen husitského zpěvu doby poděbradské a repertoár cantiones hebdomadae sanctae*, Hudební věda 51, 2014, s. 229–276.
- , *A Neglected Source of Utraquist Chant from the Poděbradian Period*, Bohemian Reformation and Religious Practice 10, 2015, s. 197–224.
- , *Písně bratra Jana Augusty. Druhá tvář bratrské hymnografie*, Praha 2018.
- BAŤOVÁ, Eliška – BAŤA, Jan, *Hymnografické dílo Jana Augusty v publikacích a pozůstalosti Antonína Škarky*, in: Tomáš Havelka, Andrea Hlaváčová Svobodová, Matouš Jaluška (vyd.), *Jako bych se octl na obrovském staveništi. Antonín Škarka (14. 2. 1906 – 12. 11. 1972)*, v tisku.
- BAŤOVÁ, Eliška – HOLETON, David R. – KOLÁŘ, Pavel, *Liturgy, Sacramental Theology, and Music*, in: Michael Van Dussen, Pavel Soukup (vyd.), *A Companion to the Hussites*, Brill's Companions to the Christian Tradition, Leiden 2020, s. 331–368.
- BENZIGER, Josef, *Zum Wesen und zu den Formen von Kommunikation und Publizistik im Mittelalter: eine bibliographische und methodologische Studie*, Publizistik 15, 1970, s. 295–318.
- BÍRO, Adrán – BAŤA, Jan, *Hudebně-ikonografické prvky tzv. Smíškovské kaple v kostele sv. Barbory v Kutné Hoře a jejich vztah k dochovaným hudebním pramenům*, Muzikologické fórum 10, 2021, s. 139–160.
- BLAIR, Ann M., *Too Much To Know: Managing Scholarly Information Before the Modern Age*, New Haven 2010.

- BLÁHOVÁ, Marie (vyd.), *Vavřinec z Březové: Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic*, Praha 1979.
- BOHÁČEK, Miroslav – ČÁDA, František, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*, Köln –Wien 1994.
- BOHATCOVÁ, Mirjam, *Otázky nad publikační činností pražských Severinů*, Listy filologické 109, 1986, s. 97–115.
- BOLDAN, Kamil, *Počátek českého knihtisku*, Praha 2018.
- BORN, Erik, *Media Archaeology, Cultural Techniques, and the Middle Ages: An Approach to the Study of Media before The Media*, Seminar: A Journal of Germanic Studies 52, 2016, s. 107–133.
- BOUBÍN, Jaroslav – ZACHOVÁ, Jana (vyd.), *Žaloby katolíků na Mistra Jana z Rokycan*, Rokycany 1997.
- BOYNTON, Susan, *Prayer as Liturgical Performance in Eleventh- and Twelfth-Century Monastic Psalters*, Speculum 82, 2007, s. 896–931.
- BRIQUET, Charles-Moïse, *Les filigranes, dictionnaire historique des marques de papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, 4 sv., Genève 1907.
- , *Les filigranes, dictionnaire historique des marques de papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, sv. 4, Leipzig 1923.
- BRODSKÝ, Pavel, *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000.
- BRUNS, Hermann Theodor (vyd.), *Canones apostolorum et conciliorum saeculorum IV., V., VI., VII.*, sv. 1, Berolini 1839.
- Cantio.cz: Songs in Central European sources*, <https://www.cantio.cz/index.php> (vyhledáno 14. 8. 2023)
- CEJPEK, Jiří a kol., *Dějiny knihoven a knihovnictví*, 2. vyd., Praha 2002.
- CIGLBAUER, Jan, *Notované rukopisy z třeboňské knihovny s důrazem na písařskou a sběratelskou činnost Kříže z Telče*, in: Lucie Doležalová, Michal Dragoun, Adéla Eberssonová (vyd.), *Středověké knihovny augustiniánských kanonií v Třeboni a Borovanech*, sv. 1: Rukopisy a inkunábule, Dolní Břežany 2021, s. 145–154.
- , *Liturgy and Songs ca. 1350–1520: On the Exclusiveness of the Bohemian Contribution*, in: Hana Vlhová-Wörner, Jan Ciglbauer (vyd.), *Music in Fifteenth-Century Bohemia: Between Reform and Identity Building*, Rochester 2026, v tisku.
- Corpus Thomisticum. Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae*, <https://www.corpusthomisticum.org> (vyhledáno 18. 6. 2024)
- CZECHOWICZ, Bogusław, *Hle, král sedí v bráně. Hledání biblických asociací hradu Litice*, in: Zdeněk Beran a kol. (vyd.), *Východočeská šlechta, její sídla a teritoria*, Praha 2013, s. 111–118.
- ČERNÁ, Alena M. – ČORNEJ, Petr – KLOSOVÁ, Markéta (vyd.), *Staré letopisy české*, sv. 2: Východočeská větev a některé související texty, Fontes rerum Bohemicarum. Series nova, tomus III., Praha 2018.
- ČERNÝ, Jaromír, *Soupis hudebních rukopisů muzea v Hradci Králové*, Miscellanea musicologica XIX, 1966, s. 9–240.
- , *Vícetextová moteta 14. a 15. století*, Praha 1989.

- , *Vícehlasý repertoár v graduálu z Českého muzea stříbra v Kutné Hoře*, *Hudební věda* 43, 2006, s. 165–184.
- ČERNÝ, Jaromír a kol., *Historická antologie hudby v českých zemích (do cca 1530)*, Praha 2005.
- Český kancionál, Praha 1921.
- ČORNEJ, Petr a kol., *Tabule staré a nové barvy Mikuláše z Drážďan ve staročeském překladu*, Praha 2016.
- DANIEL, Hermann Adalbert, *Thesaurus hymnologicus sive Hymnorum canticorum, sequentiarum circa annum MD usitatarum collectio amplissima*, Halle – Leipzig, 5 sv., 1841–1856.
- DAŇHELKA, Jiří, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, *Husitský Tábor* 8, 1985, s. 285–301.
- DA ROLD, Orietta – MANIACI, Marilena, *Medieval Manuscript Studies: A European Perspective*, in: Aidan Conti, Orietta Da Rold, Philip A. Shaw, *Writing Europe, 500–1450. Texts and Contexts*, Cambridge 2015, s. 1–24.
- DOKOUPIL, Vladislav, *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*, in: *Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně*, Praha 1958.
- DOLEŽALOVÁ, Eva, *Stopy svatého Jeronýma v Čechách na konci 14. století*, in: Eva Doležalová, Robert Novotný, Pavel Soukup (vyd.), *Evropa a Čechy na konci středověku: Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, Praha 2004, s. 209–220.
- DOLEŽALOVÁ, Lucie – DRAGON, Michal (vyd.), *Kříž z Telče (1434–1504). Písař, sběratel a autor*, Dolní Břežany 2020.
- DOLEŽALOVÁ (TOMÁŠOVÁ), Anna, *Anonymní protibratrská polemika z konce 15. století*, bakalářská práce, ETF UK, Praha 2013.
- DOYLE, Anthony Ian, *Recent Directions in Medieval Manuscript Study*, in: Derek Pearsall (vyd.), *New Directions in Later Medieval Manuscript Studies: Essays from the 1998 Harvard Conference*, Woodbridge 2000, s. 1–14.
- DRDA, Miloš – KRAJÍC, Rudolf, *Tzv. Husův hrneček - originál nebo dokonalý padělek?*, in: *Jan Hus na přelomu tisíciletí: mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia. Papežská lateránská universita Řím, 15.–18. prosince 1999*, Ústí nad Labem 2001, s. 505–601.
- DUCREUX, Marie-Elizabeth, *Hymnologia Bohemica 1588-1674. Cationnaires tchèques de la Contre-Réforme*, disertační práce, Paris 1982.
- , *Reading unto Death: Books and Readers in Eighteenth-Century Bohemia*, in: Roger Chartier (vyd.), *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*, Oxford 1989, s. 191–230.
- , *Livres d'hommes et de femmes, livres pour les hommes et pour les femmes. Réflexions sur la littérature de dévotion en Bohême au XVIIIe siècle*, in: Jaroslav Pánek, Miloslav Polívka, Noemi Rejchrtová (vyd.), *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, Praha 1994, s. 915–945.
- DVORSKÝ, František (vyd.), *Tři vášnivé projevy z války za krále Jiřího z let 1467, 1468 a 1469*, *Archiv český* 20, 1902, s. 541–563.
- EISENSTEIN, Elizabeth L., *The Printing Press as an Agent of Change*, Cambridge 1979.
- Elektronický slovník staré češtiny*, <https://vokabular.ujc.cas.cz/> (vyhledáno 9. 3. 2023).

- ERBEN, Karel Jaromír (vyd.), *Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, Praha 1852.
- ERK, Ludwig – BÖHME, Franz Magnus (vyd.), *Deutscher Liederhort*, 3 sv., Leipzig 1893–1894.
- ERNST, Wolfgang, *Let There Be Irony: Cultural History and Media Archaeology in Parallel Lines*, in: Jussi Parikka (vyd.), *Digital Memory and the Archive*, Minneapolis – London 2013, s. 37–54.
- FAULSTICH, Werner, *Medien und Öffentlichkeiten im Mittelalter 800–1400*, Göttingen [1996].
- FEIFALIK, Julius, *Altčechische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts*, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse 39, 1862, s. 627–745.
- FELCMAN, Ondřej – MUSIL, František – ČECHURA, Jaroslav (vyd.), *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009.
- FORST, Vladimír (vyd.), *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 2/I*, Praha 1993.
- FREI, Jan, *Struktura a funkce písňového oddílu Jistebnického kancionálu*, in: Jan Bařa (vyd.), *Litera Nigro scripta manet. In honorem Jaromír Černý*, Praha 2009, s. 33–41.
- GANCARCZYK, Paweł, *Musica scripto: kodeksy menzurálne II polowy XV wieku na wschodzie Europy Łacińskiej*, Warszawa 2001.
- , *Changing Identities of Songs by Petrus Wilhelmi de Grudencz*, *Hudební věda* 54, 2017, s. 5–24.
- GINDELY, Antonín, *Dekrety Jednoty bratrské*, sv. 1: *Spisy bratrské*, Praha 1865.
- GOLL, Jaroslav, *Rokycanova Postilla*, *Časopis Musea království Českého* 53, 1879, s. 59–70, 199–211.
- GRAHAM, Barry Frederic Hunter, *Bohemian and Moravian Graduals, 1420–1620*, Turnhout 2006.
- HAEBLER, Konrad, *Typenrepertorium der Wiegendrucke*, Leipzig 1905.
- HALAMA, Ota, *Otázka svatých v české reformaci*, Brno 2002.
- , *550 let Jednoty bratrské?*, *Nové bratrské listy* 2007, č. 1, s. 7–10.
- , *Přijímání maličkých v první tištěné utrakvistické konfesi z roku 1513*, in: Petr Hlaváček (vyd.), *O Felix Bohemia! Studie k dějinám české reformace*, Praha 2013, s. 151–157.
- , *Jednota bratrská*, in: Pavlína Cermanová, Robert Novotný, Pavel Soukup (vyd.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 606–617.
- , *Utrakvistická konfese z roku 1513*, *Studia historica Brunensia* 62, 2015, s. 373–387.
- , *Posudek na bakalářskou práci: Anna Doležalová (Tomášová), Anonymní protibratrská polemika z konce 15. století*, in: *Digitální depozitář Univerzity Karlovy*, <https://dodo.is.cuni.cz/handle/20.500.11956/62956> (vyhledáno 22. 6. 2024).
- HALAMA, Ota (vyd.), *Bohuslava Bilejovského Kronika česká*, *Acta Reformationem Bohemicam Illustrantia* VII, Praha 2011.
- HANKA, Václav, *České prvotisky*, *Časopis českého Museum* 26, 1852, s. 109–126 (č. 3), 62–111 (č. 4).
- HAVELKA, Emanuel, *Husitské katechismy*, Praha 1938.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – HRABÁK, Josef – DAŇHELKA, Jiří (vyd.), *Výbor z české literatury doby husitské*, sv. 2, Praha 1964.

- HLAVÁČEK, Ivan, *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*, Praha 1966.
- HLÁVKOVÁ, Lenka, *An Inconspicuous Relative of the Speciálník Codex. On Dating and Structure of the Manuscript CZ-Pu VI C 20a*, *Hudební věda* 57, 2020, s. 436–453.
- HLÁVKOVÁ, Lenka – VLHOVÁ-WÖRNER, Hana, *Hudba*, in: Pavlína Cermanová, Robert Novotný, Pavel Soukup (vyd.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 474–489.
- HLAVSOVÁ, Jaroslava, *Funkce a adekvátnost vzájemné interpretace mluveného a psaného textu*, *Slovo a slovesnost* 56, 1995, s. 15–22.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Praha 2008.
- HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, August Heinrich, *Geschichte des deutschen Kirchenliedes bis auf Luthers Zeit: ein literarhistorischer Versuch*, Breslau 1832.
- HOLÁ, Mlada – HOLÝ, Martin a kol. (vyd.), *Profesoři pražské utrakvistické univerzity v pozdním středověku a raném novověku (1457/1458–1622)*, Praha 2022.
- HOLEČEK, František J., *Makkabäische Inspiration des hussitischen Chorals Ktož jsou Boží bojovníci*, in: Jan Heller, Shemaryahu Talmon, Hana Hlaváčková (vyd.), *The Old Testament as Inspiration in Culture. International Academic Symposium, Prague, September 1995*, Třebenice 2001, s. 140–166.
- HOLETON, David R., *The Evolution of Utraquist Liturgy: a Precursor of Western Liturgical Reform*, *Religio* 1, 1993, s. 155–164.
- , *The Role of Jakoubek of Stříbro in the Creation of a Czech Liturgy: Some Further Reflections*, in: Ota Halama (vyd.), *Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení*, Praha 2006, s. 49–86.
- , *Liturgický život české reformace*, in: Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (vyd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, s. 219–233.
- HOLETON, David R. – VLHOVÁ-WÖRNER, Hana (vyd.), *Jistebnický kancionál*, sv. 1: *Graduale*, Brno 2005.
- HOLOVAC'KYJ, Jakiv, *O rukopisnom molitvennikě staročěšskom s XIV–XV věka, chranjaščemsja v universitetskoj bibliotekě vo L'vově*, Praha 1861.
- HOMOLKOVÁ, Milada, *Píseň Věrní křesťané v Jenském kodexu*, in: Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (vyd.), *In puncto religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy*, Praha 2013, s. 103–115.
- HORÁK, František – CHRAMOSTA, Emanuel, *Cesta Liběcká v dějinných proměnách, se stezkami vedlejšími a strážnicemi*, Praha 1923.
- HORYNA, Martin, *Vícehlasá hudba v Čechách v 15. a 16. století a její interpreti*, *Hudební věda* 43, 2006, s. 117–134.
- , *Česká reformace a hudba. Studie o bohoslužebném zpěvu českých nekatolických církví v období 1420–1620*, *Hudební věda* 48, 2011, s. 5–40.
- HOWSAM, Leslie, *Old Books and New Histories: An Orientation to Studies in Book and Print Culture*, Toronto 2006.
- HRÁBEK, Šimon, *Písňová část konvolutu CZ-Ps, DA III 17*, bakalářská práce, FF UK, Praha 2018.
- HREJSA, Bohuš, *Kancionály v Jednotě bratrské*, *Reformační sborník* 4, 1931, s. 11–47.
- HREJSA, Ferdinand, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1935.

- HRUZA, Karel – VLHOVÁ, Hana, *Der Codex 4557 der Österreichischen Nationalbibliothek: Herausragendes Beispiel einer hussitischen Sammelhandschrift*, *Codices manuscripti. Zeitschrift für Handschriftenkunde* 26, 1999, s. 3–31.
- HUGHES, Andrew, *Medieval Manuscripts for Mass and Office: A Guide to their Organization and Terminology*, Toronto 1982.
- CHARTIER, Roger, *The Author's Hand and the Printer's Mind: Transformations of the Written Word in Early Modern Europe*, Cambridge 2014.
- CHYTIL, Karel, *Vývoj miniaturního malířství českého za doby králů rodu Jagellonského*, Praha 1896.
- JAKOBSON, Roman, *Úvahy o básnictví doby husitské*, *Slovo a slovesnost* 2, 1936, s. 1–21.
- JANDER, Owen, *Cantus*, in: Grove Music Online, <https://www.oxfordmusiconline.com> (vyhledáno 11. 8. 2023).
- JENNY, Markus – LIPPHARDT, Walther, *Hymnologie*, in: MGG Online: Die Musik in Geschichte und Gegenwart, <https://www.mgg-online.com/> (vyhledáno 12. 8. 2023).
- JIREČEK, Josef, *Kancionál bratrský*, *Časopis Musea Království českého* 36, 1862, s. 24–51, 95–96.
- , *Klasobraní z rukopisův staročeských, na Moravě chovaných*, *Časopis Matice moravské* 5, 1873, s. 1–8.
- , *Hymnologia Bohemica. Dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. století*, Praha 1878.
- JOHNSTON, Michael – VAN DUSSEN, Michael (vyd.), *The Medieval Manuscript Book: Cultural Approaches*, Cambridge 2017.
- JUNGMANN, Josef, *Historie literatury české: aneb soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*, Praha 1825.
- , *Historie literatury české. Aneb: Soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*, 2. vyd., Praha 1849.
- JUST, Jiří – BAŤOVÁ, Eliška, *In monte Oliveti: Litomyšl a knižní kultura jednoty bratrské v 16. století*, Praha 2022.
- KADLČÍK, František Břetislav, *Děje i paměti Brandejsa nad Orlicí*, Praha [1886].
- KIENING, Christian, *Medialität in mediävistischer Perspektive*, *Poetica* 39, 2007, s. 285–352.
- KOLÁR, Jaroslav, *K tradici českých dialogických skladeb z husitské doby*, *Listy filologické* 90, 1967, s. 30–37.
- KONRÁD, Karel, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského*, Praha 1881.
- KORÁB, Julius, *Vývoj knihtiskařství a české prvotisky: ku čtyřsetletému jubileu české typografie*, Plzeň 1880.
- KOUBA, Jan, *Kancionály Václava Miřinského*, *Miscellanea musicologica* 8, 1959, s. 5–147.
- , *Nejstarší český tištěný kancionál z roku 1501 jako hudební pramen*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* II, 1965, s. 89–138.
- , *Der älteste Gesangbuchdruck von 1501 aus Böhmen*, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 13, 1968, s. 78–112.
- , *Od husitství do Bílé hory (1420–1620)*, in: Vladimír Lébl (vyd.), *Hudba v českých dějinách*, Praha 1983, s. 83–146.
- , *Hudebně vědecká dokumentace*, in: Vladimír Lébl (vyd.), *Hudební věda*, sv. 3, Praha 1988, s. 891–988.

- , *Nejstarší české písňové tisky do roku 1550*, *Miscelanea musicologica* 32, 1988, s. 21–92.
- , *Kancionál*, in: Petr Macek (vyd.), *Slovník české hudební kultury*, Praha 1997, s. 416–421.
- , *Slovník staročeských hymnografů (13. –18. století)*, Praha 2017.
- , *Marginálie ke Slovníku staročeských hymnografů*, *Hudební věda* 55, 2018, s. 223–232.
- , *Dodatky ke Slovníku hymnografů*, *Hudební věda* 57, 2020, s. 363–376.
- KOUBA, Jan a kol. (vyd.), *Průvodce po pramenech k dějinám hudby: fondy a sbírky uložené v Čechách*, Praha 1969.
- KOUBA, Jan – SKALICKÁ, Marie, *Koledy v předbělohorských písňových pramenech*, *Miscellanea musicologica* 30, 1983, s. 9–37.
- KOUBA, Jan – SKALICKÁ, Marie – SCHUHMACHER, Gerhard – HŁAWICZKA, Karol – WITKOWSKI, Leon – KRUKOWSKI, Teresa – RAUPP, Jan, *Hymnologica Slavica. Notendrucke des 16. bis 18. Jahrhunderts*, in: *Répertoire International des Sources Musicales B/XIII/1*, München 2012.
- KPS – *Databáze Knihopis*, https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=KPS (vyhledáno 10. 6. 2025)
- KRÁSA, Josef, *K ikonografii sv. Jeronýma v českém umění*, in: Jan Petr, Sáva Šabouk (vyd.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*, Praha 1975, s. 95–100.
- KROFTA, Kamil, *O spisech Václava Korandy mladšího z Nové Plzně*, *Listy filologické* 39, 1912, č. 3/4, s. 122–138.
- KROFTA, Kamil (vyd.), *Jaroslav Goll: Chelčický a Jednota v XV. století. Nový otisk prací: Petr Chelčický a jeho učení, Jednota bratrská v XV. století, Nové spisy o Valdenských*, Praha 1916.
- KUBIENIEC, Jakub, *Lamentacje chorałowe w krakowskich rękopisach liturgicznych XII-XVIII wieku*, *Muzyka* 44, 1999, s. 7–42.
- KYAS, Vladimír, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha – Řím 1997.
- LEHÁR, Jan, *Česká středověká lyrika*, Praha 1990.
- LŮŽEK, Bořivoj, *Po stopách husitství na Ústecku*, Ústí nad Labem 1959.
- MACEK, Josef, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001.
- MÁLEK, Jiří, *Z dějin osady Heřmaň*, seminární práce, FF MU, Brno 2009.
- Manuscriptorium*, <https://www.manuscriptorium.com> (vyhledáno 24. 3. 2025)
- MAŇAS, Vladimír, *Syntéza jako výzva: interdisciplinarita při konstrukci městských dějin středověku a raného novověku*, in: Radana Červená, Tomáš Dvořák, Aleš Vyskočil (vyd.), *Jak psát dějiny velkých měst?*, Brno – Ústí nad Labem – Praha 2016, s. 187–190.
- MAREK, Jindřich, *Václav Koranda mladší: Utrakvistický administrátor a literát*, Praha 2017.
- MAREK, Jindřich (vyd.), *Nebeský žebřík. Pozdně středověké modlitební knihy ze sbírek Národní knihovny ČR*, Dolní Břežany 2019.
- MAREK, Jindřich – MODRÁKOVÁ, Renáta, *Zlomky rukopisů v Národní knihovně České republiky*, Praha 2006.
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – EBEN, David, *Organizace liturgického prostoru v bazilice sv. Víta, Castrum Pragense 2*, 1999, s. 227–240.
- McKENZIE, Donald Francis, *Bibliography and the Sociology of Texts*, London 1986.
- McKITTERICK, David, *Print, Manuscript and the Search for Order: 1450–1830*, Cambridge 2003.

- Melodiarium Hymnologicum Bohemiae*, <https://melodiarium.musicologica.cz/> (vyhledáno 22. 6. 2024).
- MENČÍK, Ferdinand (vyd.), *Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I. (1355-1377)*, Praha 1882.
- MJACHKÁ, Naděžda, *Analýza rukopisu 59 Rs 1 z fondu Hudebního oddělení Národní knihovny v Praze*, diplomová práce, FF UK, Praha 1999.
- MOLNÁR, Amedeo, *Boleslavští bratři*, Praha 1952.
- , *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956.
- MOLNÁR, Amedeo (vyd.), *Husitské manifesty*, Praha 1980.
- MRÁČKOVÁ, Lenka, *Kodex Speciálník. Eine Kleine Folio-Handschrift böhmischer Provenienz*, *Hudební věda* 39, 2002, s. 163–184.
- , *Behind the Stage: Some Thoughts on the Codex Speciálník and the Reception of Polyphony in Late 15th-century Prague*, *Early Music* 37, 2009, s. 37–48.
- , *Die Kompositionen Johannes Tourouts in böhmischen Musikhandschriften. Zur musikalischen Kultur am Hofe Kaiser Friedrichs III. und ihrer Rezeption in den böhmischen Ländern*, in: Eva Schlotheuber, Hubertus Seibert (vyd.), *Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen- und Kulturtransfer im Vergleich (13. – 16. Jahrhundert)*, München 2009, s. 103–111.
- MRÁČKOVÁ, Veronika, *Dobroslav Orel a jeho práce s hudebními rukopisy 14.–16. století*, *Musicalia* 7, 2015, s. 6–27.
- MÜLLER, Joseph Theodor, *Hymnologisches Handbuch zum Gesangbuch der Brüdergemeine*, Herrnhut 1916.
- , *Geschichte der Böhmisches Brüder*, sv. 1, Herrnhut 1922.
- MUŽÍK, František, *Nejstarší nápěv písně Jezu Kriste štědrý kněže a jeho vztah k Husově variantě*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 1, 1958, s. 31–53.
- , *Úvod do kritiky hudebního zápisu*, Praha 1962.
- , *Hospodine pomiluj ny. K dějinám forem nejstarších českých písní*, *Miscellanea musicologica* 18, 1965, s. 7–30.
- , *Systém rytmiky české písně 14. století*, *Miscellanea musicologica* 20, 1967, s. 7–48.
- , *Christ ist erstanden – Buoh všemohúcí*, *Miscellanea musicologica* 21–23, 1970, s. 7–45.
- NECHUTOVÁ, Jana – MALÁ, Jana (vyd.), *Mistr Jan Hus v polemice a v žaláři: překlady, komentáře a poznámky*, Brno 2019.
- NEJEDLÝ, Zdeněk, *Dějiny české hudby*, Praha [1903].
- , *Počátky husitského zpěvu*, Praha 1907.
- , *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*, Praha 1913.
- NODL, Martin, *Praha 15. století: konfliktní společenství*, Praha 2023.
- NOVOTNÝ, Václav, *M. Jana Husi korespondence a dokumenty*, Praha 1920.
- OHLER, Norbert, *Umírání a smrt ve středověku*, Jihlava 2001.
- OREL, Dobroslav, *Der Mensuralkodex „Speciálník“. Ein Beitrag zur Geschichte der Mensuralmusik und Notenschrift in Böhmen bis 1540*, disertační práce, Wien 1914.
- , *Kancionál Franusův*, Cyril 41–47, 1915–1921.
- , *Kancionál Franusův*, Praha 1922.
- PALACKÝ, František, *Dílo*, sv. 2: *Stari letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané*, Praha 1941 [distribováno 1945].

- PALACKÝ, František – BIRK, Ernestus (vyd.), *Monumenta Conciliorum Generalium*, sv. 1. Wien 1857.
- PÁLKA, Adam, *Přijímání maličkých jako třetí plocha mezi utrakvisty a katolíky po roce 1436*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 23, 2020, s. 59–108.
- , *Soudce chebský a jeho význam v dějinách 15. a 16. století*, in: Václav Liška (vyd.), *Kompaktáta*, Litomyšl 2021, s. 119–140.
- , *Utrakvistické glosy, výtahy a přepisy (ne)známých dokumentů v rukopisech z Prahy, Vídně a Budyšína*, *Husitský Tábor* 27, 2022, s. 9–50.
- PATERA, Adolf – PODLAHA, Antonín, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, sv. 1, Praha 1910.
- PETR, Stanislav, *Středověké literární rukopisy v Moravském zemském archivu v Brně*, *Časopis Matice moravské* 119, 2000, č. 54, s. 107–176.
- PLOCEK, Václav, *Catalogus codicum notis musicis instructorum qui in Bibliotheca publica rei publicae Bohemicae socialisticae in Bibliotheca universitatis Pragensis servantur*, 2 sv., Praha 1973.
- POKORNÝ, František – ČERVENKA, Stanislav (vyd.), *Nepublikované studie Františka Pokorného*, Brno 2018.
- POLÁČKOVÁ, Eliška, *Verbum caro factum est. Performativita bohemikální literatury 14. století pohledem divadelní vědy*, Praha 2019.
- POLC, Jaroslav V. – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka (vyd.), *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002.
- Polona*, <https://polona.pl> (vyhledáno 31. 3. 2025).
- POŘÍZKOVÁ, Lenka – ŠMEJKALOVÁ Jiřina (vyd.), *Co jsou dějiny knihy? Antologie textů k dějinám a teorii knižní kultury*, Praha 2021.
- RYCHTEROVÁ, Pavlína, *Preaching, the Vernacular, and the Laity*, in: Michael Van Dussen, Pavel Soukup (vyd.), *A companion to the Hussites*, Leiden – Boston 2020, s. 297–330.
- SAENGER, Paul, *Books of Hours and the Reading Habits of the Later Middle Ages*, in: Roger Chartier (vyd.), *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*, Oxford 1989, s. 141–173.
- SALVARANI, Renata, *The Body, the Liturgy and the City. Shaping and Transforming Public Urban Spaces in Medieval Christianity (Eighth-Fourteenth Centuries)*, Venezia 2019.
- SCHWARZENBERG, Karl, *Katalog der kroatischen, polnischen und tschechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien 1972.
- SLEPIČKA, Martin, *Ikonografie sv. Jeronýma v českém středověkém umění*, diplomová práce, FF OU, Ostrava 2018.
- SMRČKA, Jakub, *České reformní proudy 14. století a devotio moderna*, disertační práce, HTF UK, Praha 2008.
- STROHM, Reinhard, *The Rise of European Music, 1380-1500*, Cambridge 1993.
- SVEJKOVSKÝ, František, *Musejní rukopis XIV E 7 jako pramen k dějinám hudby z doby husitské*, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica* 2, 1965, s. 45–55.
- ŠENK, Martin – SMETANOVÁ, Zuzana, *Soubor výpisků a poznámek k liturgii ve slovanském jazyce a k českému zpěvu*, in: Doležalová Lucie, Králová Magda (vyd.), *Opuscula: neznámá dílka z rukopisů Kříže z Telče, Dolní Břežany* 2022, s. 226–252.
- ŠIMEK, František (vyd.), *Postilla Jana Rokycany*, sv. 1, Praha 1928.

- ŠIMEK, František – KAŇÁK, Miloslav (vyd.), *Staré letopisy české z rukopisu Křižovnického*, Praha 1959.
- ŠKARKA, Antonín, *Hymnorum thesaurus Bohemicus, jeho plán a realizace*, Cyril 73, 1948, s. 73–89.
- , *Půl tisíciletí českého písemnictví*, Praha 1986.
- ŠMAHEL, František, *Modi legendi et videndi: Od středověku k novověku*, Umění 32, 1984, s. 318–330.
- , *Idea národa v husitských Čechách*, 2. vyd., Praha 2000.
- , *Basilejská kompaktáta. Příběh deseti listin*, Praha 2011.
- , *Nahlédnutí do středověku. Mluva písma a četba obrazů*, Praha 2017.
- ŠPALDÁK, Adolf, *O překládání liturgických textů do češtiny za starších dob*, Časopis Národního musea (oddíl duchovnědný) 114, 1940, s. 154–180.
- ŠTOVÍČEK, Ivan a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.-20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.
- TESAŘ, Stanislav, *České kancionály reformační doby. Metody klasifikace a systematizace jejich písňového repertoáru*, diplomová práce, FF UJEP, Brno 1974.
- , *Das Kirchenlied – Bemerkungen zur Problematik der Migration und der massenmedialen Dimension seines Repertoires*, Musicologica Olomucensia 4, 1998, s. 101–107.
- , *Melodiarium hymnologicum Bohemiae - charakteristika projektu a současný stav příprav*, in: Kritické edice hudebních památek 4, Olomouc 2001, s. 145–154.
- , *Hymnologia Bohemica – minulost, současnost a dluhy jedné muzikologické disciplíny*, Clavibus unitis 6, 2017, s. 1–8.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav, *Český slovník bibliografický*, díl 1: České prvotisky (až do r. 1500), Praha 1910.
- , *Pavel Severýn z Kapí Hory a jeho tisk: Písně chval božských z roku 1541*, doprovodná brožura k faksimilovému vydání, Praha 1927.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav (vyd.), *Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl 1: Prvotisky (do r. 1500), Praha 1925.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav – HORÁK, František (vyd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl 2: Tisky z let 1501–1800, 9 sv., Praha 1939–1967.
- TRUHLÁŘ, Josef, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum: qui in C. r. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*, 2 sv., Praha 1905–1906.
- , *Katalog českých rukopisů C. k. veřejné a universitní knihovny pražské*, Praha 1906.
- TRUHLÁŘ, Josef (vyd.), *Manualník M. Václava Korandy: t. ř. Rukopis bibliothéky Klementinské*, Praha 1888.
- , *Paběrky z rukopisů Klementinských. XVII. Latinsko-česká slavnost vánoční z doby okolo r. 1400*, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 7, 1898, s. 660–662.
- TRŮŠKA, Josef, *Dvě husitské veršované skladby*, Časopis Národního muzea 134, 1965, s. 83–86.
- , *Anonymní česká literatura předhusitské reformace*, Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis 12, 1972, s. 155–207.
- ULIČNÝ, Petr, *Chóry katedrály sv. Víta v Praze*, Průzkumy památek 18, 2011, s. 47–82.

- Universitas Carolina Pragensis. Seznam přednášek na Filosofické fakultě ve studijním roce 1951–52*, Praha 1951.
- Universitas Carolina Pragensis. Seznam přednášek na Filosoficko-historické fakultě ve studijním roce 1955–56*, Praha 1955.
- URBÁNKOVÁ, Emma (vyd.), *Soupis prvotisků českého původu*, Praha 1986, s. 31–35.
- , *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky*, díl I: Prvotisky (do r. 1500), Praha 1994.
- VÁLKA, Josef, *Ctibor Tovačovský z Cimburka – O právě duchovním (k církevně polickým důsledkům husitské revoluce na Moravě)*, *Z Kralické tvrže* 11, 1994, s. 9–13.
- VERKHOLANTSEV, Julia, *St. Jerome, Apostle to the Slavs, and the Roman Slavonic Rite*, *Speculum* 87, 2012, s. 37–61.
- VILIKOVSKÝ, Jan (vyd.), *Staročeská lyrika*, Praha 1940.
- VLHOVÁ, Hana, *Středověké rukopisy z katedrály sv. Víta na Pražském hradě*, disertační práce, FF UK, Praha 2000.
- VLHOVÁ-WÖRNER, Hana, *Chorál a jeho proměny ve středověkých Čechách*, Praha 2025, v tisku.
- VLHOVÁ-WÖRNER, Hana (vyd.), *Jistebnický kancionál*, sv. 2: Cationale, Chomutov 2019.
- VOIT, Petr, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006.
- , *Limity knihtisku v Čechách a na Moravě 15. a 16. století*, *Bibliotheca Strahoviensis* 8–9, 2007, s. 113–140.
- , *Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století*, *Documenta Pragensia* 29, 2010, s. 389–457.
- , *Úvahy nad pohybem a periodizací českého předbělohorského knihtisku*, *Knihy a dějiny* 18–19, 2013, s. 55–67.
- , *Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století*, in: Alena Císařová Smítková, Andrea Jelínková a Milada Svobodová (vyd.), *Libri magistri muti sunt*, Praha 2013, s. 35–41.
- , *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, sv. 1: Severinsko-kosořska dynastie 1488–1557, Praha 2013.
- , *Konfesionální flexibilita a česká knižní kultura první poloviny 16. století*, in: *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*. Praha 2014, s. 611–622.
- , *Osobní apel ke koncepci, komplexnosti a interdisciplinárnímu charakteru knižní kultury*, *Knihy a dějiny* 21, 2014, s. 95–100.
- , *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí*, sv. 2: Tiskaři pro víru i tiskaři pro obrození národa 1498–1547, Praha 2017.
- , *Confessionality and Mentality between the End of the 15th and the Second Half of the 16th Century from the Perspective of Czech Book Culture*, *Knihy a dějiny* 27, 2020, s. 8–84.
- VOLEKOVÁ, Kateřina, *Mariánské hodinky v kontextu staročeského překladu žaltáře*, in: Kateřina Kubínová (vyd.), *Karel IV. a Emauzy: liturgie, text, obraz*, Praha 2017, s. 220–230.
- VOLEKOVÁ, Kateřina – SVOBODOVÁ, Andrea – KREISINGEROVÁ, Hana (vyd.), *První tištěný žaltář. Kritická edice staročeského překladu*, Praha 2023.
- WACKERNAGEL, Karl Eduard Philipp, *Das deutsche Kirchenlied von Martin Luther bis auf Nicolaus Herman und Ambrosius Blaurer*, Stuttgart 1841.

- Wasserzeichen-Informationssystem*, <https://www.wasserzeichen-online.de> (vyhledáno 23. 3. 2025).
- WEBER [=KADLEC], Jaroslav, *Soupis rukopisů státního archivu v Třeboni*, in: Jaroslav Weber [=Kadlec], Josef Tříška, Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.
- WINTER, Zikmund, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*, sv. 2, Praha 1896.
- WIŽDÁLKOVÁ, Bedřiška (vyd.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky*, 9 sv. Praha, 1994–2010.
- ZÍBRT, Čeněk – DOLENSKÝ, Antonín, *Z dějin českého knihtiskařství*, Mladá Boleslav 1939.
- Žádost od podobojích stavův Českých a Moravských na krále na sněmu podaná, která by s papežem a se stavy pod jednou o urovnání církevní jednati se mělo*, in: *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* 6, Praha 1872, s. 237–238.
- ŽŮREK, Jiří, *The Analogies between the Chants of the Jistebnický Kancionál and the Repertory of the Oldest Czech Graduals in the 16th Century*, *Hudební věda* 48, 2011, s. 41–78.
- ŽŮREK, Jiří (vyd.), *Graduale Bohemorum. Proprium Sanctorum*, Praha 2011.

Příloha č. 1: Knihy s českým liturgickým zpěvem druhé poloviny 15. století a jejich materiálně-obsahové typy

Typologie knih s českým liturgickým zpěvem z let 1450–1515 je zde prezentována ve dvou tabulkách. První z nich shrnuje formát, obsah a časové rozmezí vzniku jednotlivých typologických kategorií zkoumaných knih. Chronologicky řazená druhá tabulka cituje dnešní uložení primárních pramenů a dataci jejich českojazyčných pasáží. Je-li u letopočtu doplněn znak *, jde o dataci pořízenou nově přímo pro účely tohoto výzkumu a konkrétně doloženou v poznámkovém aparátu v závěrečných kapitolách práce. Třetí zde prezentovaná tabulka uvádí chronologický soupis všech zkoumaných pramenů napříč typologickými kategoriemi.

1. Formát, obsah a časové rozmezí vzniku jednotlivých typologických kategorií knih

Typologická kategorie	Počet	Formáty	Liturgické žánry	Období
A. KNIHY S DODATEČNĚ PŘIPSANÝMI NEBO VEVÁZANÝMI ČESKÝMI PASÁŽEMI				
A1. Biblické výklady a teologické texty	7 rkp.	2°, 4°, 8°	písně antifona zlomek breviáře	1450–1520
A2. Latinské liturgické knihy	3 rkp.	2°, 4°	sekvence responsorium preface pozdravy po prefaci Otče náš křestní otázky	1450–1500
A3. Sborníky právní nebo ke svobodným uměním	2 rkp.	2°, 4°	písně	1457–1465
B. ČESKÉ ZPĚVY DOCHOVANÉ JAKO SOUČÁST SBORNÍKŮ NEHUDEBNÍCH TEXTŮ				
B1. Biblické výklady a teologické texty	9 rkp.	4°	písně a písňové incipity antifona dialog	1450–1507
B2. Sborníky s texty k věrouce a dějinám husitství	7 rkp.	2°, 4°, 8°	písně Otče náš svatební formule	1440–1510
B3. Sborníky s kancionálovým oddílem	2 rkp.	4°, 8°	písně	1450–1480
C. JEDNOTLIVÉ ČESKÉ TEXTY NEBO ODDÍLY V LATINSKÝCH LITURGICKÝCH KNIHÁCH A ZPĚVY LITURGICKÉHO CHARAKTERU V MODLITEBNÍCH KNIHÁCH				
C1. Liturgické sborníky s písněmi a cantem fractem nebo vícehlasem	4 rkp.	2°, 4°	písně tropus procesní antifona procesní litanie pašije	1450–1480
C2. Kancionál	1 rkp.	4°	písně	1510
C3. Speciálníky a graduály s vícehlasem	8 rkp.	2°, velký formát na pergamenu	písně vícehlasé písně moteta invitatorium	1485–1515
C4. Usuály s oddílem ke Svatému týdnu	3 rkp.	2°, 8°	lamentace písně tropy hymny sekvence	1482–1520

			antifony responsoria litanie improperia versikuly	
C5. Soukromé modlitební knihy	7 rkp., 5 tisků	4°, 8°, 16°	hymny písně antifony litanie Otče náš kantika kompletní breviář	1455–1508
D. ČESKÉ ZPĚVNÍ KNIHY				
D1. Sbírký zpěvů ke Svatému týdnu	3 rkp.	4°	písně písněové lamentace tropy hymny sekvence antifony responsoria notované lekce a žalm litanie improperia preface Exultet Otče náš	1455–1510
D2. Kancionály	1 rkp., 1 tisk	8°	písně sekvence hymny Kyrie Gloria	1501–1505

2. Dnešní uložení primárních pramenů a jejich datace

Typologická kategorie	Instituce uložení a signatura rukopisu nebo citace tisku	Datace
A. KNIHY S DODATEČNĚ PŘIPSAÝMI NEBO VEVÁZANÝMI ČESKÝMI PASÁŽEMI		
A1. Biblické výklady a teologické texty	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 37	1450–1460*
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIV A 26	1459
	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 14355	1450–1500
	Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. D 109/1	1480–1483
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 18	1492
	Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 8	1500
	Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 74	1500–1520
A2. Latinské liturgické knihy	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X G 23	české pasáže 1450–1500*
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIII G 22	1450–1500
	Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII B 2	české pasáže 1450–1500
A3. Sborníky právní nebo ke svobodným uměním	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 5293	1457–1465*
	Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. M 102/1	1464
B. ČESKÉ ZPĚVY DOCHOVANÉ JAKO SOUČÁST SBORNÍKŮ NEHUDEBNÍCH TEXTŮ		
B1. Biblické výklady a teologické texty	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4944	1450–1460*
	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4935	1450–1460*

	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X F 9	české pasáže 1455–1465*
	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4314	1450–1480*
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I E 37	1472
	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, rkp. Cod. 4312	1480–1490*
	Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III E 47	české pasáže 1490–1500*
	Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92	české pasáže 1499
	Olomouc, Vědecká knihovna, sign. M I 406/a	české pasáže 1507
B2. Sborníky s texty k věrouce a dějinám husitství	Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 108	1440–1460
	Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 93	1450–1470*
	Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4550	1450–1500
	Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, sign. A 16	1462–1485
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI C 8	1463–1477
	Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. N 59	1465–1470
	Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24	1490–1510
B3. Sborníky s kancionálovým oddílem	Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, sign. A 4	1450–1458
	Litoměřice, Státní oblastní archiv, sbírka rukopisů, inv. č. 1	1460–1480
C. JEDNOTLIVÉ ČESKÉ TEXTY NEBO ODDÍLY V LATINSKÝCH LITURGICKÝCH KNIHÁCH A ZPĚVY LITURGICKÉHO CHARAKTERU V MODLITEBNÍCH KNIHÁCH		
C1. Liturgické sborníky s písněmi a cantem fractem nebo vícehlasem	Ústí nad Orlicí, Státní okresní archiv, sign. A 3	1450–1460
	Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII F 14	1450–1465*
	Praha, Strahovská knihovna, sign. DA III 17	1455–1460
	Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376	1455–1480
C2. Kancionál	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X E 2	1510*
C3. Speciálníky a usuály s vícehlasem	Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 7	1485–1500
	Kutná Hora, České muzeum stříbra, sign. 88/85	1485–1505
	Horáždovice, Městské muzeum, sign. Sg 487	1490–1500
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5116	1495–1510
	Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6	1505
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI C 20a	české pasáže 1507
	Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII A 2	1512
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI B 24	1510–1515*
C4. Usuály s oddílem ke svatému týdnu	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5133	1482–1492*
	Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 55	1500
	Nelahozeves, Lobkowiczská knihovna, sign. VI Fg 57	české pasáže 1510–1520*
C5. Soukromé modlitební knihy	Warszawa, Biblioteka Narodowa, sign. Rps 12668 I	1455–1495
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 17	1470–1480
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 7	1470–1480
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 12	1473
	Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57)	1485*
	[Žaltář], Praha 1487 (<i>Knihopis</i> , č. INC011)	1487
	<i>Knih chval boských</i> , Praha 1499 (<i>Knihopis</i> , č. INC044)	1499
	Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37	1500
	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 28	1500
	[<i>Sedm žalmů kajících</i>], Praha 1503 (<i>Knihopis</i> , č. K19383)	1503
	[<i>Modlitby při mši</i>], Praha 1503 (<i>Knihopis</i> , č. K19182)	1503
	<i>Knihy žalmové</i> , Praha 1508 (<i>Knihopis</i> , č. K17524)	1508
D. ČESKÉ ZPĚVNÍ KNIHY		
D1. Sbírký zpěvů ke Svatému týdnu	Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3	1455–1470
	Brno, Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370	1480

	Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30	1500–1510*
D2. Kancionály	[<i>Piesničky</i>], Praha 1501 (<i>Knihopis</i> , č. K12853)	1501
	Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509	1505*

3. Chronologický soupis všech primárních pramenů

Instituce uložení a signatura rukopisu nebo citace tisku	Datace
Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 108	1440–1460
Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, sign. A 4	1450–1458
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 37	1450–1460*
Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 93	1450–1470*
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4944	1450–1460*
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4935	1450–1460*
Ústí nad Orlicí, Státní okresní archiv, sign. A 3	1450–1460
Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII F 14	1450–1465*
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4314	1450–1480*
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 14355	1450–1500
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X G 23	české pasáže 1450–1500*
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIII G 22	1450–1500
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4550	1450–1500
Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII B 2	české pasáže 1450–1500
Praha, Strahovská knihovna, sign. DA III 17	1455–1460
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X F 9	české pasáže 1455–1465*
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3	1455–1470
Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376	1455–1480
Warszawa, Biblioteka Narodowa, sign. Rps 12668 I	1455–1495
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 5293	1457–1465*
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIV A 26	1459
Litoměřice, Státní oblastní archiv, sbírka rukopisů, inv. č. 1	1460–1480
Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, sign. A 16	1462–1485
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI C 8	1463–1477
Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. M 102/1	1464
Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. N 59	1465–1470
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 17	1470–1480
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 7	1470–1480
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I E 37	1472
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 12	1473
Brno, Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370	1480
Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. D 109/1	1480–1483
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, rkp. Cod. 4312	1480–1490*
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5133	1482–1492*
Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57)	1485*
Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 7	1485–1500
Kutná Hora, České muzeum stříbra, sign. 88/85	1485–1505
[<i>Žaltář</i>], Praha 1487 (<i>Knihopis</i> č. INC011)	1487
Horažďovice, Městské muzeum, sign. Sg 487	1490–1500
Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III E 47	české pasáže 1490–1500*
Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24	1490–1510

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 18	1492
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5116	1495–1510
<i>Knih chval boských</i> , Praha 1499 (Knihopis č. INC044)	1499
Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92	české pasáže 1499
Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 8	1500
Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 55	1500
Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37	1500
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 28	1500
Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30	1500–1510*
Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 74	1500–1520
[<i>Piesničky</i>], Praha 1501 (Knihopis č. K12853)	1501
[<i>Sedm žalmů kajících</i>], Praha 1503 (Knihopis č. K19383)	1503
[<i>Modlitby při mši</i>], Praha 1503 (Knihopis č. K19182)	1503
Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6	1505
Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509	1505*
Olomouc, Vědecká knihovna, sign. M I 406/a	české pasáže 1507
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI C 20a	české pasáže 1507
<i>Knihy žalmové</i> , Praha 1508 (Knihopis č. K17524)	1508
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X E 2	1510*
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI B 24	1510–1515*
Nelahozeves, Lobkowiczská knihovna, sign. VI Fg 57	české pasáže 1510–1520*
Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII A 2	1512

Příloha č. 2: Soupis českojazyčných strofických skladeb dochovaných v rukopisech a tiscích z let 1450–1515

Soupis českojazyčného liturgického repertoáru zde omezuje na strofické skladby, tedy písně, hymny a písňové lamentace, neboť tvoří zcela převažující část vernakulární liturgie druhé poloviny 15. století. Na další dochované českojazyčné části officia (antifony, responsoria) a na zpěvy misálu upozorňujeme přímo v textu práce, stejně jako na ojediněle se vyskytující části ordinária. Jak už jsme zmínili, zpěvy propria se – kromě v textu zmíněných sekvencí – v češtině nedochovaly. Evidujeme pouze texty zaznamenané alespoň v rozsahu jedné sloky, neuvádíme tedy skladby dochované jen ve formě incipitu. Charakter incipitových soupisů českých liturgických zpěvů mají i oba zkoumané českojazyčné breviáře, proto zde jejich obsah nezaznamenáváme. Zahrnujeme výhradně texty dochované v rukopisech a tiscích z let 1450–1515, skladby spojené v mladších atribucích se jmény raných bratrských autorů nebo utrakvistického kněze Václava Mířinského zde proto pomíjíme. Citace pramenů jsou řazeny chronologicky, lomítkem oddělujeme výrazněji odlišné verze incipitu stejného textu nebo různé varianty stejné latinské předlohy, pomlčku umísťujeme mezi jednotlivé incipity textů vícetextových motet.

Ediční poznámka

Písňové incipity přepisují stejně jako všechny citace archivních pramenů a názvy starých tisků uvedené v textu práce podle transkripčních zásad, jak je shrnuli Jiří Daňhelka⁶⁴⁹ a Ivan Šťovíček.⁶⁵⁰

1. Jednohlasé písně na menzurální a chorální melodie (vč. nápěvů hymnů a tropů)

1. A (co) tu stojíte a sě divíte (CZ-Pa 376: ff. 88^r–88^v, CZ-KUčms 88/85: ff. 178^v–179^r)
2. Aj, Pán náš milostivý a my lid jeho (K12853: ff. 14^v–m1^r)
3. Aj, ten silný lev udatný (CZ-Pu 59 R 5116: pp. 437–438)
4. Alleluia, sladká pieseň, hlas těšenie věčného (CZ-Bu 57: fol. 126^r)
5. Anjelové sú zpívali (CZ-HKm Hr 6: fol. 270^r)
6. Auvech (Běda), křesťané věrní, znamenajte (CZ-Pu XVII F 3: ff. 30^v–31^r, CZ-Pa 376: fol. 93^v, CZ-HKm Hr 55: ff. 119^r–120^v, CZ-Pn III F 30: ff. 7^r–12^v)
7. Cierkev svatá v posledních dnech (CZ-LIT 1: pp. 338–339)

⁶⁴⁹ Jiří DAÑHELKA, *Směrnice pro vydávání starších českých textů*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 285–301.

⁶⁵⁰ Ivan ŠŤOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.-20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

8. Biblí najprv otevrúce (CZ-LIT 1: p. 365)
9. Blížít' se čas ku povstání (CZ-Pu VI B 24: ff. 125^r–125^v)
10. Boha, jenž jest na výsosti, chvalmež vši[c]kni (K12853: ff. k5^v–k6^v)
11. Bohať se lekají lidé (CZ-Bsa 509: ff. 19^r–22^r)
12. Bohu Otci i Synu i milému Duchu svatému bud' vždy chvála (K12853: ff. d2^r–d3^r)
13. Bože, jenžt' se modlíme, dajž, ať pravě věříme (K12853: ff. m4^r–m6^r)
14. Bože Otče, všie si chvály hodný pro dar daný (K12853: ff. n7^r–o2^v)
15. Bože věčný, Jezu Kriste (CZ-Pu VI C 20a: fol. 98^v)
16. Bud' Bohu chvála, čest, bud' jeho jméno požehnáno (CZ-LIT 1: pp. 340–341)
17. Bud' chvála Bohu Otci i Synu i Duchu svatému (K12853: ff. b2^r–b3^r)
18. Budiž chvála Bohu Otci, našemu milému tvórci (K12853: ff. o5^r–o5^v)
19. Bud' pozdraveno, svaté Božie Tělo (CZ-Pu I F 37: zadní přidešti)
20. Bůh od věčnosti nesmírné (CZ-Bsa 509: ff. 102^r–109^v)
21. Buoh dobrý dobroty své v sobě nemoha tajiti (K12853: ff. h6^r–h7^r)
22. Buoh Otec, Syn i Duch svatý, truoj v uosobě (K12853: ff. o6^r–o7^v)
23. Buoh všemohúci (CZ-Pa 376: fol. 2^v, CZ-Pak M 102/1: fol. 2^v, CZ-Pu XVII E 7: ff. 58^v–59^r, CZ-HKm Hr 6: ff. 271^v–272^r, CZ-Pu X E 2: ff. 14^v–15^v)
24. Buohu Otci budiž chvála jako na počátku (CZ-LIT 1: pp. 343–344)
25. Co ještě zlostný konečného hledáš (CZ-Pn III F 30: ff. 29^v–31^r)
26. Dietky bud'me veselí, čas nám slavný to velí (CZ-Pa 376: ff. 86^r–86^v)
27. Dietky mladé i staré (CZ-KUčms 88/85: ff. 185^v–186^r)
28. Divná milost Božie nade všecko zbožie (CZ-Pn XII F 14: ff. 219^r–219^v)
29. Době šťastné hříšníci (CZ-Pa 376: fol. 49^r)
30. Doroto, panno čistá (CZ-LIT 1: pp. 282–284)
31. Dnešní den všickni křesťané (CZ-KUčms 88/85: fol. 186^v)
32. Dnešnie den vstal jest Stvořitel (CZ-Pa 376: fol. 133^v)
33. Duchem svatým jsme naučeni (CZ-HKm Hr 55: ff. 109^r–109^v)
34. Ej nuž, ctného Pána svého velebmež (CZ-Pn III F 30: ff. 19^r–19^v)
35. Ej, nynie, křesťané, z hříechuov těžkých povstanúce (CZ-Pn III F 30: ff. 22^r–24^r)
36. Hlásný, vuolaj bez přestání (CZ-LIT 1: p. 366)
37. Hospodine, pomiluj ny (CZ-Pu XXIV A 26, CZ-Pak M 102/1: fol. 121^v, CZ-Pu XVII E 7: fol. 58^v, CZ-Pu X E 2: fol. 20^r)
38. Hospodine všemohúci, Otče, Synu, Duše svatý (K12853: ff. g8^v–h1^v)
39. Chvála bud' Bohu na výsosti, Králi laskavému (K12853: ff. a8^v–b2^r)
40. Chvalmež Boha Otce mocného, jenž Syna svého (K12853: ff. k4^v–k5^v)
41. Chvalmež Boha vždy dobrého (CZ-LIT 1: pp. 346–347)
42. Chvalmež všickni Krále nebeského, kterýž vstúpil (K12853: ff. p3^r–p5^r)
43. Chval svého Stvořitele všecko pokolení (CZ-LIT 1: pp. 339–340, K12853: ff. e8^r–f1^r)
44. Chvalte, srdce jasná, nebeského Pána (K12853: ff. 11^v–12^r)
45. Izaiáši, muži ctný (CZ-Pu 59 R 5116: pp. 610–611)
46. Jasný Králi utěšení (CZ-Pst DA III 17: fol. 64^v)
47. Jazyk lidský i anjelský zpievaj sladké piesničky (CZ-Pn III H 37: ff. 115^v–117^v, CZ-Pn III F 30: ff. 25^v–27^r)

48. Jedniem hlasem tiemto časem (CZ-LIT 1: pp. 358–359)
49. Jestiť psáno dávním rokem Jeremiášem prorokem (K12853: ff. c3^r–c4^r)
50. Jezu Kriste, jenž jsi na smrt přišel (CZ-Pa 376: ff. 199^r–200^v)
51. Jesu Kriste Králi, Pane zmilelý (CZ-LIT 1: pp. 342–343)
52. Jezu Kriste Králi, tvój tě teď lid chválí (CZ-Pa 376: fol. 131^v)
53. Jezu Kriste Vykupiteli, jenžs vstal z mrtvých (K12853: ff. e2^v–e3^v)
54. Jezus Kristus Buoh, člověk, múdrost (CZ-LIT 1: p. 363)
55. Ježíš dobrý sám jediný (CZ-Pn III F 30: ff. 19^v–20^v)
56. Ježíši, Pane najvyšší, nad tě žádný lepší (K12853: ff. h4^r–h6^r)
57. Již se blíží smrt Kristova, važ každý tato slova (CZ-Pn III H 37: ff. 110^r–115^v, CZ-Pn III F 30: ff. 27^r–29^v)
58. Jméno Božie veliké, Emanuel (CZ-Pn XII F 14: ff. 222^v–223^r, CZ-Pa 376: fol. 138^r, CZ-Pu 59 R 5133: fol. 78^r, CZ-HKm Hr 6: fol. 269^r)
59. Jméno Božie vyznávajme a ustavičně pracujme (CZ-Bu Mk 92: ff. 385^r, 422^r–430^v)
60. Když měl Kristus zrazen býti (CZ-LIT 1: p. 356, CZ-Bsa 509: ff. 87^r–88^v)
61. Když Král slavnosti, Kristus, aby pobojoval, všel (CZ-Pa 376: ff. 195^r–196^r)
62. [Když Pán Ježíš na smrt veden a k tomu místu přiveden] (K12853: fol. p2^r)
63. Když Pán Je[ž]íš, náš Spasitel, aby nám byl Vykupitel (K12853: ff. p2^r–p3^r)
64. Když se Pán Kristus narodil (CZ-Pa 376: ff. 195^r–196^v)
65. Ke cti, k chvále napřed Buoze (CZ-Bu Mk 93: ff. 96^r–97^v)
66. Krále Krista nebeského (CZ-KUčms 88/85: fol. 193^v)
67. Králi slavný, Kriste dobrý (CZ-Bu Mk 108: fol. 189^v, CZ-LIT 1: p. 354, CZ-Bsa 509: ff. 83^v–86^v)
68. Králi nebeský, k tobě lid křesťanský volá (CZ-Pst DA III 17: ff. 73^v–74^r, CZ-Pa 376: ff. 7^v–8^r)
69. Kriste Králi, Stvořiteli, věřících Vykupiteli, přijmiž (K12853: ff. b8^r–c1^v)
70. Kriste Králi, Stvořiteli a věrných Vykupiteli, daj (CZ-Bu 57: ff. 123^v–124^r)
71. Kriste, na hořes seděl, by pravdu vypověděl (K12853: ff. n3^r–n5^r)
72. Kriste, nejmilostivější Králi, zaslíbený (CZ-Bu Mk 93: ff. 97^v–98^r, K12853: ff. k7^v–l1^v)
73. Kriste, z hojné milosti chtě sstúpiti s výsosti (K12853: ff. n5^r–n6^v)
74. Kristus, cesta jistá (CZ-Bsa 509: ff. 92^r–93^r)
75. Kristus jediný, náš milý Pán Ježíš (CZ-Pu 59 R 5133: fol. 79^r)
76. Kristus, příklad pokory, Pán náš milostivý (K12853: ff. b7^r–b8^r)
77. Kristus, Syn Boží, narodil se (CZ-KUčms 88/85: ff. 180^v–181^r)
78. Kristus věčné radosti (CZ-HKm Hr 6: ff. 283^v–284^r)
79. Kristus z mrtvých vstal, jenž bieše pro nás (K12853: ff. n6^v–n7^r)
80. Křesťané, chvalmež Boha, kterýž moha bez nás býti (K12853: ff. h7^v–i1^r)
81. Křesťané, slyšiec, života polepšte (CZ-Pu XVII F 3: ff. 32^r–33^r)
82. Kterémuž na oslíkovi (CZ-Pu XVII F 3: ff. 64^r–65^v) / Ten, kterýž byl všemohúci (CZ-Bsa 3370: pp. 205–212, CZ-HKm Hr 55: ff. 151^r–152^r, CZ-Pn III F 30: ff. 197^r–199^r)
83. Kto chce Bohu milý býti, jeho odlúčen nebýti (K12853: ff. i7^r–i8^r)
84. Ktožkoli má pěči o své spasenie (CZ-Bsa 509: ff. 28^r–30^v)

85. Léto chvíle této vesele vydává (CZ-Bsa 509: ff. 30^v–31^v)
86. Majíc v srdci radost, potěšení (CZ-Bsa 509: ff. 73^r–75^r)
87. Milý Otče všemoúcí, jenžs nám seslal (K12853: ff. b3^r–b4^v)
88. Mocný zprávce, pravý Bože (CZ-Bu 57: fol. 119^v)
89. Múdrost Boha Otce, pravda (CZ-Pu XVII F 3: ff. 28^v–30^r, CZ-Pu XVII H 17: ff. 28^r–31^r, CZ-Bu 57: ff. 124^v–125^v, CZ-Pn III F 30: ff. 13^r–17^v)
90. Na Boží narozenie radují se anjelé (CZ-KUčms 88/85: fol. 199^r)
91. Na čest Krále nebeského i Marie (CZ-Bsa 509: ff. 54^r–56^r)
92. Na čest tobě, drahé dietě (CZ-Bsa 509: ff. 45^r–47^v)
93. Narodil se Král židovský, vesel se lid izrahelský (CZ-Pa 376: ff. 88^v–89^r)
94. Narodil se Kristus Pán (CZ-KUčms 88/85: fol. 189^r, CZ-HKm Hr 6: ff. 269^v–270^r)
95. Narození Božího jsouce všickni vděčni (CZ-Pu VI B 24: ff. 174^v–175^v)
96. Nastal jest nám čas vzácný, v němž Pán Buoh všemohúcí (K12853: ff. a6^r–a7^r)
97. Nastal nám čas žalostivý, Pána stvořenie všeho (CZ-Bsa 3370: pp. 262–268. CZ-Pn III F 30: ff. 24^r–25^v)
98. Nastal nám den veselý (CZ-TRE A 4: fol. 407^v, CZ-Pn XII F 14: ff. 223^r–223^v, CZ-Pa 376: ff. 88^v–89^r, CZ-KUčms 88/85: ff. 197^v–198^r, CZ-HKm Hr 6: fol. 286^v)
99. Navštěv nás, Kriste žádúcí (CZ-LIT 1: p. 355, CZ-Pu XVII E 7: fol. 34^v)
100. Nebudeš mieti bohuov jiných (CZ-Bsa 509: ff. 94^v–97^r)
101. Nová radost nového Krále (CZ-Bsa 509: ff. 100^r–101^v)
102. Nuž všickni vesele svého Stvořitele chvalme (K12853: ff. d8^r–e1^r)
103. Ó Jezu Kriste Králi, ty si hodný všie chvály (K12853: ff. e3^v–e5^r)
104. Ó Kriste, paměť tvá nad střed všeho světa (K12853: ff. g7^r–g8^v)
105. Ó milý Hospodine, mocný, múdrý, nesmierně dobrý (K12853: ff. f6^r–f7^r)
106. Ó Pane náš milostivý, žádáme tvé pomoci (K12853: ff. f7^r–f8^r)
107. Ó Pane náš milý, Otče všemohúcí, jenžs stvořil svět (K12853: ff. m1^r–m2^v)
108. Ó Spasiteli Ježíši, kterýžs sám ze všech nejlepší (K12853: ff. c1^v–c3^r)
109. [Ó] svolanie konstantské (CZ-Pu VI C 20a: ff. 97^v–98^r)
110. Ó synové církve svaté (CZ-Pu XVII F 3: ff. 56^r–58^r, CZ-Bsa 3370: pp. 212–221, CZ-Pu 59 R 5133: ff. 139^r–140^r, CZ-HKm Hr 55: ff. 152^r–155^r, CZ-Pn III F 30: ff. 199^r–200^r)
111. Ó zuofalý nemúdrý člověče (CZ-Bsa 509: ff. 42^r–45^r)
112. Octaviáne, císaři ty převeliký (CZ-Pu 59 R 5116: pp. 630–631)
113. Od Císaře nebeského veliká milost dána (CZ-LIT 1: p. 337)
114. Odpust', Hospodine, lidu svému (CZ-Pu XVII F 3: ff. 63^r–64^r, CZ-Pn III F 30: ff. 3^r–4^r)
115. Od smrti Otec nebeský (CZ-Pa 376: fol. 49^v, CZ-Pu 59 R 5133: fol. 185^r, CZ-KUčms 88/85: fol. 234^v)
116. Otce všemohúcieho, Pána Boha našeho (K12853: ff. e1^v–e2^v)
117. Otcí všemohúciemu, Synu jeho múdrému, Duchu (K12853: fol. i3^r)
118. Otče Bože všemohúcí (CZ-LIT 1: pp. 344–345, CZ-TRE A 16: fol. 96^r)
119. Otče všemohúcí, rač slyšeti věrné (K12853: ff. i4^v–i5^v)
120. Pán Jezukrist vždy jsa hoden i cti i chvály (CZ-Pn III F 30: ff. 31^r–32^r)
121. Pána našeho Jezu Krista vzkříšenie žádajme (K12853: ff. d3^r–d4^r)

122. Pane Bože, buď při nás, když budeme mřieti (A-Wn 5293: fol. 352^v, CZ-LIT 1: pp. 348–349, CZ-Bsa 509: ff. 75^r–76^r)
123. Pane Bože, daj svobodu (CZ-Bsa 509: fol. 92^r)
124. Pane Bože všemohúci, pomoz a daj z hřiechóv povstati (K12853: ff. i6^r–i7^r)
125. Pane, jenž v tě věříme, daj, ať tě milujeme (K12853: ff. m6^v–m8^v)
126. Pane Ježíši, Králi náš (CZ-Bsa 509: ff. 9^r–12^v)
127. Pane Kriste, jenžs pravda, chtě, by odešla křivda (K12853: ff. n1^r–n2^v)
128. Pane Kriste, rač povstati a své dielo dokonati (K12853: ff. h2^v–h4^r)
129. Pane všemohúci, žádáme tebe, uslyš a rač dáti pomoc (K12853: ff. a5^r–a6^r)
130. Pán Ježíš od Židóv trpěl (K12853: ff. c4^v–c5^v)
131. Počátku toho rodu dán život (CZ-Pn XII F 14: ff. 218^v–219^r, CZ-Pa 376: fol. 88^v)
132. Pohled' pilně, duše věrná (CZ-LIT 1: p. 369)
133. Pokloňme se ochotně Králi (CZ-KUčms 88/85: ff. 202^r–202^v)
134. Poslán jest archanděl k Marii (CZ-LIT 1: pp. 368–369, K12853: ff. a4^r–a5^r, CZ-Pu VI B 24: ff. 141^v–142^r)
135. Poslúchajte, znamenajte, coť se bude zpievati (K12853: ff. g5^r–g6^v)
136. Potem se potil krvavým (CZ-Pu XVII F 3: ff. 67^v–68^v)
137. Povstaň, srdce, jenž jsi mrzce v hřiešiech tápalo (CZ-Pa 376: fol. 138^v)
138. Pozorujme všickni lidé (CZ-Bsa 509: ff. 3^r–9^r)
139. Pravdo milá, tieži tebe (CZ-TRE A 16: ff. 97^v)
140. Prosmež Ježíše milého (K12853: ff. o5^v–o6^r, CZ-Bsa 509: ff. 90^v–91^v)
141. Prospěvujmež všickni nyní na den Božieho vzkříšenie (CZ-Pa 376: ff. 131^v–132^v)
142. Připravme se ku přijetí Ducha svatého (CZ-Bsa 509: ff. 22^r–23^v)
143. Přišli sme na čest zpievajíc (CZ-Pa 376: fol. 62^v)
144. Radost hodu přeslavného (CZ-KUčms 88/85: fol. 70^r)
145. Radostně Boha chvalme a moc jeho vyznávajme (K12853: ff. e6^r–e7^v)
146. Radost nevymluvná dnešní den jest nám zjevena (K12853: ff. b4^v–b6^r)
147. Radujme se společně, chválu vzdajme ochotně (K12853: ff. h1^v–h2^v)
148. Radujme se v Pánu Kristu, chváléc Pána Boha (K12853: ff. f1^r–f2^v)
149. Radujme se všickni nyní, činiec pokorné zpievanie (K12853: ff. d4^r–d5^r)
150. Raduj se, srdce člověka, z hřiechuov již povstalého (K12853: ff. d1^r–d2^r)
151. Rozpomeň se, lide, na to (CZ-LIT 1: p. 364)
152. Rozveseliž se, má duše, vidúci vierou Ježíše (CZ-Pn III H 37: ff. 212^r–212^v)
153. Seslání Ducha svatého slavíce (CZ-KUčms 88/85: fol. 258^r, CZ-HORm Sg 487: fol. 217^r, CZ-HKm Hr 6: ff. 280^r–280^v)
154. Slavně budem zpievati (CZ-Pn III H 8: ff. I^r–II^v)
155. Smiluj se nad námi, Pane, neb tebe smutní čekáme (CZ-Bsa 509: fol. 91^v)
156. Smrt se blíží každému, mladému i starému (K12853: ff. m2^v–m4^r)
157. Spasitel milý, Ježíš Pán, v své lásce (CZ-Pn III F 30: ff. 32^r–33^r, 134^v–138^r)
158. Spasitel náš jest z mrtvých vstal, naděje všech věrných (K12853: ff. d6^v–d7^v)
159. Spasitel náš Kristus milý obveselil jest své stvořenie (K12853: ff. d5^v–d6^v)
160. Spomoziž nám, najmilejší náš Pane (CZ-Bsa 509: ff. 23^v–25^v)
161. Stala se jest věc divná, Panna Syna porodila (CZ-TRE A 4: ff. 407^r–407^v, CZ-Pn XII F 14: fol. 224^v, CZ-Pa 376: fol. 89^r, CZ-LIT 1: p. 360)

162. Stvořiteli, Duše svatý, s Otcem, s Synem (CZ-Bsa 509: ff. 25^v–27^v)
163. Stvořiteli, Otče všie dobrotivosti, nebo jsi nám otevřel (CZ-Pn III H 37: ff. 133^v–137^v)
164. Stvořitel nebe i země chtěl tomu sám od sebe (CZ-LIT 1: p. 362)
165. Svatého Martina všeliká rodina (CZ-Pa 376: fol. 62^r)
166. Svatých nedotýkajíc (CZ-Pa 376: fol. 61^r)
167. Svatý Jan evangelista (byl) milovník Pána Krista (CZ-LIT 1: pp. 345–346, CZ-Bsa 509: ff. 17^r–18^v)
168. Svatý Pavel, věř zcelo, že Duchem svatým (CZ-LIT 1: p. 357)
169. Svatý Václave (CZ-Pst DA III 17: fol. 63^r, CZ-LIT 1: pp. 349–350, CZ-Pu XVII E 7: fol. 58^v, CZ-KUčms 88/85: fol. 306^r, CZ-Pu 59 R 5116: pp. 504–505, CZ-Olu M I 406/a: ff. 351^v–352^r, CZ-Pu X E 2: ff. 30^r–30^v)
170. Šel přes potok Cedron k hoře (CZ-Pn III F 30: ff. 20^v–22^r)
171. Tě, Boha, chválíme, Pánem vyznáváme (K12853: ff. k1^r–k2^r)
172. Ten úmysl Kristuov znajíce [...]. Pomněmž již na kořen vinný (K12853: ff. o3^v–o5^r)
173. Tvář Božie překrásná, Božie milost jasná (K12853: ff. l2^r–l4^r)
174. Umučenie našeho Pána Jezukrista (CZ-Pn III E 47: ff. 196^r–197^v, K12853: ff. c5^v–c8^v, CZ-Bsa 509: ff. 76^r–83^v)
175. Utecme se k Ježíšovi, ku Pánu Bohu (CZ-Bsa 509: ff. 86^v–87^r)
176. Utěšený nám den nastal (CZ-Pu 59 R 5133: ff. 185^v–186^v, CZ-HORm Sg 487: ff. 219^r–219^v, CZ-HKm Hr 55: ff. 190^r–191^v, CZ-HKm Hr 6: ff. 277^v–278^r, CZ-Pu X E 2: ff. 19^r–19^v, CZ-Pn XIII A 2: ff. 190^v–191^v)
177. Utěšiteli tomu milému, Duchu svatému (A-Wn 5293: zadní předešті)
178. V moci, múdrosti dobrého chvalmež Boha (K12853: ff. i1^r–i2^r)
179. V naději (milosti) Boží mistr Hus Jan (CZ-UO A3: fol. 16^v, CZ-Pu 59 R 5116: p. 490, CZ-Pu VI C 20a: ff. 98^r–98^v)
180. V řečeném městě Betlémě (CZ-LIT 1: pp. 361–362)
181. V těchto časiech nebezpečných (CZ-Bsa 509: ff. 69^v–73^r)
182. Věčnému tvórci děkujíc (CZ-Pn XII F 14: fol. 215^r, CZ-Pa 376: ff. 58^v–59^r)
183. Ve jméno Božie počněme a dokudž muožme (CZ-LIT 1: pp. 351–353)
184. Ve jméno Krista sebraní, pamatujmež umučenie (K12853: ff. o3^r–o3^v)
185. Ve jméno najvyššieho Otce všemohúcieho (CZ-Bsa 509: ff. 68^r–69^v)
186. Velebmež vždy s veselím Stvořitele svého (K12853: ff. a7^r–a8^v)
187. Velebnosti tvé, Pane, daj, ať chválu vzdáváme (K12853: ff. g1^r–g2^r)
188. Věrní křesťané, silně doufajme (CZ-Pak N 59: fol. 99^r, CZ-Pn IV B 24: ff. 8^r–8^v, CZ-Bsa 509: ff. 88^v–90^v)
189. Věrní křesťané, věrme jednostajně (CZ-Pu I F 18: fol. 320^v–zadní předešті)
190. Věrní se v Bohu radujme, jemu čest, chválu vzdávajme (K12853: ff. g2^r–g3^v)
191. Věřmež v Boha, v jednoho Pána stvořenie všeho (CZ-Bsa 509: ff. 93^r–94^v)
192. Věřmež všickni v Pána Boha (CZ-LIT 1: pp. 350–351)
193. Vesele zpievajme, Boha Otce chvalme (CZ-HKm Hr 55: ff. 62^v–63^v, K12853: ff. a2^r–a3^r)
194. Veselme se, neb nám se narodil Syn Božie, (CZ-Pa 376: ff. 137^v–138^r, CZ-HKm Hr 6: fol. 269^v)

195. Vesel sě všecko stvořenie o Kristovu zmrtvýchvstanie (CZ-Pa 376: fol. 133^v)
196. Veselýť nám den nastal, v němž Stvořitel (CZ-Pu XI C 8: fol. 250^v)
197. Vítaj, milý Jezukriste, vítaj, Synu (CZ-Pu I F 37: zadní přideští, CZ-LIT 1: pp. 355–356, CZ-Pu XVII E 7: fol. 26^r, CZ-Pn III H 37: ff. 212^v–213^r)
198. Zavítaj, sladký (U)těšiteli (CZ-KUčms 88/85: ff. 259^r–260^r, CZ-HORm Sg 487: fol. 216^v) / Vítaj, sladký Těšiteli (CZ-HKm Hr 6: fol. 280^r)
199. Vizmež pacholíčka, ant' v jesličkách leží (CZ-TRE A 4: fol. 407^r, CZ-Pa 376: ff. 92^r–92^v)
200. Vstalť jest Buoh z mrtvých svú mocí (CZ-Pa 376: fol. 2^v, CZ-Pu XI C 8: fol. 250^v)
201. Vstalť jest Kristus z mrtvých, Král (CZ-LIT 1: pp. 366 a–367, CZ-Pu XI C 8: fol. 250^v)
202. Vstalť jest této chvíle ctný Vykupitel (CZ-TRE A 4: fol. 393^v, CZ-Pst DA III 17: fol. 62^v, CZ-Pa 376: fol. 25^v, CZ-KUčms 88/85: ff. 246^v–247^r, CZ-HKm Hr 6: ff. 273^v–274^r)
203. Všeho světa Stvořitele pochvalmež žádostivě (K12853: ff. e5^r–e6^r)
204. Všemohúci Bože, cos na mě dopustil (CZ-Bsa 509: ff. 31^v–33^r)
205. Všemohúci Buože, najmocnější Králi (CZ-Bu Mk 93: fol. 67^v)
206. Všemohúci, přezádúci náš milý Pane (K12853: ff. f8^r–g1^r)
207. Všickni již spolu, křesťané (CZ-Pu XVII F 3: ff. 66^r–67^v, CZ-Pu 59 R 5133: ff. 140^r–141^v)
208. Všickni světi Boha ctili, v skutku, v pravdě velebili (K12853: ff. i2^r–i3^r)
209. Vzdajmež čest, chválu Bohu nade všecky požehnanému (K12853: ff. f5^r–f5^v)
210. Vzdajmež chválu Pánu Bohu našemu, nebeskému Králi (K12853: ff. b6^r–b7^r)
211. Vzdajmež najprv chválu Otcí (CZ-Bu Mk 93: ff. 93^v–95^v, CZ-Bu Mk 92: ff. 418^r–421^r)
212. Vzkříšenie Spasitele svého chval (CZ-Pst DA III 17: ff. 61^v–62^r, CZ-Pa 376: ff. 133^r–133^v, CZ-KUčms 88/85: fol. 246^r, CZ-HKm Hr 6: ff. 277^r–277^v)
213. Z té milosti nesmierné, od Boha v Kristu dané (K12853: ff. f3^r–f4^v)
214. Za ciesaře Augusta Panna porodila (CZ-Pn XII F 14: ff. 213^r–213^v, CZ-Pa 376: ff. 138^r–138^v, CZ-LIT 1: pp. 359–360,)
215. Září přejasnú navštívil Gabriel Marii (CZ-Pu VI B 24: fol. 126^v)
216. Zdrávas, Ciesařovno, všie ctnosti (CZ-Pn XII F 14: ff. 221^r–222^v, CZ-Bsa 509: ff. 65^r–68^r)
217. Zdrávas, jenž si pozdravena (CZ-Pu VI B 24: ff. 127^r–127^v)
218. Zdrávas, najsvětější Královno milosti (CZ-Pn XII F 14: ff. 220^r–221^r, A-Wn 4550: ff. 374^v–375^r, CZ-Pa 376: ff. 8^r–8^v, CZ-LIT 1: pp. 357–358)
219. Zdrávas, oběti předuostojná (CZ-Bsa 509: ff. 56^r–62^r)
220. Zdráva, Panno Maria, čistá dievko (CZ-Pu X F 9: fol. 104^v)
221. Zdrávas, Panno vyvolená Bohem samým (CZ-Pu 59 R 5116: pp. 367–368)
222. Zdrávas, Svatá Trojice přeslavná (CZ-Bsa 509: ff. 62^r–65^r)
223. Znamenaj, každý člověk starý, mladý, všeliký věk (K12853: ff. i8^r–k1^r)
224. Znamenaj, křesťan věrný (CZ-Pu 59 R 5116: pp. 410–412, CZ-Pn XIII A 2: fol. 178^r)
225. Znamenaj, světe bludný (CZ-Bsa 509: ff. 97^r–100^r)

2. Vícehlasé písně a moteta

1. Anjelé radost jměli – Ej ej ja, Panna počala – Nyní všickni pochvalme (CZ-Pu VI B 24: ff. 173^v–174^r)
2. Bud' Bohu chvála, čest, bud' jeho jméno požehnáno (CZ-HKm Hr 7: pp. 70–71)
3. Dnešní den každý člověk vesel se – Dnes raduj se z narození (CZ-Pu VI B 24: ff. 154^v–155^r)
4. Dnešní den všickni křesťané – Radují se a veselé (CZ-Pu VI B 24: fol. 157^r)
5. Jasná záře vyšla jest (CZ-LIT 1: p. 361)
6. Když nám Pán Kristus naroden (CZ-Pu 59 R 5116: pp. 620–621, CZ-Pn XIII A 2: ff. 361^r–362^r)
7. Král nad králi, Pán nad pány – Král andělský nám seslán (CZ-Pu VI B 24: ff. 158^v–159^r)
8. Léto chvíle této vesele vydává (CZ-Pu 59 R 5116: pp. 440–441)
9. Nastala nám slavnost Božího narození (CZ-Pu VI B 24: ff. 176^v–178^r)
10. Ó předivné rození Kristovo. V Římě chrám pokoje padl – Splnilo se Písmo svaté s figurami svými. Sára v své starosti (CZ-Pu VI B 24: ff. 162^v–164^r)
11. Otče Bože všemohúci (CZ-HKm Hr 6: ff. 300^v–301^r)
12. Pane Bože, bud' při nás (CZ-HKm Hr 7: pp. 534–535, CZ-HKm Hr 6: ff. 354^v–355^r)
13. Pán Ježíš narozený v jeslech – Tři králové ptali jsú se – Zdávna prorokové prorokovali (CZ-Pu VI B 24: ff. 172^v–173^r)
14. Pro tu milost Boha Otce (CZ-Pa 376: fol. 79^v)
15. Přišel čas utěšený, převelmi veselý (CZ-KUčms 88/85: ff. 201^v–202^r)
16. Přišlot' nám utěšenie – Z Adamova rodu vyšlo z plodu (CZ-Pu 59 R 5116: pp. 676–677, CZ-Pu VI B 24: ff. 165^v–166^r)
17. Radujme se, veselme se, všickni (CZ-Pu VI C 20a: ff. 108^v–109^r)
18. (Náš milý) svatý Václave (CZ-HKm Hr 7: p. 533)
19. Tento den zvláštní od věrných památky hoden (CZ-KUčms 88/85: fol. 398^r)
20. Utěšený den nám nastal, v němž Pán Jezukrist (CZ-KUčms 88/85: ff. 244^r–245^r)
21. Velice přeutěšený den – Mladí, staří vespolek – Múdrost múdrosti ktož muož vypraviti (CZ-Pu VI B 24: ff. 171^v–172^r)
22. Vesele zpívejme – Ave pie Jesu – Jesu Christe pie (CZ-Pu 59 R 5116: p. 293)
23. Všickni vesele chvalte – Začnem nová zpívanie (CZ-Pu VI B 24: ff. 164^v–165^r)
24. Vzdajmež chválu Bohu izraelskému (CZ-HKm Hr 7: p. 88)
25. Y. Stala se jest věc divná (CZ-Pu VI B 24: ff. 166^v–167^r)
26. Za Octaviána prvního – Pána Boha chval každý (CZ-Pu VI B 24: ff. 158^v–159^r)
27. Za Octaviána rozmnožitele – Za Augusta císaře (CZ-Pn XIII A 2: zadní přídešti)
28. Zdráva, Panno Maria (CZ-Pu VI B 24: ff. 152^v–154^r)
29. Zdravas, Ciesarovno, vši ctnosti (CZ-HKm Hr 7: p. 532)
30. Znamenaj, křesťan věrný (CZ-KUčms 88/85: ff. 207^v–209^r)
31. Zpívej každý vesele (CZ-HORm Sg 487: ff. 220^r–220^v)

3. Hymny

1. Aj, jasné Písmo zvučí (CZ-Pu XVII H 12: ff. 144^v–145^r) / Hlas jasný, ej, zhřmívá a každý temný hlas zpívá (CZ-Bu 57: ff. 113^v–114^r)
2. Aj, již se rozchodí noční temnosti (CZ-Bu 57: ff. 126^r–126^v)
3. [B]uoží zpovědník, svatý Prokop, blahoslavený muž (CZ-Pu XVII H 12: ff. 179 bis^r–180^r)
4. Den vítězství přišel jest, v kterém příkladný (CZ-Pu XVII H 12: ff. 183^v–184^r)
5. Dnešní den plěš veselím, nebeský hlas (CZ-Pu XVII H 12: ff. 189^v–190^v)
6. Chtěl jest položenu býti v jesličkách (CZ-Pu XVII H 12: ff. 147^v–148^r)
7. Chvála, sláva i čest buď tobě, Králi (CZ-Pu XVII H 12: ff. 165^v–166^r)
8. Chvalmež nyní Boha svého z posvěcení města jeho (K12853: ff. g4^r–g5^r)
9. Jakožto noc obsazena tmami (CZ-Pu XVII H 12: ff. 161^v–162^r) / Jakož noc tmami přikryta (CZ-Bu 57: ff. 127^v–128^r)
10. Ježíš zastkvěl sě, milostivý Vykupitel (CZ-Pu XVII H 12: ff. 150^v–151^v)
11. Jeruzaléme, totiž svatá cirkve, blahoslavené město (CZ-Pu XVII H 12: ff. 193^v–195^r) / Jeruzaléme, blahoslavené město (CZ-Bu 57: ff. 123^r–123^v)
12. Již oděna, totiž tvrdá viera mučedníka svatého (CZ-Pu XVII H 12: ff. 180^r–181^r)
13. Již výše hvězdy světlosti, prosmy Buoha (CZ-Bu 57: fol. 119^v)
14. Korúhve Královy, totiž Buoží znamenie (CZ-Pu XVII H 12: ff. 162^r–162^v) / Korúhve Krále vznikají, tajnosti sě kříže stkvějí (CZ-Bu 57: fol. 123^v)
15. Králi Kriste najmilostivější (CZ-Pu XVII H 12: ff. 155^v–156^r, CZ-Bu 57: ff. 116^v–117^r)
16. Krásná čest před Buohem jest puost (CZ-Pu XVII H 12: ff. 159^v–160^v)
17. Kriste, jenž jsi světlo i den všeho světa (CZ-Pu XVII F 3: fol. 69^v, CZ-HKm Hr 55: ff. 112^r–112^v, CZ-Pn III H 37: ff. 182^r–183^v, CZ-Pn III F 30: ff. 1^r–2^r) / Kriste, jenž jsi světlem i také dnem nazván (CZ-Pu XVII F 3: ff. 33^r–33^v, K19383: ff. h4^r–h6^v) / Kriste, jenž jsi světlost a den (CZ-Pu XVII H 12: ff. 158^v–159^v) / Kriste, jenž jsi světlo i den, noční temnosti (CZ-Bu 57: fol. 128^r)
18. Kříži, jenž jsi zalit znovu krví (CZ-Pn III H 37: ff. 117^v–118^v)
19. Kteréhožto země, totiž lidé, moře, totiž vše stvoření (CZ-Pu XVII H 12: ff. 181^r–182^r) / Jehož země, moře i nebesa ctí (CZ-Bu 57: ff. 120^r–120^v)
20. Marie bývá předchoditelná brána Buoží (CZ-Pu XVII H 12: ff. 154^v–155^r) / Buď brána prochoditelná Boží, naplněná milostí (CZ-Bu 57: fol. 116^v)
21. My naučení z Buožích obyčejov (CZ-Pu XVII H 12: ff. 158^r–158^v) / Z obyčeje naučení duchovního (CZ-Bu 57: ff. 126^v–127^r)
22. My všickni zpívajme nyní sladké zpívanie (CZ-Pu XVII H 12: ff. 156^r–157^r)
23. My zpívajme Buohu kniežeti k večeri (CZ-Pu XVII H 12: ff. 171^r–171^v) / K večeri Beránka opatrného i stkvúcieho (CZ-Bu 57: ff. 117^v–118^r)
24. Najblahoslavenější světlosti světa (CZ-Pu XVII H 12: ff. 155^r–155^v) / Ó najblahoslavenější světlo světa (CZ-Bu 57: fol. 116^v)
25. Nejlepší Stvořiteli světla vydávaje světlost dnuov (CZ-Pu XVII H 12: ff. 196^r–196^v) / Světla Stvořiteli, nejlepší světlost (CZ-Bu 57: ff. 128^v–129^r)

26. Nebe, raduj se chvalami, země, vesel se radostmi (CZ-Pu XVII H 12: ff. 190^v–191^r) /
Raduj se, nebe, chvalami, poskoč, země, radoščemi (CZ-Bu 57: fol. 121^v)
27. Nová hvězda, totiž svatá Alžběta, zjevila se (CZ-Pu XVII H 12: ff. 186^r–187^r)
28. Nynie nám, svatý Duše, jeden Otče s Synem (CZ-Bu 57: fol. 119^v)
29. Nynie slavný hod i veliké radosti (CZ-Pu XVII H 12: ff. 173^r–174^r) / Slavný nynie
hod a veliké radosti připuzují mysli (CZ-Bu 57: fol. 118^r)
30. Ó Buože, jenž si šťastie i oslava (CZ-Pu XVII H 12: ff. 192^r–192^v) / Bože, šťastí tvých
rytieřov (CZ-Bu 57: fol. 122^r)
31. Ó Buože, naše vykúpenie, milost i žádost (CZ-Pu XVII H 12: ff. 174^r–174^v) / Ježíši,
naše vykúpenie, milosti i žádosti (CZ-Bu 57: ff. 118^r–118^v)
32. Ó Buože, posvětiteli postu (CZ-Pu XVII H 12: ff. 161^r–161^v) / Jezukriste, posvětiteli
postuov (CZ-Bu 57: fol. 127^v)
33. Ó Buože, Stvořiteli všech věcí a zprávce nebe (CZ-Pu XVII H 12: ff. 195^r–196^r) /
Bože, Stvořiteli všeho, zprávce dvoru (CZ-Bu 57: fol. 128^v)
34. Ó dobrotivý Stvořiteli, uslyš naše prosby (CZ-Pu XVII H 12: ff. 160^v–161^r) / Uslyš,
milý Stvořiteli, naše prosby (CZ-Bu 57: ff. 127^r–127^v)
35. Ó jazycie, totiž křesťané (CZ-Pu XVII H 12: ff. 176^r–177^r)
36. Ó jazyku, totiž člověče, zpievaj boj slavného (CZ-Pu XVII H 12: ff. 163^r–164^v)
37. Ó jazyku, vydávaj chválu slavnému kopí (CZ-Pu XVII H 12: ff. 171^v–172^v)
38. Ó Jezukriste, rozmnožiteli života (CZ-Pu XVII H 12: fol. 180^r) / Jezukriste,
přispořiteli života (CZ-Bu 57: fol. 122^v)
39. Ó Ježíši, koruno panenská, kteréhožto tato Matka (CZ-Pu XVII H 12: ff. 193^r–193^v) /
Jezu Kriste, koruno panenská (CZ-Bu 57: fol. 122^v)
40. Ó Kriste, Buože, ctnost svatých anděluov (CZ-Pu XVII H 12: ff. 184^r–184^v)
41. Ó Kriste, Buože, my prosíme ústavnú prosbu (CZ-Pu XVII H 12: ff. 151^v–152^r)
42. Ó Kriste, Buože, Vykupiteli všech věcí (CZ-Pu XVII H 12: ff. 184^v–185^v) / Kriste,
Vykupiteli všech, schovaj tvé sluhy (CZ-Bu 57: ff. 121^r–121^v)
43. Ó Kriste, Hospodine, Králi, učiniteli všech věcí (CZ-Pu XVII H 12: ff. 164^v–165^v)
44. Ó milostivý svatý Ondřeji, z svatých najtišejší (CZ-Pu XVII H 12: ff. 188^v–189^v)
45. Ó naleziteli, totiž Buože, dobrý vuodce (CZ-Pu XVII H 12: ff. 166^r–169^r)
46. Ó nemilostivý Herodes, nepříteli (CZ-Pu XVII H 12: ff. 150^r–150^v) / Nemilostivý
Herodes, jenž bojíš se (CZ-Bu 57: ff. 115^r–115^v)
47. Ó nesmierný Tvórcě nebeský, jenž podle (CZ-Pu XVII H 12: ff. 196^v–197^r)
48. Ó Stvořiteli všech věcí, žádáme tebe před koncem (CZ-Pu XVII H 12: fol. 196^v)
49. Ó svatá Maria, Panie světa, slavná Královno (CZ-Pu XVII H 12: ff. 183^r–183^v) /
Ó svatá Paní světa, Královno (CZ-Bu 57: fol. 120^v)
50. Ó svatý Jane, rozvěz hřiech poškvrněných úst (CZ-Pu XVII H 12: ff. 177^r–179^r)
51. Ó svatý Martine, mučedlniče Buoží (CZ-Pu XVII H 12: ff. 185^v–186^r)
52. Ó světlosti blahoslavená, Svatá Trojice (CZ-Pu XVII H 12: ff. 175^v–176^r) / Ó světlo,
blahoslavená Trojice (CZ-Bu 57: fol. 119^r)
53. Ó světlosti, totiž Buože světla (CZ-Pu XVII H 12: ff. 179^r–179 bis^r)
54. Ó šťastný Křtiteli, jenž se strachuješ (CZ-Pu XVII H 12: fol. 151^v) / Šťastný Jan
strachuje pohrúzení toho (CZ-Bu 57: ff. 115^v–116^r)
55. Ó věci, Bože, držící moc života nehýbavá (CZ-Bu 57: fol. 119^r)

56. Ó věčný Králi, vrchní Bože a Vykupiteli (CZ-Bu 57: fol. 118^v)
57. Ó veliký otče svatý Augustine, přijmi naše prosby (CZ-Pu XVII H 12: ff. 182^r–183^r)
58. Ó veliký Tvůrce země, světa (CZ-Pu XVII H 12: ff. 197^r–197^v)
59. Od stežeje východu slunečného (CZ-Pu XVII H 12: ff. 145^r–146^r) / Od stežeje východ slunce (CZ-Bu 57: ff. 114^r–114^v)
60. Poznaj vešken svět příští Syna Buožieho (CZ-Pu XVII H 12: ff. 147^r–147^v) / Vešken svět poznaj přijítí života (CZ-Bu 57: ff. 114^v–115^r)
61. Přid', Vykupiteli lidský (CZ-Pu XVII H 12: ff. 143^r–144^r) / Přid', Vykupiteli národuov, ukaž plod dievky (CZ-Bu 57: fol. 113^r)
62. Rozpuštění dnové pomíjejí (CZ-Pu XVII H 12: ff. 157^r–157^v) / Dnové rozpuštění pomíjejí (CZ-Bu 57: fol. 126^v)
63. Sláva buď tobě i počestnost (CZ-HKm Hr 55: ff. 133^v–134^r)
64. Slavný den přišel jest, v němžto čistý panic (CZ-Pu XVII H 12: ff. 148^v–149^r)
65. Slavný Králi mučedlníkov (CZ-Bu 57: fol. 122^r)
66. Spasitel ukázal se, Vykupitel (CZ-Bu 57: fol. 115^v)
67. Stála (Stáše) Matka bolestivá podle kříže (PL-Wn Rps 12668 I: ff. 37^v–39^r, CZ-Pu XVII E 7: ff. 96^r–96^v, K19383: ff. o1^v–o6^r)
68. Svatý Petře, slavný biskupe (CZ-Pu XVII H 12: ff. 153^v–154^r)
69. Svatý Štěpáne, drahý mučedlníče (CZ-Pu XVII H 12: ff. 148^r–148^v)
70. Svatý Tvůrce hvězd, věčná světlost (CZ-Bu 57: ff. 113^r–113^v)
71. Svrchnie Slovo, totiž Syn Buoží (CZ-Pu XVII H 12: ff. 144^r–144^v) / Slovo svrchní vychodí dávno (CZ-Bu 57: fol. 113^v)
72. Syn Buoží bez hříechu obětován jest (CZ-Pu XVII H 12: ff. 152^r–153^v)
73. Syn Buoží narozen jsa z bytnosti nebeského Otce (CZ-Pu XVII H 12: ff. 146^r–147^r) / Z srdce narozen z Otce před počátkem světa (CZ-Bu 57: fol. 114^v)
74. Tě, Boha, chválíme, tě, Hospodina, vyznáváme (INC011: ff. p7^r–p7^v, INC044: ff. V3^r–V3^v, CZ-Pu XVII H 28: ff. 284^r–286^r, K12853: ff. k2^r–k3^v, K17524: ff. Z4^r–Z5^r)
75. Tento zpovědník Buoží posvěcený (CZ-Pu XVII H 12: ff. 192^v–193^r, CZ-Bu 57: ff. 122^r–122^v)
76. Tovaryši, zpěvajme slavné radosti (CZ-Pu XVII H 12: ff. 191^r–192^r, CZ-Bu 57: ff. 121^v–122^r)
77. V noci povstanúce všickni bděme (CZ-Bu 57: fol. 126^r)
78. Zavítaj, Stvořiteli, Duše svatý (CZ-Pu XVII H 17: ff. 1^r–2^r) / Zavítaj, svatý Dušě, a navštěv myslí (CZ-Pu XVII H 12: ff. 174^v–175^v) / Zavítaj, Stvořiteli, svatý Duše (CZ-Bu 57: ff. 118^v–119^r) / Zavítaj, Duše přezádúcí (K19383: ff. h8^v–i3^v)
79. Zbor nového Jeruzaléma, totiž viery křesťanské (CZ-Pu XVII H 12: ff. 169^v–170^r) / Zbor Nového zákona novú sladkostí strdí vydaj (CZ-Bu 57: fol. 117^r)
80. Zdráva, hvězdo mořská (CZ-Pu XVII E 7: fol. 99^r, CZ-Pu XVII H 12: ff. 154^r–154^v) / Zdráva, mořská hvězdo, Boží Máti (CZ-Bu 57: fol. 116^r)
81. Zdráva, svatá Kateřino, mučedlnice i královno (CZ-Pu XVII H 12: ff. 187^r–188^v)
82. Zdráv buď, slavný dne, poctivý všemu věku (CZ-Pu XVII H 12: ff. 169^r–169^v)
83. Zdráv buď, svatý kříži (CZ-Pu XVII H 12: ff. 172^v–173^r, CZ-Bu 57: ff. 120^v–121^r)
84. Zdrávy buďte, kvietie mučedlníkov (CZ-Pu XVII H 12: ff. 149^r–150^r)

85. Zpívaj, jazyk, oslavného tajemství (CZ-LIT 1: p. 365) / Zpievaj, jazyk, přeslavného tajemstvie (CZ-Bu 57: ff. 119^v–120^r)
86. Zpievaj, jazyk, přeslavného boje (CZ-Pn III H 37: ff. 108^r–110^r, CZ-Pn III F 30: ff. 18^r–18^v)
87. Zpievaj, jazyk křesťanský, vítězství (CZ-Pu XVII F 3: ff. 27^v–28^r, CZ-Bu 57: ff. 124^r–124^v)
88. Živote svatých, cti anděluov (CZ-Pu XVII H 12: ff. 170^r–171^r) / Život svatých, čest anjelská (CZ-Bu 57: ff. 117^r–117^v)

4. Písňové (tj. nebiblické) lamentace a mariánský plankt

1. Abychom poznali obtieženie (CZ-Pu XVII F 3: ff. 157^v–160^v, CZ-Pn III F 30: ff. 65^r–70^v)
2. Ach. Važtež všickni lidé práci Ježíšovu (CZ-Bsa 3370: pp. 268–272, CZ-Pn III F 30: ff. 145^v–149^v.)
3. Alleph. Buoh Otec maje lítost zahynulého člověka (CZ-Pn III F 30: ff. 123^r–134^v)
4. Alleph. Když Ježíš [...] jest do nebe, aby ponížil se (CZ-Bsa 3370: pp. 49–67)
5. Alleph. Nuže, lidé vši pilnosti, pilně znamenajte (CZ-Pn III F 30: ff. 112^v–123^v)
6. Alleph. Poslúchajte slova smutná (CZ-Pu XVII F 3: ff. 46^v–49^v, CZ-HKm Hr 55: ff. 175^r–176^r)
7. Alleph. Znamenajte divy Boha všemohúcieho (CZ-Pu XVII F 3: ff. 177^v–185^r, CZ-Bsa 3370: pp. 1–8, CZ-Pn III F 30: ff. 104^r–112^v)
8. Beth. Povstaň, povstaň nynie (CZ-Pu XVII F 3: ff. 160^v–162^r, CZ-Pn III F 30: ff. 84^v–87^v)
9. [...] člověče, chceš-li politovati jeho (CZ-Bsa 3370: pp. 107–142)
10. Dnes, dietky milé, všickni plačme (CZ-Pn III F 30: ff. 143^r–145^v)
11. Dokonalo se jest již proroctví o Kristovu ukrutném umučení (CZ-Bsa 3370: p. 290)
12. Hlu. Hluboká pokora Pána našeho (CZ-Bsa 3370: pp. 90–103)
13. Je. Ježíši Pane od Židuov domácích (CZ-Pu XVII F 3: ff. 58^r–59^v, CZ-Bsa 3370: pp. 171–175, CZ-HKm Hr 55: ff. 160^v–162^r.)
14. Ježíše Nazaretského nevinně potupeného křesťané ctěte (CZ-Pn III F 30: ff. 74^v–77^v)
15. Ježíš Kristus, Pán náš milostivý, trpěl muky (CZ-Bsa 3370: pp. 272–277)
16. Ji. Jidáš Škariotský ze dvanácti jeden (CZ-Bsa 3370: pp. 249–254, CZ-Pn III F 30: ff. 100^v–104^r)
17. Ji. Jidáš zapomenuv, Pane, tvého dobrodienstvie (CZ-Pu XVII F 3: ff. 59^v–61^r, CZ-Bsa 3370: pp. 180–183, CZ-HKm Hr 55: ff. 145^r–146^v)
18. Kri. Kristus, biskup Boha živého, věda, že se blíží smrt (CZ-Bsa 3370: pp. 75–90)
19. Lameth. V den prchlivosti Páně když přijde (CZ-Pu XVII F 3: ff. 49^v–54^r, CZ-Pu I E 37: fol. 14^v, CZ-Pn III F 30: ff. 153^r–157^v)
20. Muky těžké našeho Spasitele milého (CZ-Pu XVII F 3: ff. 155^r–157^r, CZ-Pu 59 R 5133: ff. 162^v–164^r, CZ-Pn III F 30: ff. 70^v–74^r)
21. Na. Nejprvé u Annáše, toho léta biskupa (CZ-Pu XVII F 3: ff. 61^r–63^r, CZ-Bsa 3370: pp. 175–180, CZ-Pu 59 R 5133: ff. 145^v–147^v, CZ-Pn III F 30: ff. 58^v–60^v)

22. Nuž, křesťané znamenajte, co jest učinil (CZ-Pu XVII F 3: ff. 164^r–166^v, CZ-Pu 59 R 5133: ff. 134^v–136^r, CZ-Pn III F 30: ff. 77^v–82^v)
23. Ó křesťané, vaňte lásku Boha svého (CZ-Pn III F 30: ff. 150^r–152^v)
24. O. Otec nebeský jediného maje Syna (CZ-Pu 59 R 5133: ff. 160^r–162^r, CZ-Pn III F 30: ff. 92^v–97^r)
25. O. Otec nebeský tak nás velmi miloval (CZ-Pu XVII F 3: ff. 162^v–164^r, CZ-Bsa 3370: pp. 259–262, CZ-Pn III F 30: ff. 97^v–100^r)
26. Pane Ježíši najmilostivější, jenžs pro nás zvolil (CZ-Pu XVII F 3: ff. 166^v–169^r) /
Ježíši, Pane náš milostivý, jenžs pro nás zvolil (CZ Bsa 3370: pp. 254–259, CZ-Pn III F 30: ff. 60^v–65^r)
27. Pa. Pane Jezu Kriste, jenž jsi pro nás přijel člověčenství (CZ-Pn III F 30: ff. 53^r–58^v)
28. Pán. Pán Ježíš, maje z toho světa jíti (CZ-Pu XVII F 3: ff. 169^r–171^v, CZ-Pu 59 R 5133: ff. 147^v–149^r, CZ-Pn III F 30: ff. 87^v–92^r)
29. Podivme se hluboké pokoře Pána svého (CZ-Bsa 3370: pp. 142–152, CZ-Pn III F 30: ff. 140^v–143^r)
30. Povstaň, povstaň již duše křesťana každého (CZ-Bsa 3370: pp. 103–106, CZ-Pn III F 30: ff. 138^r–140^v)
31. Spa. Spasitel náš dobrotivý, Ježíš Kristus (CZ-Bsa 3370: pp. 67–75)
32. Syn Boží přišed na svět do konce své miloval (CZ-Bsa 3370: pp. 153–169)
33. Uslyš hlas náš, Pane Bože (CZ-Pu XVII F 3: fol. 68^v, CZ-Pn III F 30: ff. 4^r–5^v)
34. Za. Zajisté (Jistě) dnešní den jest každým (CZ-Pu XVII F 3: ff. 42^v–44^r, CZ-Bsa 3370: pp. 191–194, CZ-Pu 59 R 5133: ff. 158^v–159^v, CZ-HKm Hr 55: ff. 173^r–175^r, CZ-Pn III F 30: ff. 82^v–84^v)

Příloha č. 3: Seznam primárních pramenů podle místa jejich uložení a soupis zkratek použitých v Příloze č. 2

Tento soupis primárních pramenů je na rozdíl od tabulky v Příloze č. 1 řazen podle současného místa jejich uložení. Zkratky rukopisů, jak je citujeme v Příloze č. 2, používají úzus mezinárodního soupisu hudebních pramenů RISM (*Répertoire International des Sources Musicales*), inkunábule a staré tisky jsou evidovány pod číslem *Datábáze Knihopis*.

1. Rukopisy

A-Wn

- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4312
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4314
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4550
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4935
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 4944
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 5293
- Wien, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 14355

CZ-Bsa

- Brno, Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Hh23, karton 398, inv. č. 3370
- Brno, Moravský zemský archiv, fond G 10, inv. č. 509

CZ-Bu

- Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 92
- Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 93
- Brno, Moravská zemská knihovna, sign. Mk 108
- Brno, Moravská zemská knihovna, sign. RKP-0048.020 (rkp. 57)

CZ-HKm

- Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 6
- Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 7
- Hradec Králové, Muzeum východních Čech, sign. Hr 55

CZ-HORm

- Horažďovice, Městské muzeum, sign. Sg 487

CZ-KUčms

- Kutná Hora, České muzeum stříbra, sign. 88/85

CZ-LIT

Litoměřice, Státní oblastní archiv, sbírka rukopisů, inv. č. 1

CZ-Nlob

Nelahozeves, Lobkowiczská knihovna, sign. VI Fg 57

CZ-Olu

Olomouc, Vědecká knihovna, sign. M I 406/a

CZ-Pa

Praha, Národní archiv, fond Vyšehradská kapitula, inv. č. 814, kniha 376

CZ-Pak

Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. N 59

Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. A 74

Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. M 102/1

Praha, Metropolitní kapitula u sv. Víta, fond Rukopisy Metropolitní kapituly u sv. Víta, sign. D 109/1

CZ-Pn

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III E 47

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III F 30

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 8

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. III H 37

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. IV B 24

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XII F 14

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII A 2

Praha, Knihovna Národního muzea, sign. XIII B 2

CZ-Pst

Praha, Strahovská knihovna, sign. DA III 17

CZ-Pu

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I E 37

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 18

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I F 37

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI B 24

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. VI C 20a

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X E 2

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X F 9

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. X G 23

Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XI C 8
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIII G 22
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII E 7
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 3
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 12
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 17
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII H 28
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XXIV A 26
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5116
Praha, Národní knihovna České republiky, sign. 59 R 5133

CZ-TRE

Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, sign. A 4
Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Rukopisy Třeboň, sign. A 16

CZ-UO

Ústí nad Orlicí, Státní okresní archiv, sign. A 3

PL-Wn

Warszawa, Biblioteka Narodowa, sign. Rps 12668 I

2. Inkunábule a staré tisky

INC011	[<i>Žaltář</i>], Praha 1487
INC044	<i>Kniha chval boských</i> , Praha 1499
K12853	[<i>Piesničky</i>], Praha 1501
K19182	[<i>Modlitby při mši</i>], Praha 1503
K19383	[<i>Sedm žalmů kajících</i>], Praha 1503
K17524	<i>Kniehy žalmové</i> , Praha 1508